

Studii
și
cercetări
LINGVISTICE

ACADEMIA
ROMÂNĂ

BUCUREȘTI 5
Calea 13 Septembrie nr. 13

1–LXXIII – 2022
ianuarie–iunie

APAR
2 NUMERE PE AN

SUMAR

CONTRIBUȚIILE DIN ACEST AN AL SCL SUNT UN OMAGIU
ADUS DOAMNEI IOANA VINTILĂ-RĂDULESCU,
REDACTOR-ȘEF AL REVISTEI, LA ANIVERSARE

FLORICA DIMITRESCU	Din lexicul „câmpului muncii” în perioada pandemiei COVID-19 (anul 2020)	3
ISABELA NEDELCU	Aspecte ale variației flexionare în clasa substantivelor masculine și neutre din româna actuală	12
MIHAELA POPESCU	Despre ocurențele mărcilor de uzaj în DEX. Câteva observații	23
MIHAELA MARIN	Lexeme asociate conceptelor de „îngrădire” și „împrejmuire”	38
ADRIAN CHIRCU	<i>DE DIVERSITATE SUFFIXORUM</i> . Observații asupra echivalării în limba română veche a substantivelor abstracte latinești, derivate cu sufixul <i>-tas</i> (<i>-itas</i> , <i>-etas</i>), în <i>Dictiones latinæ cum valachica interpretatione</i>	46
FLAVIA IOSEF	El español <i>zozzo</i> : una reinterpretación etimológica	59
DANA-LUMINIȚA TELEOACĂ	Cu privire la subiectul-stimulus al verbelor psihologice care desemnează conceptul ‘a șoca’ în limbile română, franceză și spaniolă (I)	70
DANA PROHINSCHI	Construcții binominale ireversibile. Stadiul cercetării și relevanța inventarului românesc	88

IULIANA CHIRICU	Funcții ale descrierii în <i>Jurnalul unei fete greu de mulțumit. 1932–1947</i> de Jeni Acterian	102
-----------------	--	-----

IN MEMORIAM. GRIGORE BRÂNCUȘ

GABRIELA PANĂ DINDELEGAN	Grigore Brâncuș, un mare lingvist și profesor (1929–2022)	118
CĂTĂLINA VĂTĂȘESCU	Limbă și cultură tradițională în cercetarea lui Grigore Brâncuș	123

RECENZII

IULIA BARBU-COMAROMI	<i>Omagiu profesorului Grigore Brâncuș: la 90 de ani</i> , editori Gheorghe Chivu, Cătălina Vătășescu. București, Editura Universității din București, 2019, 601 p.	137
ȘTEFANIA OPREA	Mihaela Popescu, <i>Dicționar de cuvinte livrești în limba română (DCLR)</i> , București, Editura Letras, Colecția Dicționare fundamentale, 2021, 231 p.	140

DIN LEXICUL „CÂMPULUI MUNCII” ÎN PERIOADA PANDEMIEI COVID-19 (ANUL 2020)

FLORICA DIMITRESCU

Facultatea de Litere, Universitatea din București
inst@lingv.ro

Cuvinte-cheie: câmpul muncii, muncă, pandemie, program de muncă, telemuncă.
Keywords: field of labour, work, pandemic, work program, telejob.

*Lingvistei Ioana Vintilă-Rădulescu,
calde urări pentru frumoasa aniversare*

Dintre diversele și multiplele „sectoare semantice” se evidențiază cel care se referă în general la *m u n c a* în care sunt angrenate diferite persoane, indiferent dacă este practică la stat sau la particulari. Toți „oamenii muncii” au, în linii mari, un limbaj standardizat, cunoscut cam de fiecare, în care figurează, de exemplu, *angajat, angajator, leafă, contract de muncă, salariu, salariat, salariu brut, impozit pe salariu, orar de muncă* (de obicei, de 8 ore zilnic) etc., fără a aminti aici denumirile atâtor meserii, profesii, ocupații din ce în ce mai numeroase pe zi ce trece...

Anul 2020 a adus în întreaga lume un element la origine „sanitar” – maladia COVID – care a reușit însă să bulverseze din temelii întregul edificiu al vieții oamenilor de pretutindeni. Printre domeniile cele mai „cutremurate” s-a situat și „câmpul muncii”, care, după anul amintit, 2020, a ajuns să capete o nouă configurație, arătând cu totul altfel decât așa cum se știa și era stabilit până atunci. Sigur că nu au fost eliminate unele concepte bine și de mult fixate, dar s-au adăugat altele absolut de neimaginat mai înainte. În cele ce urmează am dori să expunem, fie și parțial, câte ceva din noua „față” a câmpului muncii și a componentelor sale principale, așa cum se prezentau în cursul anului 2020.

Încă de la începutul anului luat în discuție acum, când maladia denumită COVID-19 a cuprins deodată întregul glob pământesc, se împământeneau deja o serie de noi termeni pe care urma să îi luăm în considerație în intenția mult mai veche de a-i adăuga la cei deja cuprinși în ediția a treia, din anul 2013, a DCR-ului, și anume în ediția următoare, a IV-a, la care lucrăm împreună cu colaboratorii mei Alexandru Ciolan și Coman Lupu, extrăgând fișele unor elemente lexicale noi din presa românească și anume, cu precădere, din ziarul *Adevărul* (A.).

Trebuie să menționez că, în familia mea paternă, originară dintr-o comună, Cojanu, din județul Buzău, a existat o veche legătură cu acest ziar, la care avea abonament de la începutul secolului al XX-lea, din care s-a păstrat, de exemplu, cu sfințenie, numărul din 15 august 1916, ziua intrării țării noastre în Primul Război Mondial. În acest număr, pe colțul din stânga sus, tatăl meu – pe atunci tânăr inginer de 27 de ani, cu studii la Politehnica din București și specializat la Bruxelles – a scris, cu cerneală, un text care începea cu „Trăiască Războiul” și sfârșea cu „Victorie Aliților!”, după care și-au pus semnătura, Nae Dimitrescu, urmată de a celorlalți aflați de față: bunicul, V. G. Demetrescu, judecător la Buzău, bunica, Polixenia, celălalt frate al tatei, C. Dumitrescu, surorile lor, Florica Dumitrescu (devenită, mulți ani mai târziu, nașa mea de botez), studentă la Medicină la București, și Victoria Demetrescu, elevă la Școala Centrală din București. În afara acestora, a semnat și o familie de belgieni, Marie și Ch. De Smedt, oaspeții lor din acel moment, toți cu conștiința însemnătății istorice a evenimentului trăit împreună... De menționat varietatea scrierii numelor de familie: Demetrescu, Dumitrescu, Dimitrescu (v. A., 15 august 2016, unde se reproduce prima pagină din ziarul original, ca și pp. 12–13), care, personal, mi-a dat, din perspectivă administrativă, multă bătaie de cap și dintre care l-am ales, firește, pe cel purtat toată viața de tatăl meu.

Dar, pentru a reveni „la oile noastre”, am remarcat din zilele primei luni a noului an 2020 că, la început firavă, noua terminologie a „câmpului muncii” se îmbogățește din ce în ce mai mult și a ajuns să contureze un spațiu mult mai diversificat, mai larg, cu relații de toate felurile, deosebite de tot ceea ce se știa deja. Iată, în rândurile următoare, ce am reușit să atestăm, din presa zilnică, relativ la unele noi aspecte ale „muncii”:

an de lucru comprimat sint. s. – „*Anul de lucru comprimat*. În acest caz programul de lucru este stabilit prin contract. Salariatul va efectua tot concediul de odihnă anual într-o singură lună.” A., 24 IX 2020, p. 6; f. rom.

banca orelor de muncă sint. s. – „Proiectul inițiat de USR introduce noi termeni, precum «*Banca orelor de muncă*», săptămâna comprimată sau munca la dispoziția angajatorului [...] Angajatorul și salariatul stabilesc prin contractul de muncă durata timpului de muncă, exprimată ca numărul total de ore ce urmează a fi prestat de salariat într-o lună, aceasta reprezentând «banca orelor de muncă».” A., 24 IX 2020, p. 6; cf. engl. *hours bank arrangement*.

burn-out adj. – Epuizare prin muncă exagerată care poate duce chiar la deces – „Biologul [spitalului din Târgu Jiu], din cauza volumului foarte mare de muncă din ultimele săptămâni, a prezentat simptome specifice sindromului *burn-out*, iar în momentul de față se află în concediu medical.” A., 28 VII 2020, p. 3; v. și *muncă remote*; din engl. *burn-out*; v. articolul *Sindromul burnout – Sindromul Covid-19* scris de dr. Dorin Sarafoleanu în „22”, la 11 VIII 2020, p. 15. Conceptul (și termenul), foarte puțin cunoscut până atunci – originar din Japonia – a început, din păcate, să se instaleze și la noi în țară.

decalarea programului de muncă sint. s. – „Amendă între 1.000 și 5.000 de lei pentru operatorii economici care nu instituie *decalarea programului de muncă* pentru angajați” A., 12 V 2020, p. 2; form. r. (*decalarea programului* este un procedeu cunoscut mai de mult).

Kurzarbeit s. n. – „*Kurzarbeit* înseamnă «muncă redusă» și flexibilă și este un model pe care îl aplică cu succes economia Germaniei ca soluție de depășire a actualei crize.” A., 4 V 2020; din germ. *Kurzarbeit*.

loc de muncă sint. s. – v. *partajarea locului de muncă*; form. r.

muncă de acasă sint. s. – „Legislația muncii prevede două variante ale *muncii de acasă*: una este munca la domiciliu, iar cea de a doua variantă este telemunca.” A., 12 III 2020, p. 6; v. și A., 28 IV 2020, p. 7; A., 9 XI 2020, p. 3; form. r.

muncă la birou sint. s. – „Există în continuare susținători ai *muncii la birou*” A., 28 V 2020, p. 6; form. r.

muncă la dispoziția angajatorului sint. s. – v. *banca orelor de muncă*; form. r.

muncă la distanță sint. s. – „[Franța] încurajează *munca la distanță*, acolo unde este posibil.” A., 28 IV 2020, p. 10; v. și A., 28 V 2020, p. 6; cf. fr. *travail à distance*.

muncă la domiciliu sint. s. – v. *muncă de acasă*; cf. fr. *travail à domicile*.

muncă flexibilă sint. s. – „Angajatorul poate stabili un program de *muncă flexibilă* cu acordul sau la solicitarea salariatului în cauză.” A., 24 IX 2020 p. 6; v. și *Kurzarbeit*; cf. engl. *flexible job*, fr. *travail flexible*.

muncă din grădină sint. s. – „Mutatul la țară a devenit mai mult decât un trend, de când pandemia l-a transformat într-o nevoie autentică. Iată câteva dintre avantajele *muncii din grădină*.” A., 24 IX 2020, p. 7; form. r.

muncă part-time sint. s. – „Proiectul de lege prevede noi reguli și pentru *munca part-time*. Astfel, reținerile salariale, impozit pe salariu, etc.”; cf. engl. *part-time job*.

muncă redusă sint. s. – v. *Kurzarbeit*; din germ. *Kurzarbeit*.

muncă în regim de gardă sint. s. – „*Munca în regim de gardă* va fi stabilită de comun acord între salariat și angajator, derulându-se, de regulă, în ture, la sediul angajatorului, la sediul unui terț, la domiciliul angajatului sau în orice alt loc organizat de angajator, folosind tehnologia informației și [a] comunicațiilor” A., 24 IX 2020, p. 6; probabil form. r.

muncă în regim de permanență – „*Munca în regim de permanență* presupune că salariatul nu va părăsi perimetrul locului de muncă timp de două sau trei săptămâni, timp în care angajatorul trebuie să îi asigure cazarea și mâncarea. Salariații vor beneficia de un spor la salariu (spor de izolare) stabilit prin contractul colectiv de muncă sau prin contractul individual de muncă” A., 24 IX 2020, p. 6; probabil form. r.

muncă de tip remote sint. s. – Muncă la distanță – „În ceea ce privește dezavantajele pe care *munca de tip remote* le prezintă, acestea se referă la stagnarea în carieră a angajaților, izolarea acestora față de restul echipei, micromanagementul sau chiar sentimentul de burnout.” A., 24 IX 2020, p. 7; cf. engl. *remote work*.

partajarea locului de muncă sint. s. – „*Partajarea locului de muncă*. Asta înseamnă că angajatorul va putea împărți același loc de muncă între mai mulți salariați, în funcție de abilitățile și de competențele acestora. Astfel, salariații vor lucra numai în anumite ore dintr-o zi sau în anumite zile din săptămână.” A., 24 IX 2020, p. 6; form. r.

part-time adj. – v. *muncă part-time*; din engl. *part-time*; noțiunea și termenul sunt cunoscuți mai de mult în română; *part-time* a fost înregistrat în contexte referitoare la câmpul muncii (*contract ~, a lucra ~*) în DOOM ediția a III-a, coordonată de lingvистa căreia îi dedicăm acest articol.

piața forței de muncă sint. s. – v. *șomaj ascuns*; cf. fr. *marché de la force de travail*.

program de muncă flexibil sint. s. – „Angajatorul poate stabili un *program de muncă flexibil*, cu acordul sau la solicitarea salariatului în cauză.” A., 24 IX 2020, p. 6; v. și *Kurzarbeit*; form. r.

reținere salarială sint. s. – v. *muncă part-time*; form. r.

salariu de bază sint. s. – Salariul fără sporuri (pentru ore suplimentare etc.) – v. *șomaj tehnic*; cf. engl. *basic wage, basic salary*, fr. *salaire de base*; în DEX 2016 la termenul *salariu* este amintit *salariul de bază*, dar considerăm că această sintagmă ar trebui să figureze independent.

salariul minim pe economie european sint. s. – „Președinta Comisiei Europene, Ursula von der Leyden, a declarat recent că executivul de la Bruxelles va propune un act legislativ care va crea cadrul unui *salariu minim pe economie european*.” A., 21 IX 2020, p. 7; cf. fr. *salaire minimum européen*, engl. *european minimum wage*.

săptămână comprimată sint. s. – v. *banca orelor de muncă*; cf. fr. *semaine (de travail) comprimée*, engl. *compressed (work) week*.

săptămână de lucru cu 4 zile sint. s. – „Ce șanse are în România *săptămâna de lucru cu 4 zile*, fără reduceri salariale?” A., 23 XI 2020, p. 1; probabil form. r.

săptămână de muncă de 4 zile sint. s. – „Marele avantaj al *săptămânii de muncă de 4 zile* este acela că oamenii pot să aibă mai mult timp liber în care să stea cu familia.” A., 23 X 2020, p. 5; „O opoziție puternică vine din partea industriașilor care consideră că impunerea unei *săptămâni de muncă de patru zile* ar fi «un pas în direcția greșită»” A., 23 XI 2020, p. 4; probabil form. r.

spor de izolare sint. s. – v. *muncă în regim de permanență*; probabil form. r.

sprijin financiar sint. n. – v. *teleangajat*; form. r.

stimulent de risc sint. s. – „*Stimulentul de risc* se va acorda personalului medical implicat direct în tratarea bolnavilor infectați cu coronavirus.” A., 8 IV 2020, p. 5; form. r.

stimulent financiar sint. s. – v. *telemuncă*; form. r.

șomaj ascuns sint. s. – „Economiile globale sunt afectate negativ de o formă de «*șomaj ascuns*», reprezentat de persoanele care și-au pierdut locul de muncă, dar care nu apar în statistici deoarece nu se încadrează în categoriile oficiale de

«șomeri».” evz.ro 13 XI 2020; „«Șomajul ascuns» disimulează adevărata amploare a crizei de pe piața forței de muncă.” A., 16 XI 2020, p. 6; cf. engl. *hidden enemployment*.

șomaj tehnic sint. f. – „Indemnizația de șomaj tehnic este de 75% din salariul de bază al angajatului.” A., 30 III 2020, p. 6; „Cristina Neagu câștigă 17.500 de euro pe lună, iar acum, fiind în șomaj tehnic, va rămâne cu aproximativ 4.000 de lei pe lună.” A., 26 III 2020, p. 1; „Șomaj tehnic și pentru avocați și artiști” WP, 16 IV 2020, p. 4; „Premierul Orban a renunțat la șomajul tehnic pentru sistemul de stat. Motivul? Frica electorală.” A., 20 IV 2020, p. 5; din fr. *chomâge technique*.

teleangajat s. m. – „Ce facilități și sub ce formă le primesc teleangajații” Titlu de articol care continuă astfel: „Ministrul Muncii a emis un ordin care stabilește modalitatea de acordare a sprijinului financiar de 2500 de lei de către stat pentru fiecare angajator care are angajați care muncesc de acasă.” WP, 28 VIII 2020, p. 6; form. r., probabil după modelul substantivului *telemuncă*, atestat cu câteva luni mai înainte, de la începutul lunii martie 2020, după cum rezultă din citatele de mai jos de la *telemuncă*.

telemuncă s. f. – „Telemunca... poate fi prestată doar de acei angajați a căror activitate este realizată cu ajutorul tehnologiei (desktop, laptop, smartphone, etc.)” A., 12 III 2020, p. 6; „X poate să lucreze în regim de telemuncă” romaniatv.ro, 16 III 2020; „Pandemia a impus un nou termen: telemunca. De ce nu se poate și televacanța?” D.v., 8 VIII 2020, p. 28; „Stimulente financiare pentru telemuncă” A., 24 IX 2020, p. 7; „«Telemunca»: dacă în lume, înainte de pandemie, lua avans, la noi era o raritate” ZF, 23 XII 2020, p. 3; v. și A., 28 IV 2020, p. 7; v. și *muncă de acasă*; cf. engl. *telejob*. Așa după cum reiese din ultimul citat, sintagma exista și înainte de pandemie, dar „era o raritate” care „s-a impus” (v. citatul din D.v. 8 VII 2020, p. 3) în timpul acestei maladii, când, la început, era privită cu neîncredere, dar după un timp s-a constatat că avea o serie de aspecte binefăcătoare.

televacanță s. f. – v. *telemuncă*; termenul era deja cunoscut, deși nu unanim cunoscut în română.

zi liberă sint. s. – Zi când nu se merge la locul de muncă sau nu se muncește pentru angajator – „Când școala este în scenariul roșu, unul dintre părinții elevilor de până la 12 ani poate beneficia de zile libere de la serviciu.” A., 12 XI 2020, p. 3; cf. engl. *free day*, fr. *journée libre*; sintagma nu apare în DEX 2016, deși și mai înainte se acordau unele zile libere în anumite situații. În cazul de față însă *zi liberă* are o semnificație aparte, legată de pandemia din anul 2020, odată ce depinde de *scenariul roșu* care până în anul 2020 nu exista și, oricum, nu se aplica în sistemul educațional. Ceva mai târziu, aceste *zile libere* s-au aplicat și în cazul în care se făceau injectările contra COVID-19.

Trebuie menționat din capătul locului că lista de mai sus nu poate fi în niciun caz exhaustivă în ceea ce privește domeniul „câmpului muncii” din două motive:

pe de o parte, ea a rezultat din extragerea de citate numai din presă, și aceea limitată, iar, pe de altă parte, deoarece la strângerea acestora am lucrat un număr de numai trei persoane, Florica Dimitrescu, Alexandru Ciolan și Coman Lupu, cei trei autori ai DCR-ului, care, după cum am semnalat deja, se ocupau de alcătuirea noii ediții, a patra, a acestui dicționar, ce ar urma să apară în anul 2023, conform planului stabilit, la 10 ani după ediția precedentă.

Poate că prima întrebare care se poate pune este: de unde, cum au apărut aceste numeroase elemente lexicale relative la „câmpul muncii”? Răspunsul este cuprins, de fapt, la finalul fiecărei leme unde s-a precizat etimologia sa.

Nu ar trebui să fim surprinși să constatăm că unele cuvinte independente sau unele sintagme, cel puțin, au o origine străină, în sensul că, în alte spații și, evident, în alte limbi, conceptul respectiv exista; de exemplu *telemunca* apare sub forma engl. *telejob*. Probabil tot de aceeași proveniență este și sintagma *banca orelor de muncă*, căreia îi corespunde în engleză sintagma *hours bank arrangement*; *burn out*, împrumutat cu aspectul din engleză, formal, nu mai necesită explicații suplimentare; trebuie precizat că, dacă, înainte de pandemie, rarism era prezent și în română, reprezentând un fenomen prezent pe alte meleaguri, fenomenul *burn out* a apărut, din păcate, și la noi în țară în această nedorită perioadă; tot de sorginte engleză sunt și *munca part-time*, care are la bază engl. *part-time job*, ca și *munca de tip remote* – cf. engl. *remote work*, sau *șomaj ascuns* – cf. engl. *hidden unemployment*. În legătură cu influența actuală a limbii engleze asupra românei, lingvista sărbătorită acum opina cu bună dreptate: „Engleza e principala limbă de comunicare pe internet, principala limbă a muzicii pe care o ascultă tinerii [...] E mai simplu să reproducă termenii pe care îi aud decât să le caute echivalentul românesc” (R.I. 10 I 2011, p. 12).

De origine franceză sunt: *munca la distanță*, cf. fr. *travail à distance*, *munca la domiciliu*, cf. fr. *travail à domicile*, *piața forței de muncă*, cf. fr. *marché de la force de travail*, *șomaj tehnic*, din fr. *chomâge technique*.

Alte sintagme pot avea o dublă origine, având elemente corespondente atât în engleză, cât și în franceză, de exemplu *salariu de bază*, cf. engl. *basic wage*, *basic salary*, fr. *salair de base*, *salariu minim pe economie europeană*, cf. fr. *salair minimum européen*, engl. *european minimum wage* (despre acesta trebuie specificat că, așa cum reiese din context, este un nou concept, propus de curând, care urmează a fi introdus în legislația comunitară); *săptămână comprimată*, cf. fr. *semaine (de travail) comprimée*, engl. *compressed (work) week*; *zi liberă*, cf. engl. *free day*, fr. *journée libre*.

De sursă germană este termenul *Kurzarbeit*, care în română este reprezentat în dublă ipostază și anume direct prin forma *Kurzarbeit*, dar și prin traducerea acesteia, *muncă redusă*.

În fine, cele mai numeroase elemente lexicale cuprinse în lista de mai sus aparțin direct limbii române, care le-a denumit după cum urmează: *decalarea*

programului de muncă, loc de muncă, muncă de acasă, muncă la birou, muncă la dispoziția angajatorului, muncă din grădină, muncă în regim de gardă, muncă în regim de permanență, partajarea locului de muncă, program de muncă flexibil, reținere salarială, săptămână de lucru cu 4 zile, săptămână de muncă de 4 zile, spor de izolare, sprijin financiar, stimulent de risc, stimulent financiar, teleangajat.

Urmărind lista de mai sus, se observă că, uneori, pe de o parte, munca depinde de condițiile noi de viață ale oamenilor muncii, de schimbările realizate de aceștia, de exemplu în ultima vreme a apărut o anumită migrare a orașenilor – fie a celor mai în vârstă, care au nostalgia copilăriei, fie la unii părinți care doresc ca progenitura lor să trăiască sănătos într-un mediu natural, cât mai puțin poluat, și deci se retrag către sate, dedicându-se activităților legumicole sau pomicole, deci *muncii din grădină*. Dar, pe de altă parte, inovațiile în noile activități sunt determinate de dispoziția angajatorului, care determină *un regim de gardă* sau *munca în regim de permanență*.

În lista de mai sus se pot nota câteva s i n o n i m e , dintre care

a) multe sunt alcătuite din câte două elemente: *munca de acasă* și *munca la domiciliu*; *munca la distanță* și *munca la birou*; *muncă flexibilă* și *program de muncă flexibil*; *munca la distanță* și *munca remote*, *munca flexiblă* și *decalarea programului de lucru*; *săptămână de lucru cu 4 zile* și *săptămână de muncă de 4 zile*, *piața forței de muncă* este o variantă nouă a mai vechii formule, *câmpul muncii*; *banca orelor de muncă* se referă la totalul de ore prestat de un salariat sau,

b) mai rar, din trei elemente formulate astfel: *muncă part-time*, *muncă redusă* și *Kurzarbeit*.

Alteori apar sintagme a n t o n i m e : *munca la distanță* și *munca la domiciliu*, *munca în regim de permanență* și *munca redusă*, *săptămâna comprimată* se opune săptămânii actuale de 5 zile, de asemenea, *anul de lucru comprimat* în raport cu anul de lucru normal de până acum sau salariatul care *muncește de acasă* față de salariatul *teleangajat*.

Printre i n o v a ț i i trebuie salutate cu precădere două: prima este apariția unui nou *salariu minim pe economie european*, care a constituit o propunere prezentată din anul prim al pandemiei COVID-19 de către Președinta Comisiei Europene, Ursula von der Leyden, dar care, până în anul 2022, când au fost scrise aceste rânduri, nu s-a concretizat și este de înțeles de ce: este foarte greu de „împăcat”, de fapt de „acomodat” salariile dintr-o țară bogată din vestul continentului nostru cu cele din țările mai sărace din estul Europei. Cea de a doua noutate este o denumire a unei noțiuni mai de mult cunoscută pe piața muncii, și anume *ziua liberă*. Aceasta, în condițiile actuale, are o conotație deosebită, fiind dependentă de o serie de restricții relative la sistemul școlar din „*scenariul roșu*” sau, în ultima vreme, de vaccinurile anti-Covid pe care fiecare dintre noi a fost invitat să le facă.

În fine, se poate remarca dificultatea de a se delimita terminologia câmpului muncii de o serie de termeni sau de sintagme dintr-un sector afin, cel financiar, terminologie care ar putea aparține, de drept, ambelor câmpuri, în special prin salarii, prin relațiile angajaților și ale angajatorilor cu băncile și astfel, pentru a da numai câteva exemple, să se considere o serie de elemente financiare precum *contributivitatea*, *stimulentele financiare* sau *cele de risc* etc. ca făcând parte din cele două domenii atât de importante de activitate, indiferent din ce stat face parte fiecare dintre persoanele viețuitoare astăzi pe Pământ.

Ca o concluzie cu caracter general, sperăm că se observă cu ochiul liber în lista de mai sus marea cantitate a sintagmelor în raport cu raritatea cuvintelor independente – *burn-out*, *Kurzarbeit*, *teleangajat*, *telemuncă* – ceea ce constituie una dintre particularitățile lexicului global actual; este și normal să fie așa, deoarece, de cele mai multe ori, atunci când se concepe un nou element lexical, este necesar să se specifice o serie de elemente noi, deci un număr, mai mic sau mai mare, de termeni de adăugat.

Poate că s-ar cuveni să calificăm multe dintre sintagmele luate în discuție mai sus drept componentele unui nou tip de limbaj „proaspăt”, de cele mai multe ori „născut” foarte de curând, dar care a fost adaptat extrem de rapid la noile realități ale vieții actuale, în care „câmpul muncii” reprezintă un element central al noii dinamici mondiale. Materialul lexical cuprins în acest articol probabil că reprezintă numai „elementul inițial” al unui adevărat capitol din ceea ce va însemna viitorul aspect al dezvoltării vieții din următorii ani. O dovadă în plus că mersul înainte, de neoprit, al limbii nu poate fi separat de mersul continuu al vieții.

BIBLIOGRAFIE ȘI SURSE

- A. – *Adevărul*, ziar, înainte și după 1990, București.
DCR3, 2013, Florica Dimitrescu, Alexandru Ciolan, Coman Lupu, *Dicționar de cuvinte recente*, ed. a III-a. București: Logos.
DEX 2016 – *Dicționarul explicativ al limbii române*. București: Univers Enciclopedic.
DOOM – *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, ediția a III-a, revăzută și adăugită, coordonatoare: Ioana Vintilă-Rădulescu. București: Univers Enciclopedic.
D.v. – *Dilema veche*, revistă, după 1990, București.
Ev.z. – *Evenimentul zilei*, ziar, după 1990, București.
romania tv.ro – pagina de internet a canalului România TV.
R.l. – *România liberă*, ziar, înainte și după 1990, București.
Sarafoleanu, *Burnout* – D. Sarafoleanu, *Sindromul burnout – Sindromul Covid-19*, în „22”, 11 VIII 2021.
WP – *Weekend plăcut*, suplimentul de vineri al ziarului A., după 1990, București.
Z.f. – *Ziarul financiar*, ziar, după 1990, București.
„22” – „22”, revistă, după 1990, București.

ABREVIERI

adj. – adjectiv
cf. – confer
engl. – englez
f. – feminin
fr. – francez
f. rom. – format în limba română
germ. – german
m. – masculin
n. – neutru
p. – pagină
r. – român
s. – substantiv, substantival
sint. – sintagmă
sint. – sintagmă
v. – vezi

REGARDING THE VOCABULARY OF FIELD OF LABOUR DURING THE COVID-19 PANDEMIC (YEAR 2020)

Abstract

The present article aims to present some aspects regarding the Romanian vocabulary describing the field of labour, during the pandemic year of 2020. An interesting aspect reveals a lexical enrichment with terms designating salary, work program, the place of work (from home: *muncă de acasă*, *muncă la domiciliu*, *telemuncă* or at office: *muncă la birou*), the (im)possibility of working (*șomaj tehnic*), etc.

ASPECTE ALE VARIAȚIEI FLEXIONARE ÎN CLASA SUBSTANTIVELOR MASCULINE ȘI NEUTRE DIN ROMÂNĂ ACTUALĂ

ISABELA NEDELCU

Universitatea din București /
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române
isabela.nedelcu@unibuc.ro

Cuvinte-cheie: substantive masculine, substantive neutre, nominativ-acuzativ singular, variație, româna actuală.

Keywords: masculine nouns, neuter nouns, nominative-accusative singular, variation, present-day Romanian.

1. INTRODUCERE

În acest studiu va fi prezentată variația formelor de singular ale substantivelor masculine și neutre – care au o flexiune similară – la nominativ-acuzativ în româna actuală, pornind de la recomandările din a treia ediție a *Dicționarului ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române* (DOOM³), coordonat de Ioana Vintilă-Rădulescu. Nu vom discuta și variația substantivelor feminine la nominativ-acuzativ singular, întrucât aceasta a constituit subiectul unui alt studiu (Nedelcu 2021). Pe lângă variantele înregistrate în DOOM³, care vor fi în centrul atenției, ne vom referi și la alte variante, cuprinse în DOOM² și/sau în DOOM¹, dar la care DOOM³ a renunțat, precum și la variante întâlnite în uz, neacceptate de limba literară și deci neincluse în niciuna dintre edițiile DOOM-ului. Pentru descrierea variației morfologice a masculinelor și a neutrelor la singular, articolul are în vedere afirmația Ioanei Vintilă-Rădulescu (2021: 520): „deși reducerea majorității variantelor se numără printre cele mai numeroase intervenții normative din DOOM³, propunerea unor forme noi, frecvente în uz, s-a făcut, în general, nu prin înlocuirea completă a formelor existente, ci prin alăturarea lor tot ca variante”. La fel ca pentru descrierea variației substantivelor feminine la nominativ-acuzativ singular, și în cazul substantivelor masculine și neutre se va urmări dacă recomandările din DOOM³ sunt susținute de datele cantitative oferite de corpul electronic

roTenTen16¹. Pentru ambele genuri, vor fi discutate atât variația formelor nearticulate, marcate prin desinențe, cât și variația formelor articulate, așa cum se reflectă în DOOM³.

2. VARIANTE DE MASCULIN ȘI NEUTRU MARCATE PRIN DESINENȚE

Variația la singular a masculinelor și a neutrelor implică forme cu desinențele *-e/-Ø*. În plus, în clasa substantivelor neutre se înregistrează o variație specifică a formelor cu desinențele *-u/-Ø* (e vorba de neutrele cu finalele de singular *-[o]u/-o* de tipul *embargou/embargo*).

2.1. VARIANTE CU DESINENȚELE *-E/-Ø* LA NOMINATIV-ACUZATIV SINGULAR

Comună masculinelor și neutrelor este variația de la nominativ-acuzativ singular între formele marcate prin desinența *-e* sau *-Ø*.

2.1.1. Variante de masculin cu desinențele *-e/-Ø* la singular

În DOOM³, sunt incluse două substantive masculine care prezintă variante marcate prin desinența *-e* sau *-Ø*: *germene/germen*, *greier/greiere*. În cazul primului substantiv, DOOM³ păstrează variantele din edițiile anterioare, schimbând doar ordinea de preferință a acestora, iar pentru celălalt substantiv, DOOM³ adaugă, pe lângă varianta în *-Ø*, varianta în *-e* ((1)–(2)). De menționat că forma *greiere*, deși ilustrativă ca tendință de trecere de la o subclasă de declinare (în *-Ø*) la altă subclasă (în *-e*) încă din perioada 1640–1780 (Frâncu 2009: 244) și înregistrată și în secolul al XIX-lea (vezi exemplul *Greerele în vremea agoniselii cântă* – Pann, în DA, s. v. *greier*²), nu este consemnată nici în DOOM¹, nici în DOOM², fiind introdusă abia în DOOM³.

- (1) a. !*germene/germen* s. m., art. *germenele/germenul*; pl. *germeni* [DOOM³]
 b. *germen/germene* s. m., pl. *germeni* [DOOM²]
 c. *germen/germene* s. m. (În loc. numai *germene: în ~*), pl. *germeni* [DOOM¹]
- (2) a. !*greier/greiere* s. m., art. *greierul/greierele*; pl. *greieri* [DOOM³]
 b. *greier* s. m., pl. *greieri* [DOOM²]
 c. *greier* s. m., pl. *greieri* [DOOM¹]

Rezultatele obținute din consultarea corpusului electronic roTenTen16 confirmă concurența puternică dintre variante, decizia normativă fiind în concordanță cu uzul (Tabelul 1).

¹ În acest scop, se va apela la opțiunile „Wordlist” și „Concordance” ale corpusului electronic.

² În DA, se indică și varianta *greiere*.

Tabelul 1

Număr de atestări în roTenTen16		
Variante acceptate în DOOM ³	<i>germene</i> – 745	<i>germen</i> – 650
	<i>greier</i> – 544	<i>greiere</i> – 505

Raportul în ceea ce privește frecvența variantelor se poate schimba însă când acestea sunt articulate cu articolul hotărât, care are formă diferită, *-le* sau *-(u)l*, în funcție de desinența variantei, *-e* sau *-Ø*. Astfel, în cazul formei articulate *greierele*, roTenTen16 înregistrează 753 de atestări, în timp ce pentru forma *greierul* înregistrează 217 atestări. Pentru celălalt substantiv, forma articulată cu articolul hotărât evidențiază preferința tot pentru varianta cu desinența *-e*: *germenele* are 643 de atestări, față de *germenul* cu 550 de atestări.

În schimb, în cazul substantivelor *bulgăre*, *carcalete* și *pieptăn*, acceptate cu două forme în DOOM² (ambele sau numai una fiind preluată din DOOM¹), noua ediție reține o singură variantă:

- (3) a. !*bulgăre* s. m., art. *bulgărele*; pl. *bulgări* [DOOM³]
 b. !*bulgăr/bulgăre* s. m., pl. *bulgări* [DOOM²]
 c. *bulgăre/bulgăr* s. m., pl. *bulgări* [DOOM¹]
- (4) a. !*carcalete* (lăcustă; (arg.) persoană) s. m., pl. *carcaleți* [DOOM³]
 b. *carcalete/carcaleț* (persoană, insectă) s. m., pl. *carcaleți* [DOOM²]
 c. !*carcalete/carcaleț* (persoană, insectă) s. m., pl. *carcaleți* [DOOM¹]
- (5) a. !*pieptăn* s. m., pl. *piepteni* [DOOM³]
 b. !*pieptăn/pieptene* s. m., pl. *piepteni* [DOOM²]
 c. *pieptene* s. m., pl. *piepteni* [DOOM¹]

Rezultatele înregistrate de corpusul roTenTen16 întăresc poziția normativă a DOOM³ pentru variantele *bulgăre* și *carcalete*, însă, pentru varianta *pieptăn*, singura pe care o păstrează DOOM³ din ediția anterioară, roTenTen16 indică mult mai puține atestări decât pentru varianta abandonată *pieptene*.

Tabelul 2

Număr de atestări în roTenTen16	
Varianta acceptată de DOOM ³	Varianta neacceptată de DOOM ³
<i>bulgăre</i> – 1058 ³	<i>bulgăr</i> – 101
<i>carcalete</i> – 144 ⁴	<i>carcaleț</i> – 0
<i>pieptăn</i> (în contextul <i>un ~⁵</i>) – 83	<i>pieptene</i> (în contextul <i>un ~</i>) – 1328

³ Au fost eliminate din rezultatele afișate de roTenTen16 numele proprii de persoană *Bulgăr* sau *Bulgăre*.

⁴ Rezultatele includ și sensul „băutură”. În schimb, nu includ numele propriu de persoană *Carcalete*.

⁵ Pentru delimitarea substantivului *pieptăn* de forma verbală *pieptăn*, a fost selectat în corpusul roTenTen16 contextul *un pieptăn*.

În ceea ce privește variantele *molete* și *molet*, DOOM³ le separă în intrări diferite, atribuindu-le sensuri și genuri diferite; spre deosebire de DOOM² și DOOM¹, pentru sensul „tumoare la cai”, DOOM³ selectează numai varianta de genul neutru *molet*, iar pentru toate celelalte sensuri, varianta de masculin *molete*.

- (6) a¹. !*molete* (larvă, boală de copii; pește; arbore) (pop.) s. m., pl. *moleți* [DOOM³]
 a². !*molet* (tumoare la cai) s. n., pl. *molete* [DOOM³]
 b¹. *molete*¹ (pește; arbore) (reg.) s. m., pl. *moleți* [DOOM²]
 b². *molete*²/*molet* (larvă, boală de copii) (pop.) s. m., (larve) pl. *moleți* [DOOM²]
 b³. !*molete*³ (tumoră la cai) (pop.) s. n., pl. *molete* [DOOM²]
 c¹. *molete* (pește; arbore) s. m., pl. *moleți* [DOOM¹]
 c². *molete*/*molet* (larvă; insectă; boală de copii) s. m., pl. *moleți* [DOOM¹]
 c³. *molet*/*molet* (tumoare la cai) s. n., pl. *molete* [DOOM¹]

Pentru toate sensurile, roTenTen16 înregistrează 10 rezultate cu varianta *molete* (exceptând numele proprii de persoană) și 18 rezultate cu *molet* (inclusiv pentru sensul „denumire a mușchilor posteriori ai gambei”).

Și în privința formelor *tutor* și *tutore* DOOM³ a inovat. Astfel, DOOM³ introduce forma *tutor* pentru sensul „îndrumător, profesor” și recomandă forma *tutore* pentru sensul „persoană cu drept de tutelă; proptea”:

- (7) a¹. +*tutor* (îndrumător, profesor) s. m., pl. *tutori* [DOOM³]
 a². !*tutore* (persoană cu drept de tutelă; proptea) s. m., pl. *tutori* [DOOM³]
 b. !*tutore* s. m., pl. *tutori* [DOOM²]
 c. *tutore*/*tutor* s. m., pl. *tutori* [DOOM¹]

În roTenTen16, forma *tutor* are 264 de atestări, iar *tutore*, 2531 de atestări. Se poate observa în corpusul electronic faptul că este preferată forma *tutor* pentru sensul „îndrumător, profesor”, iar *tutore*, pentru „persoană cu drept de tutelă; proptea”.

Nu este de mirare că variația dintre formele masculine în *-e* și *-Ø* este slab reprezentată în DOOM³. Tiparul de masculine *-e* (sg.) – *-i* (pl.) (căruia îi aparțin variante ca *germene* – *germen*, *greiere* – *greieri*) nu este productiv în româna actuală, așa cum arată Gabriela Pană Dindelegan (2009: 7), deci nu are forța de a concura tiparul de masculine, puternic în limbă, *-Ø* (sg.) – *-i* (pl.).

Acest tip de variație nu este nou în limbă. Tendința de trecere de la un tipar de flexiune la altul în cazul unor astfel de masculine se înregistrează în ambele sensuri încă din limba veche. În perioada 1521–1640 sunt consemnate puține situații de migrare a unor substantive: *strugure* este concurat de *strugur*, formă mai frecventă, iar *prier*, de *priere*, variantele *strugur* și *priere* nefiind păstrate de limba actuală standard (Frâncu 2009: 20). Ulterior, se înregistrează de asemenea tendința de trecere de la un tipar la altul: pe de o parte, în unele graiuri populare, *berbec* >

berbec, *iepure* > *iepur*, *șoarece* > *șoarec*, *viezure* > *viezur*, *strugure* > *strugur* (tendință semnalată în jurul anului 1780), pe de altă parte, *ciucur* > *ciucure*, *brustur* > *brusture*, *mugur* > *mugure*, *ghimp* > *ghimpe*, *greier* > *greiere*, *glonț* > *glonte*, *grăuț* > *grăunte*, *vultur* > *vulture* (formele în *-e* înregistrându-se rar la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea; pentru exemple și atestări, vezi Frâncu 2009: 244–245). În textele din secolul al XIX-lea se regăsesc unele variante în *-e* precum *iepure*, *pântece*, *viezure* (Nedelcu 2012: 38).

Pe lângă variantele prezentate mai sus, incluse în DOOM³ și/sau în celelalte două ediții anterioare, în uz se întâlnesc și variante ale altor substantive masculine precum: *biscuit/biscuite*, *brusture/brustur*, *ciucure/ciucur*, *fagure/fagur*, *fluture/flutur*, *gărgăun/gărgăune*, *mugur/mugure*, *strugure/strugur*, *șoarece/șoarec*, *trafalet/trafalete*, *tăun/tăune*, *trântor/trântore*, numai prima dintre variantele enumerate fiind acceptată de ediția a treia a DOOM-ului⁶. În corpusul roTenTen16 sunt atestate ambele variante ale acestor substantive, varianta acceptată de DOOM³ având cele mai multe rezultate, cu excepția substantivului *mugur* (Tabelul 3)⁷. Alteori, forma neacceptată de DOOM³ concurează puternic varianta recomandată (vezi în Tabelul 3 rezultatele indicate de roTenTen16 pentru variantele *biscuit/biscuite*).

Tabelul 3

Număr de atestări în roTenTen16	
Varianta acceptată de DOOM ³	Varianta neacceptată de DOOM ³
<i>biscuit</i> – 1663	<i>biscuite</i> – 1656
<i>brusture</i> – 2648	<i>brustur</i> – 135
<i>ciucure</i> (în contextul <i>un ~</i> ⁸) – 209	<i>ciucur</i> (în contextul <i>un ~</i>) – 32
<i>fagure</i> (în contextul <i>un ~</i>) – 636	<i>fagur</i> (în contextul <i>un ~</i>) – 58
<i>fluture</i> (în contextul <i>un ~</i>) – 3067	<i>flutur</i> (în contextul <i>un ~</i>) – 123
<i>gărgăun</i> – 7	<i>gărgăune</i> – 2
<i>mugur</i> (în contextul <i>un ~</i>) – 201	<i>mugure</i> (în contextul <i>un ~</i>) – 253
<i>strugure</i> – 3308	<i>strugur</i> – 60
<i>șoarece</i> – 1614	<i>șoarec</i> – 86
+ <i>trafalet</i> – 651	<i>trafalete</i> ⁹ – 76
<i>tăun</i> – 50	<i>tăune</i> – 12
<i>trântor</i> – 228	<i>trântore</i> – 1 ¹⁰

⁶ În DEX 2009, sunt menționate și variantele *brustur*, *ciucur*, *fagur*, *flutur*, *gărgăune*, *mugure*, *strugur*, *șoarec*, *tăune*.

⁷ Motorul de căutare Google indică totuși preferința pentru varianta acceptată de DOOM³: *mugure* (în contextul *un mugure*) are 12700 de rezultate față de *mugur* (în contextul *un mugur*) cu 50600 de rezultate (data afișării rezultatelor: 1.05.2022).

⁸ Pentru variantele *ciucure/ciucur*, ca și pentru altele din acest articol, a fost selectat contextul reprezentat de articolul nehotărât *un* pentru a separa substantivul comun de numele de persoană.

⁹ roTenTen16 înregistrează și contexte cu pluralul *trafalete*, care încadrează substantivul în clasa neutrelor: „Se găsesc trafalete mai mici”, „stăteau la loc de cinste două trafalete”.

¹⁰ Nu a fost luată în considerare forma de vocativ *trântore*.

2.1.2. Variante de neutru cu desinențele *-e/-Ø* la singular

În cazul neutrelor, variația formelor cu finalele *-e/-Ø* este și mai rară decât în cazul masculinelor (vezi *supra*, 2.1.1.). De pildă, DOOM³, spre deosebire de DOOM², renunță la varianta în *-e*, singura care era menționată în DOOM¹, pentru substantivul *pântec*:

- (8) a. !*pântec* (pop.) s. n., pl. *pânțece* [DOOM³]
 b. !*pântec/pânțece* (pop.) s. n., pl. *pânțece* [DOOM²]
 c. *pânțece* s. n., pl. *pânțece* [DOOM¹]

Pentru substantivul *cocleț*, renunțarea în DOOM³ la o variantă a determinat și fixarea acestuia la genul neutru (a se compara cu recomandările din edițiile anterioare):

- (9) a. !*cocleț* s. n. (pop.), pl. *coclețe* [DOOM³]
 b. !*cocleț/coclete* (pop.) s. n./s. m., pl. *coclețe/cocleți* [DOOM²]
 c. *cocleț* s. n./s. m., pl. n. *coclețe/m. cocleți* [DOOM¹]

Rezultatele din roTenTen16 evidențiază preferința pentru varianta recomandată de DOOM³: 82 de atestări pentru *pântec* (în contextul *un pântec*) față de 56 de atestări pentru *pânțece* (în contextul *un pânțece*). În schimb, roTenTen16 înregistrează numai 1 atestare pentru *cocleț* și 8 atestări pentru *coclete* (respectiv 0 atestări pentru pluralul *coclețe* și 19 atestări pentru *cocleți*).

În cazul câtorva substantive neutre, desinența *-e*, care marchează pluralul conform normei literare, poate apărea, greșit, la singular. Sunt în această situație substantivele *boschet*, *parapet* și *schelet* (cu pluralele *boschete*, *parapete*, *schelete*), care se întâlnesc în uz, uneori, cu variantele de singular *boschete*, *parapete* și *schelete*, cărora le corespund variantele de plural predictibile, de asemenea greșite, *boscheți*, *parapeți*, *scheleți*. Variantele de singular și de plural neadmise de norma literară (*boschete – boscheți*, *parapete – parapeți*, *schelete – scheleți*) încadrează aceste substantive în altă clasă flexionară, aparținând masculinului, caracterizată prin desinențele *-e – -i* (ca *frate – frați*, *perete – pereți* etc.).

Rezultatele afișate de roTenTen16 evidențiază preferința pentru variantele recomandate de DOOM³, numărul atestărilor variantelor greșite de singular fiind mult mai mic (Tabelul 4).

Tabelul 4

Număr de atestări în roTenTen16	
Varianta acceptată de DOOM ³	Varianta neacceptată de DOOM ³
<i>boschet</i> (în contextul <i>un ~</i>) – 188	<i>boschete</i> (în contextul <i>un ~</i> ¹¹) – 19
<i>parapet</i> (în contextul <i>un ~</i>) – 1027	<i>parapete</i> (în contextul <i>un ~</i>) – 27
<i>schelet</i> (în contextul <i>un ~</i>) – 2737	<i>schelete</i> (în contextul <i>un ~</i>) – 53

¹¹ Pentru substantivele *boschet*, *parapet*, *schelet* a fost selectat contextul cu articolul nehotărât pentru a distinge singularul de plural.

2.2. VARIANTE CU DESINENȚELE *-u/-ø* (CU FINALELE *-[o]u/-o*) LA NEUTRU SINGULAR

DOOM³ recomandă varianta adaptată în *-[o]u* a substantivelor neutre neologice indicate în (10)–(15), care în DOOM² și, cu excepția substantivului *bolerou*, în DOOM¹ erau admise cu varianta în vocala accentuată *-o*. În legătură cu astfel de neutre, Pană Dindelegan (2019: 544) precizează că „DOOM³ indică o modificare generală de normă, extinzând forma cu finală diftongată”.

- (10) a. !*bolerou* (vestă) s. n., art. *boleroul*; pl. *bolerouri* [DOOM³]¹²
 b. !*bolerou/bolero*² (vestă) s. n., art. *boleroul*; pl. *bolerouri* [DOOM²]
 c. *bolerou* (ilic) s. n., art. *boleroul*; pl. *bolerouri* [DOOM¹]
- (11) a. !*chimonou* s. n., art. *chimonoul*; pl. *chimonouri* [DOOM³]
 b. !*chimono/chimonou* s. n., art. *chimonoul*; pl. *chimonouri* [DOOM²]
 c. *chimonou* s. n., art. *chimonoul*; pl. *chimonouri* [DOOM¹]
- (12) a. !*delcou* s. n., art. *delcoul*; pl. *delcouri* [DOOM³]
 b. !*delco/delcou* s. n., art. *delcoul/delcoul*; pl. *delcouri/delcouri* [DOOM²]¹³
 c. *delco* s. n. [DOOM¹]
- (13) a. !*embargou* s. n., art. *embargoul*; pl. *embargouri* [DOOM³]
 b. *embargo* s. n., art. *embargoul*; pl. *embargouri* [DOOM²]
 c. *embargo* s. n., art. *embargoul*; pl. *embargouri* [DOOM¹]
- (14) a. !*gabrou* s. n., art. *gabroul*; pl. *gabrouri* [DOOM³]
 b. *gabro/gabrou* s. n., art. *gabroul*; pl. *gabrouri* [DOOM²]
 c. *gabro/gabrou* s. n., art. *gabroul*; pl. *gabrouri* [DOOM¹]
- (15) a. !*halou* s. n., art. *haloul*; pl. *halouri* [DOOM³]
 b. !*halo/halou* s. n., art. *haloul*; pl. *halouri* [DOOM²]
 c. *halo* s. n., art. *haloul*; pl. *halouri* [DOOM¹]

Rezultatele obținute din cercetarea corpusului roTenTen16 pentru câteva dintre neutrele care prezintă această variație arată că uneori vorbitorii preferă forma în *-[o]u* (*delcou*), alteleori pe cea în *-o* (*chimono*, *embargo*, *gabro*), în acord sau nu cu norma prevăzută în DOOM³ (Tabelul 5).

Tabelul 5

Număr de atestări în roTenTen16	
Varianta acceptată de DOOM ³	Varianta neacceptată de DOOM ³
<i>chimonou</i> – 31	<i>chimono</i> – 159
<i>delcou</i> – 1300	<i>delco</i> – 849
<i>embargou</i> – 840	<i>embargo</i> – 1733
<i>gabrou</i> – 0	<i>gabro</i> – 6

¹² Pentru *bolero* (dans), DOOM³ menține forma recomandată de edițiile anterioare în *-o*.

¹³ Spre deosebire de celelalte substantive, *delco* are accentul pe vocala *e*, nu pe *o*.

Alte substantive, ca *studio* și *tangou*, sunt incluse în DOOM³ cu o singură variantă, ca și în edițiile anterioare, chiar dacă în uz circulă și cu variantele *studiou*, respectiv *tango*. Rezultatele prezentate de roTenTen16 întăresc poziția normativă în cazul substantivului *studio*, nu și în cazul substantivului *tangou* (Tabelul 6).

Tabelul 6

Număr de atestări în roTenTen16	
Varianta acceptată de DOOM ³	Varianta neacceptată de DOOM ³
<i>studio</i> (în contextul <i>un ~</i>) – 6830	<i>studiou</i> (în contextul <i>un ~</i>) – 301
<i>tangou</i> (în contextul <i>un ~</i>) – 86	<i>tango</i> (în contextul <i>un ~</i>) – 706

3. VARIAȚIA FORMELOR ARTICULATE DE MASCULIN ȘI NEUTRU LA NOMINATIV-ACUZATIV SINGULAR

Se constată de asemenea o variație în flexiunea articulată a substantivelor masculine și neutre, atât simple, cât și compuse. Uneori variația este recunoscută de DOOM³, alteori se manifestă doar în uz.

3.1. VARIANTE DE ARTICULARE A SUBSTANTIVELOR MASCULINE

Variația în ceea ce privește articularea substantivelor nu este semnificativă în DOOM³. Se înregistrează variantele articulate, corelate cu variantele accentuale, *bebele* și *bebeul*:

- (16) a¹. !*bebe*¹ (fam.) s. m., art. *bebele*, pl. *bebe* [DOOM³]
 a². !*bebe*² (fam.) s. m., art. *bebeul*; pl. *bebei*, art. *bebeii* [DOOM³]
 b. !*bebe/bebe* s. m. [DOOM²]
 c. *bebe/bebi* s. m., art. *bebeul* [DOOM¹]

În roTenTen16, varianta *bebele* predomină: 4766 de atestări față de 306 atestări pentru varianta *bebeul*.

O altă variație de articulare, care aparține registrului popular, este înregistrată în DOOM³ pentru substantivul *gâde*, variația fiind păstrată din edițiile anterioare:

- (17) a. *gâde* (pop.) s. m., art. *gâdea* (înv.)/*gâdele*, g.-d. art. *gâdei* (înv.)/*gâdelui*; pl. *gâzi* [DOOM³]
 b. *gâde* (pop.) s. m., art. *gâdea/gâdele*, g.-d. art. *gâdei/gâdelui*; pl. *gâzi* [DOOM²]
 c. *gâde* s. m., art. *gâdea/gâdele*, g.-d. art. *gâdei/gâdelui*; pl. *gâzi* [DOOM¹]

Spre deosebire de DOOM² și la fel ca DOOM¹, noua ediție permite articularea primului element sau a celui de-al doilea element în cazul substantivului

compus *prim-ministru* (18), față de alte compuse cu *prim-*, care se articulează, conform DOOM³, numai la al doilea component (*prim-amorezul, prim-balerinul, prim-pretorul, prim-procurorul, prim-secretarul, prim-solistul*).

- (18) a. !*prim-ministru* s. m., art. *prim-ministrul/primul-ministru* [DOOM³]
 b. !*prim-ministru* s. m., art. *prim-ministrul* [DOOM²]
 c. *prim-ministru* s. m., art. *prim-ministrul/primul-ministru* [DOOM¹]

Corpusul roTenTen16 evidențiază preferința pentru varianta *primul-ministru*, care înregistrează 23538 de atestări, în raport cu varianta *prim-ministrul* cu 13882 de atestări¹⁴.

3.2. VARIANTE DE ARTICULARE A SUBSTANTIVELOR NEUTRE

Ca și în cazul substantivului masculin *prim-ministru* (vezi *supra*, 3.1.), *mic-dejun*, intrare nou introdusă în DOOM³ și considerată substantiv compus, cunoaște două variante de articulare, la primul component sau la al doilea (19). Dintre cele două variante, varianta cu articularea componentului din stânga este mai frecventă în roTenTen16: *micul-dejun* – 47334 de atestări, *mic-dejunul* – 481 de atestări¹⁵.

- (19) +*mic-dejun* s. n., art. *micul-dejun/mic-dejunul*; pl. *mic-dejunuri*, art. *mic-dejunurile* (*Beau cafea la micul-dejun. Asta e mic-dejunul meu preferat.*) [DOOM³]

Pentru substantivul *liber-schimb* – care în DOOM¹ și în DOOM² nu apare și cu forma articulată –, DOOM³ recomandă articularea componentului din dreapta, însă rezultatele din roTenTen16 ilustrează preferința pentru articularea componentului din stânga (vezi Tabelul 7). În schimb, forma articulată a compusului *liber-arbitru* – *liberul-arbitru* –, singura recomandată în DOOM³, este mai frecventă și în roTenTen16 (Tabelul 7).

Tabelul 7

Număr de atestări în roTenTen16	
Varianta acceptată de DOOM ³	Varianta neacceptată de DOOM ³
<i>liber-schimbul</i> – 1	<i>liberul-schimb</i> – 159 ¹⁶
<i>liberul-arbitru</i> – 3408 ¹⁷	<i>liber-arbitrul</i> – 12 ¹⁸

¹⁴ Numărul de atestări din corpus include atât variantele scrise cu cratimă (*primul-ministru, prim-ministrul*), cât și pe cele fără cratimă (*primul ministru, prim ministrul*).

¹⁵ Au fost luate în calcul inclusiv structurile scrise fără cratimă *micul dejun* și *mic dejunul*.

¹⁶ A fost luată în calcul și grafia fără cratimă *liberul schimb*.

¹⁷ A fost luată în calcul și grafia fără cratimă *liberul arbitru*, cu mult mai multe atestări (3281).

¹⁸ A fost luată în calcul și grafia fără cratimă *liber arbitrul*.

Atât pentru compusele de gen neutru, cât și pentru cele de gen masculin, articularea constituentului aflat la dreapta este un argument că structura lor este sudată, articolul atașându-se de fapt întregii structuri, nu primului component, cum s-ar întâmpla într-o îmbinare liberă cu adjectiv antepus (ca în *micul tren*). Totuși, preferința vorbitorilor se îndreaptă adesea spre articularea primului component, ceea ce ar demonstra că s-a produs lexicalizarea ca atare a structurii având un component adjectival pe prima poziție, care în mod obișnuit preia articolul de la substantiv. Articularea primului component poate indica, desigur, și faptul că vorbitorii nu percep astfel de structuri ca fiind complet sudate. Dacă articolul se atașează componentului din stânga al substantivului, obligatoriu sau nu (vezi *prim-ministrul/primul-ministru*, *mic-dejunul/micul-dejun*, *liberul-arbitru*), în schimb, mărcile de plural apar la componentul din dreapta, nominalul care reprezintă centrul sintactic al structurii (*prim-miniștri* și *mic-dejunuri*¹⁹); despre structura compuselor nominale și manifestarea mărcilor gramaticale, inclusiv a articolului, la componentul din stânga sau/și din dreapta, vezi Dinică (2013: 613–617), Grossmann (2016: 2733–2735), Maiden *et al.* (2021: 450–464).

4. CONCLUZII

Pe de o parte, între edițiile DOOM¹, DOOM² și DOOM³, se constată adesea diferențe în raport cu acceptarea sau neacceptarea variației flexionare a substantivelor masculine și neutre; mai rar, toate cele trei ediții acceptă, în cazul substantivelor analizate, aceleași două variante, cum sunt *gâdea* (inv.)/*gâdele*.

Pe de altă parte, opțiunile din DOOM³ sunt de cele mai multe ori în concordanță cu rezultatele cantitative înregistrate în corpusul roTenTen16 (vezi, de pildă, *biscuit*, *gărgăun*, *trafalet*, *tăun*, *trântor*; *brusture*, *ciucure*, *fagure*, *fluture*, *strugure*, *șoarece*; *studio*; *liberul-arbitru*), însă există și cazuri când corpusul electronic ilustrează preferința pentru o variantă neacceptată de DOOM³ (*mugure*, *pieptene*; *chimono*, *embargo*, *gabro*; *liberul-schimb*).

CORPUS

roTenTen16 (<https://app.sketchengine.eu>, corpus electronic consultat în perioada 1 februarie – 1 mai 2022).

SIGLE

DA – Academia Română, *Dicționarul limbii române*, tomul II, partea I, F–I, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1934.

DEX 2009 – Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediție revăzută și adăugită, București, Univers Enciclopedic Gold.

¹⁹ În roTenTen16 sunt înregistrate 6 contexte cu marcarea pluralului la ambele componente – *mici dejunuri* –, ceea ce sugerează că structura se poate comporta și ca o îmbinare liberă.

- DOOM¹ – Academia Română, Institutul de Lingvistică al Universității din București, *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române* (redactor responsabil Mioara Avram), București, Editura Academiei, 1982.
- DOOM² – Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române* (coord. Ioana Vintilă-Rădulescu), ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Univers Enciclopedic, 2005.
- DOOM³ – Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române* (coord. Ioana Vintilă-Rădulescu), ediția a III-a revăzută și adăugită, București, Univers Enciclopedic Gold, 2021.

BIBLIOGRAFIE

- Dinică, A., 2013, „Compounding”, în G. Pană Dindelegan (ed.), *The Grammar of Romanian*. Oxford: Oxford University Press, 612–620.
- Frâncu, C., 2009, *Gramatica limbii române vechi*. Iași: Casa Editorială Demiurg.
- Grossmann, M., 2016, „Romanian”, în P. O. Müller, I. Ohnheiser, S. Olsen și F. Rainer (ed.), *Word-Formation. An International Handbook of the Languages of Europe*, vol. 4 (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft/Handbooks of Linguistics and Communication Science, HSK.40.4). Berlin/Boston: Mouton de Gruyter, 2731–2751.
- Maiden, M., A. Dragomirescu, G. Pană Dindelegan, O. Uță Bărbulescu, R. Zafiu, 2021, *The Oxford History of Romanian Morphology*. Oxford: Oxford University Press.
- Nedelcu, I., 2012, „Substantivul” [secolul al XIX-lea], în Gh. Chivu, G. Pană Dindelegan, A. Dragomirescu, I. Nedelcu, I. Nicula (ed.), *Studii de istorie a limbii române. Morfosintaxa limbii literare în secolele al XIX-lea și al XX-lea*. București: Editura Academiei Române, 37–62.
- Nedelcu, I., 2021, „Variație în marcarea formei de singular a substantivelor feminine în DOOM³”, *Limba română*, sub tipar.
- Pană Dindelegan, G., 2009, „Trăsături flexionare ale substantivului în româna actuală”, în G. Pană Dindelegan (coord.), *Dinamica limbii române actuale – aspecte gramaticale și discursive*. București: Editura Academiei Române, 3–32.
- Pană Dindelegan, G., 2019, „Note pe marginea flexiunii unor împrumuturi substantivale recente”, *Limba română*, 4 (LXVIII), 541–549.
- Vintilă-Rădulescu, I., 2021, „Ediția a treia a DOOM-ului (DOOM³)”, în O. Chelaru-Murăruș, M.-V. Constantinescu, C. Ene, G. Stoica, A. Vasilescu (ed.), *Limba, societate, cultură*. In onorem Liliana Ionescu-Ruxăndoiu și Mihaela Mancaș. București: Editura Universității din București, volumul al II-lea, 519–525.

ASPECTS OF INFLECTIONAL VARIATION IN THE CLASS OF MASCULINE AND NEUTER NOUNS IN PRESENT-DAY ROMANIAN

Abstract

The author describes and analyzes the variation shown by masculine and neuter nouns in the singular, nominative-accusative in present-day Romanian, comparing the information given in DOOM³, on the one hand, with the two previous editions of DOOM (*Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române* ‘The Orthographic, Orthoepic and Morphological Dictionary’), and with the data provided by the roTenTen16 electronic corpus, on the other hand. For the aforementioned classes of nouns, which show inflectional similarities, two types of variation are investigated: desinence marking and definite article declension. The data returned by the electronic corpus mostly confirm the forms prescribed in DOOM³, although a few usage differences were noticed.

DESPRE OCURENȚELE MĂRCILOR DE UZAJ ÎN DEX. CÂTEVA OBSERVAȚII¹

MIHAELA POPESCU

Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București
msmihaelap@yahoo.com

Cuvinte-cheie: *lexicologie, lexicografie, dicționar explicativ, variație lingvistică, mărci de uzaj.*

Keywords: *lexicology, lexicography, explanatory dictionary, linguistic variation, variational indications.*

PRELIMINARII

Articolul de față însușește observații făcute pe baza documentului numit DEX 2019, disponibil în cadrul Departamentului de lexicologie și lexicografie, care reprezintă o variantă îmbunătățită a DEX 2016, dar care nu a fost publicat. Contribuția noastră are ca obiective principale determinarea locului în care este posibilă ocurența mărcilor de uzaj la nivelul articolului de dicționar, precum și discutarea corectitudinii utilizării acestora.

TRĂSĂTURILE GENERALE ALE DEX

Dicționarul explicativ al limbii române are o istorie particulară în raport cu alte dicționare generale explicative moderne. Încă din 1975, când a apărut prima ediție a DEX, acesta nu a avut niciodată un set de norme și principii scrise, dacă nu publicate, măcar fixate într-un document de uz intern. Printre dicționare, această singularitate reprezintă o scădere evidentă, dar, în mod surprinzător, ea subliniază și un mare merit al dicționarului, și anume acela de a-și fi păstrat identitatea, de-a lungul timpului, în ciuda perpetuării unor soluții lexicografice discutabile.

¹ Prezenta lucrare are la bază comunicarea susținută de mine în cadrul *Atelierului on-line de lingvistică: DEX² – Un dicționar al secolului al XXI-lea*, București, 29 septembrie 2021, și face parte din seria de articole dedicate acestui eveniment și incluse, majoritatea, în *Actele mesei rotunde dedicate noii ediții a DEX-ului*. Editor: Cristian Moroianu (SCL, LXXII, nr. 2, 2021, 165–305).

Dicționarul explicativ al limbii române este și va rămâne, și în ediția a treia, un dicționar *general, explicativ, sincronic și normativ*.

Caracterul general²

Caracterul general al dicționarului se referă la faptul că DEX înregistrează și definește cuvinte, sensuri, frazeologisme, pornind de la limba română literară considerată standard, dar sunt incluse și cuvinte vechi, populare, regionale, familiare, argotice etc., cuvinte aparținând diferitelor limbaje, terminologii, împrumuturi recente adaptate sau nu sistemului ortoepic și morfologic românesc, creații recente etc., selectate pe baza unor criterii de includere prestabilite.

Caracterul explicativ

Acest caracter este cel mai vizibil și mai important al dicționarului și se referă la întreg sistemul definițional pe care acesta îl include, cu toate caracteristicile sale, generale sau punctuale. Ca principiu general, se urmărește ca glosarea unui cuvânt în DEX să conțină toate informațiile *necesare și suficiente* pentru ca sensul acestuia să fie înțeles și, ulterior, corect folosit de către utilizatori.

Caracterul sincronic

Se vorbește, de asemenea despre caracterul *sincronic*³ al DEX. Acest lucru se referă la faptul că articolul de dicționar nu prezintă sensurile unui cuvânt în filiație cronologică sau etimologică, ci ține seama de situația actuală a acestora în limba română. Acest lucru înseamnă că, în cadrul structurii articolului de dicționar, *sensurile nu sunt prezentate cronologic*, ci în ordinea *frecvenței lor în limbă*. Ca atare, sensurile cuvintelor polisemantice sunt redactate pornindu-se de la cel mai cunoscut (și răspândit). De asemenea, dicționarul nu conține citate reprezentând atestări ordonate cronologic (așa cum o face, de pildă, DLR).

Totodată, sincronia unui dicționar cum este DEX mai este înțeleasă într-un sens larg, și anume acela că o astfel de lucrare lexicografică ilustrează situația inventarului de cuvinte cuprins, la toate nivelurile de informație, în raport cu limba literară standard, *la data apariției sale*.

Caracterul normativ

Cât privește caracterul normativ al DEX, acesta se reflectă în respectarea normelor DOOM (ediția în vigoare la data publicării dicționarului explicativ). Acest lucru înseamnă că DEX va ține seamă de: forma/formele cuvântului-titlu, descrierea aparatului morfologic (forme de singular, plural, prezent indicativ sau alte forme speciale), de indicațiile de ordin ortografic și ortoepic (înregistrarea hiatusurilor, a modelului de despărțire în silabe și a pronunțării unor cuvinte speciale, provenite din limbi străine, neadaptate încă la limba română) etc.

Caracterul normativ al dicționarului rezidă însă și în alt aspect, mai puțin discutat în lucrările lexicografice, din această perspectivă. Este vorba de un set de

² Pentru lămurirea caracterului *general* al unui dicționar, vezi și Iordan, Coteanu (1960: 12–14).

³ V. Celac (2020: 29).

restricții pe care le regăsim în cadrul indicațiilor de tip variațional, care reflectă uzul (indicat al) unor cuvinte/sensuri/frazeologisme în raport cu limba literară standard. Aceste indicații sunt reflectate prin mărcile de uzaj.

MĂRCILE DE UZAJ

Prin mărci de uzaj înțelegem acele indicații paradefiniționale care precedă un cuvânt/sens/frazeologism (inclusiv variante sau sinonime) sau glosarea acestora (definiția) și care se referă la faptul că ele se distanțează de limba-standard. Prin intermediul mărcilor de uzaj se indică faptul că un element lexical se încadrează unei anumite arii variaționale și, totodată, se atrage atenția, implicit, asupra faptului că utilizarea se desfășoară în limitele anumitor restricții. Practic, marca de uzaj conștientizează utilizatorul dicționarului asupra faptului că un element lexical prezintă un specific de utilizare.

Aceste precizări generale nu trebuie să inducă însă ideea că unui element lexical definit îi corespunde, cu strictețe, o singură marcă de uzaj. Pentru a respecta realitatea lingvistică, trebuie să ilustrăm dinamica vocabularului la acest nivel, al etichetărilor referitoare la uz, fie că ea se petrece în plan sincron, fie în diacronie⁴.

Tipurile de mărci de uzaj

De la un cercetător la altul, tipurile mărcilor de uzaj diferă. Deoarece intenția noastră nu este aceea de a iniția un istoric detaliat al teoriilor privitoare la variația lingvistică, vom remarca aici doar faptul că s-a ajuns, în timp, de la identificarea a trei variații: *diafazică*, *diastratică* și *diatopică*, termeni puși în circulație de Coșeriu⁵, cu mărcile de uzaj corespunzătoare, la determinarea unui număr considerabil de mărci, printre care: *diacronice*, *diatopice*, *diainegrative*, *diamediale*, *diastratice*, *diafaze*, *diatextuale*, *diatehnice*, *diafrecvențiale*, *diaevaluative*, *dianormative*⁶.

Numărul mărcilor de uzaj în DEX

În ceea ce privește notarea mărcilor de uzaj, se observă că definițiile pot fi precedate de una sau de mai multe etichete cumulate, precum în cazurile următoare:

ABITÍR adv. (Fam. și pop.; numai la comparativ) Mai mult, mai bine, mai tare (decât...). – Din tc. **beter** „mai rău”.

⁴ Ca observație generală, menționăm faptul că, relativ frecvent, printr-o tradiție ce urmează o altă direcție teoretică, pentru termenul *marcă de uzaj* se folosesc sintagmele *marcă stilistică* și, mai ales, *marcă diastratică* (Bidu-Vrănceanu 1999: 19). Atragem atenția că această sinonimare terminologică nu este în spiritul lucrării de față, care preia și utilizează terminologia coșeriană. Fără a dezvolta, aici, o întreagă dezbateră pe această temă, asupra căreia ne-am oprit în studiul nostru dedicat cuvintelor livrești și despre care au discutat alți cercetători precum Sterian (2017: 122), mărgininu-ne doar a spune că *mărcile de uzaj* acoperă o arie vastă de indicații variaționale și *includ mărcile diastratice*.

⁵ Vezi DȘL 1997, s.v. *diastratic*, *diafazic*, *diatopic*.

⁶ Vezi Sterian (2017: 112–135).

BERBĂNT, *berbanți*, s.m. (Înv. și fam.) Bărbat afemeiat, crai. – Din ngr. **berbántis**.
BERBANTLĂC, *berbantlăcuri*, s.n. (Înv. și fam.) Purtare, faptă de berbant. – **Berbant** + suf. *-lăc*.
BUNT, *bunturi*, s.n. (Înv. și reg.) Conspirație; răscoală. – Din pol., rus. **bunt**.
BUNTĂȘ, *buntași*, s.m. (Înv. și reg.) Conspirator, rebel. – **Bunt** + suf. *-aș*.

O observație pe care o facem este aceea că, totuși, cumularea mărcilor „popular” și „regional” nu este indicată, deoarece, de vreme ce o formă lexicală este populară, marca „regional” devine superfluă, dat fiind că o formă se consideră populară atunci când este reperabilă în cel puțin două regiuni. Este situația unui cuvânt precum:

ȚĂRCĂ, *țarci*, s.f. **1.** (Ornit.; pop. și reg.) Coțofană. ✧ Expr. *A-i umbla* (cuiva) *gura ca la (o) țarcă* = a fi limbut, a vorbi mult și fără rost. *A sta ca țarca în par* = a fi gata de plecare. **2.** Fig. (Depr.) Gură (considerată ca organ al vorbirii). **3.** Epitet depreciativ dat unei femei care vorbește mult. – Din magh. **szarka**.
 la care indicația „popular” este suficientă. Din fericire, în DEX nu am reperat decât un singur caz de acest fel.

Lipsa mărcilor de uzaj

În mod firesc, absența oricărei mărci de uzaj la un cuvânt, sens, unitate frazeologică etc. indică faptul că acea unitate lexicală este literară și general folosită, cunoscută. Situația despre care vom vorbi în continuare se referă la lipsa neîntemeiată (eronată) a mărcilor de uzaj.

O situație recurentă pe care o identificăm la multe cuvinte/sensuri sau frazeologisme este aceea a omiterii oricărei etichetări diasistemice, acolo unde ar fi fost cazul ca aceasta să apară. Ilustrăm prin câteva exemple, la care lipsesc:

– marcă diastratică (pop.):

ÁLA-BÁLA interj. **1.** (În expr.) *Ce mai ala-bala?* = **a)** ce se mai petrece? **b)** ce rost are atâta discuție (inutilă)? **2.** (În formule recitative din jocurile copiilor) *Ala-bala portocala*. – Formație onomatopeică.

– marca diatopică (reg. și în cazul variantei):

ACĂȚ, *acați*, s.m. (Reg.) Salcâm. [Var.: **acățiu** s.m.] – Din magh. **akác**.

– marcă diafazică (livr.):

EFLORÁ, *eflorez*, vb. I. Tranz. A studia superficial; a frunzări o carte. – Din fr. **effleurer**.

Actualizarea mărcilor de uzaj

De asemenea, în cazul anumitor cuvinte, ar trebui fie adăugată o marcă prin care să se indice evoluția cuvântului respectiv în diacronie, adică faptul că astăzi

(aproape că) nu mai este folosit, fie chiar schimbarea mărcii existente prin *ieșit din uz*:

PORTBILÉT, *portbilet*, s.n. (Rar) Portofel mic pentru bancnote. – Din fr. **porte-billets**.

ALIȘVERÍȘ, *alișverișuri*, s.n. (Fam.) Vânzare, negoț, afaceri (reușite). – Din tc. **alışveriş**.

O situație particulară o constituie cuvintele/sensurile considerate argotice și marcate în DEX ca atare. Așa cum se știe, argotismele au o evoluție rapidă și trec cu ușurință în limbajul familiar (sau, pur și simplu, ies din uz). Prin urmare, în multe cazuri, marca (arg.) trebuie schimbată cu marca (fam.), deoarece sensuri precum: *a achita = a omorî*, *a se ataca = a se enerva*, *a atinge = a bate* etc. nu mai sunt, la ora actuală, argotisme. În mod cu totul special, semnalăm etichetarea inacceptabilă, ca argotism, a unei interjecții: *bă*. Credem totuși că în acest caz, punctual, a fost vorba de neatenția lexicografului care, probabil, a confundat mărcile, vrând, de fapt, să spună că acest cuvânt este nerecomandat.

ACHITÁ, *achít*, vb. I. [...] **3**. Tranz. (Arg.) A omorî, a ucide. – Din fr. **acquitter**.

ATACÁ, *atác*, vb. I. [...] ♦ Refl. (Arg.) A se enerva, a se irita, a se înfuria. – Din fr. **attaquer**.

ATÍNGE, *atíng*, vb. III. [...] ♦ (Arg.) A trage cuiva o bătaie. – Lat. **attingere**.

BĂ interj. (Arg.) Măi. – Et. nec.

OBSERVAȚII PRIVIND LOCUL MĂRCILOR DE UZAJ ÎN DEX

Marca de uzaj înaintea definiției

Cele mai frecvente ocurențe ale mărcilor de uzaj, în economia articolului de dicționar, sunt reperabile înaintea definiției, cu referire la unul sau la mai multe sau poate chiar la toate sensurile unui cuvânt. Este cazul exemplurilor de mai jos:

APOFTÉGMĂ, *apoftegme*, s.f. (Livr.) Maximă, sentință formulată de obicei de o personalitate celebră (din Antichitate). – Din fr. **apophtegme**.

ABAȚIÁL, *-Ă, abațiali, -e*, adj. (Bis.) Care se referă la o abație, care aparține unei abații. – Din fr. **abbatial**, it. **abbaziale**.

ANIONACTÍV, *-Ă, anionactivi, -e*, adj. (Chim.) **1**. Care se bazează pe acțiunea, pe influența anionilor. **2**. (În sintagma) *Rășină anionactivă* = anionit. [Pr.: *-i-on-*] – **Anion** + **activ**.

ABATORIZÁ, *abatorizez*, vb. I. Tranz. (Rar) A aduce animale la abator pentru a fi tăiate. – **Abator** + suf. *-iza*.

ABÁC, *abace*, s.n. (Ieșit din uz) **1**. Numărătoare (**2**). **2**. Tabel sau diagramă care permite rezolvarea imediată a unor calcule. – Din fr. **abaque**, lat. **Abacus**.

Există și situații în care sensurile unui cuvânt polisemantic poartă mărci diferite, precum în cazul de mai jos, în care primul sens aparține gramaticii, iar cel de-al doilea se revendică din medicină:

APOZÍȚIE, *apozíții*, s.f. **1.** (Gram.) Atribut, de obicei substantiv, care se află pe același plan cu cuvântul determinat (de obicei în cazul nominativ). **2.** (Med.) Depunere de celuloză în membrana celulei. – Din fr. **apposition**, lat. **appositio**, **-onis**.

Ajunși în acest punct, vom prezenta o problemă de principiu. Ne putem pune întrebarea când anume este oportun să aplicăm marca de uzaj, în cazul domeniilor. Reținem ideea că, atunci când, la substantive, genul proxim (sau formulări inclusive de tipul *denumire generică*, *gen de*, *ramură a...*) este un cuvânt general cunoscut, s-ar putea renunța la etichetarea diatehnică. Ar putea fi cazul exemplurilor următoare:

ACAUSTOBIOLÍT, *acaustobiolite*, s.n. Rocă sedimentară de origine organică, necombustibilă. [Pr.: *-ca-us-to-bi-o-*] – Din fr. **acaustobiolite**.

ACAUSTOBIOLÍTIC, *-Ă*, *acaustobiolitici*, *-ce*, adj. (Geol.) Referitor la acaustobiolit. [Pr.: *-ca-us-to-bi-o-*] – Din fr. **acaustobiolitique**.

în care, prezența cuvântului *rocă*, în definiția substantivului, poate justifica renunțarea la marca (Geol.). În același timp, adjectivul corespunzător, deși conține în definiție cuvântul *acaustobiolit*, la care se face trimitere, trebuie marcat din punctul de vedere al apartenenței la un domeniu, prezumând că *acaustobiolit* nu este cunoscut publicului larg, fiind specific unei terminologii. De altminteri, un cuvânt din *DEX 2019* care ilustrează această idee este:

CUNICULICULTÚRĂ s.f. Ramură a zootehniei care se ocupă cu creșterea iepurilor de casă. – Din fr. **cuniculiculture**.

De asemenea, potrivit lui Sterian (2016: 51-52), astfel de cuvinte nu trebuie să poarte o marcă diatehnică, deoarece, din componentele definiției reiese clar domeniul căruia îi aparține cuvântul-titlu. Un exemplu pe care autorul îl citează este:

OOTÉCĂ, *ooteci*, s.f. (Entom.) Pungă în care sunt închise ouăle la insectele ortoptere.

caz în care autorul pledează pentru eliminarea mărcii de uzaj (Entom.).

Pornind de la această premisă, ne punem întrebarea dacă un cuvânt precum:

APRAXÍE, *apraxii*, s.f. (Med.) Lipsă de coordonare în mișcări cauzată de leziuni ale creierului.

mai are nevoie sau nu de etichetarea (Med.). Pe de o parte, dat fiind principiul de mai sus, care este menit să evite redundanța între indicația paralexiconografică și conținutul definiției, am spune că nu. Cu toate acestea, decizia cea mai bună ar trebui luată și ținând seamă de gradul de migrare a termenului medical *apraxie*

către alte registre, prin consultarea altor dicționare și diferitelor surse textuale, inclusiv cele online.

Marca de uzaj în cazul definițiilor „sparte”

Cercetând ocurențele mărcilor de uzaj la nivelul definiției, observăm că acestea apar, cu o frecvență mult mai scăzută (dar apar totuși) după semnul „;”, în cadrul așa-numitei definiții „sparte”. Nu ne propunem aici să prezumăm dacă acest tipar definițional se va păstra sau nu în viitoarea ediție a DEX-ului, dar observăm că însăși nevoia de a marca diasistematic în mod diferit cele două părți ale definiției ar putea fi un semn că acestea sunt, de fapt, sensuri separabile. Ilustrăm cu câteva exemple, punându-ne totodată și o altă întrebare, și anume dacă notații diacronice și diafrecvențiale, de tipul „mai târziu”, „mai rar”, nu sunt, totuși, prea vagi.

PÂRCĂLĂB, *pârcălabi*, s.m. **1.** Titlu dat în Evul Mediu, în Țările Române, persoanelor însărcinate cu conducerea unui județ, a unui ținut, a unei cetăți, având atribuții militare, administrative și judecătorești; persoană care purta acest titlu. **2.** Administrator al satelor boierești și mănăstirești, în Evul Mediu; (mai târziu) primar (rural).

RÓBOTĂ s.f. **1.** (În Evul Mediu) Obligație în muncă a iobagilor și jelerilor din Transilvania către stăpânul feudal; (mai târziu) muncă pe care o prestau (de câteva ori pe săptămână) țăranii săraci din Țările Române în folosul boierilor; clacă, boieresc. **2.** Muncă, activitate neîntreruptă (și grea). [...] – Din sl. **robot**a.

MĂTUȘĂ, *mătuși*, s.f. **1.** Sora tatălui sau a mamei unei persoane; (mai rar) verișoara unuia dintre părinți sau soția unchiului; tanti, țată, tușă². [...] – Lat. **amita**.

Astfel, dacă indicația „mai rar” poate fi înțeleasă prin raportare la prima parte a definiției (v. mătușă *supra*), adică se poate decoda astfel: „mătușă, cu sensul verișoară se utilizează mai rar decât cu sensul soră a ...”, indicația „mai târziu” ar putea da naștere unor semne de întrebare. Raportarea la Evul Mediu, din exemplele citate, a indicației „mai târziu” nu determină totuși un statut diacronic clar al definitului (*mai târziu, când? mai târziu, până când?*). În acest punct, încercăm noi înșine să găsim o formulare mai adecvată sau, desigur, să primim una din partea cercetătorilor interesați de aceste aspecte. Ceea ce este de reținut este faptul că, în astfel de cazuri, mărcile de uzaj au nu numai funcția de a indica o arie diasistemică în care se înscrie definitul, ci și pe aceea de stabilire a unei relații cu un alt sens (implicit, cu o altă definiție).

INDICAREA MĂRCILOR DE UZ ÎN CADRUL FAMILIILOR DE CUVINTE

Înainte de exemplificarea acestei situații, trebuie să spunem că nu există o regulă generală potrivit căreia toți membrii unei familii de cuvinte să poarte aceeași marcă de uzaj. Este evident faptul că unii membri, mai des utilizați, au putut migra

spre limba comună, în timp ce alții au rămas mai degrabă ancorați în sfera unei terminologii (sau a unei arii variaționale, la modul general) sau a alteia.

Așadar, urmărind marcarea cuvintelor în cadrul familiilor din care fac parte, am identificat două situații:

a) toți membrii unei familii de cuvinte poartă o marcă de uzaj:

ABNÓRM, -Ă, *abnormi*, -e, adj. (Rar) Anormal, neobișnuit. – Din germ. **abnorm**.
ABNORMITĂȚE, *abnormități*, s.f. (Rar) Anomalie; enormitate; lucru, fapt neobișnuit. – Din germ. **Abnormität**.

b) doar unii dintre membrii unei familii de cuvinte poartă o marcă de uzaj.

Nemarcarea tuturor membrilor unei familii poate fi o opțiune corectă, întrucât, așa cum am mai spus, este posibil ca unii membri ai acestora să fi circulat mai des și, astfel, să fi intrat în zona limbii comune, iar alții să se fi menținut într-o anumită arie variațională.

ABNEGĂ, *abneg*, vb. I. (Rar) Tranz. A tăgădui, a nega, a renunța la cineva sau ceva. – Din lat. **abnegare**.

ABNEGĂRE s.f. (Rar) Abnegație. – V. **abnega**.

ABNEGĂȚIE s.f. Devotament (dus până la sacrificiu); abnegare. ♦ Renunțare; sacrificiu voluntar. – Din fr. **abnégation**.

ABERĂ, *aberez*, vb. I. Intrans. (Fam.) A devia, a se îndepărta de la adevăr, de la normal (în legătură cu ceva); a susține o aberație. – De la **aberație**.

ABERĂNT, -Ă, *aberanți*, -te, adj. Care se abate de la tipul normal sau corect, care constituie o aberație (1), absurd. – Din fr. **aberrant**, lat. **aberrans**, -ntis.

ABERATIV, -Ă, *aberativi*, -e, adj. (Rar) Care este departe de adevăr, care ține de aberație (1). – Din fr. **aberratif**.

ABERĂȚIE, *aberații*, s.f. **1.** Abatere de la ceea ce este normal sau corect. **2.** Defecțiune a unui sistem optic, care duce la obținerea unor imagini neclare, deformate etc. ♦ *Aberație vizuală* = astigmatism. *Aberația luminii* = variația aparentă a poziției unui astru pe cer datorită mișcării Pământului în jurul Soarelui, în jurul axei proprii, și faptului că lumina se propagă cu viteză finită. **3.** Ceea ce este inadmisibil, absurd; absurditate, ineptie, prostie. – Din fr. **aberration**, lat. **aberratio**.

EXECRĂ, *execrez*, vb. I. Tranz. (Franțuzism) A detesta, a urî, a disprețui; a avea oroare, repulsie, scârbă de... – Din fr. **exécrer**, lat. **execrari**.

EXECRABIL, -Ă, *execrabili*, -e, adj. Respingător, detestabil, dezgustător, oribil. – Din fr. **exécrible**, lat. **execrabilis**.

EXECRĂȚIE, *execrații*, s.f. (Rar) Oroare, repulsie. ♦ Persoană sau lucru care provoacă această reacție. – Din fr. **exécration**.

De asemenea, este posibil ca unii dintre membrii unei familii de cuvinte să nu fie marcați în mod asumat, pentru a evita redundanța care se poate crea din asocierea unei indicații diatehnice și a informațiilor furnizate de definiție:

ANGIOGRÁFIC, -Ă, *angiografici*, -ce, adj. (Med.) Referitor la angiografie, de angiografie. [Pr.: -gi-o-] – Din fr. **angiographique**.

ANGIOGRAFÍE s.f. Studiu radioscopic sau radiografic al vaselor sangvine după introducerea unor substanțe radioopace. [Pr.: -gi-o-] – Din fr. **angiographie**.

Marcarea unităților frazeologice

Cât privește marcarea unităților frazeologice, nu vom insista asupra situațiilor în care acestea au intrat în uzul comun și, ca atare, nu trebuie etichetate, așa cum sunt exemplele de mai jos:

- ✧ *Cavitate abdominală* = cavitate cuprinsă între pereții abdomenului (1).
- ✧ *Absorbție intestinală* = pătrunderea în sânge și în limfă a produșilor rezultați din digestia alimentelor.
- ✧ Expr. *A face abstracție de...* = a nu lua în considerare; a ignora.
- ✧ Loc. adv. *Din abundență* = mult, în cantitate mare.

Ceea ce ne interesează însă sunt următoarele două situații. Prima situație are în vedere remedierea redactării prin adăugarea de mărci diasistemice în cazuri în care, în mod evident, ea este necesară. Altfel spus, este vorba despre frazeologisme neprecedate de nicio indicație și care trebuie marcate corespunzător statutului lor în limbă:

AMIÁZĂ, *amiezi*, s.f. 1. Mijlocul zilei, momentul înălțării maxime a Soarelui deasupra orizontului (corespunzător aproximativ orei 12). [...] ✧ Expr. *Ziua(-n) amiaza mare = în plină zi, în toiul zilei*.

AC, *ace*, s.n. 1. Mică ustensilă de oțel, subțire, ascuțită și lustruită, prevăzută cu un orificiu prin care se trece un fir, care servește la cusut. ✧ Expr. *A avea (sau a găsi) ac de jocul cuiva = a avea mijloace de a înfrâna sau de a pedepsi pe cineva. A călca (sau a umbla) ca pe ace = a merge încet, cu grijă. [...] A scăpa ca prin urechile acului = a scăpa cu mare greutate. A căuta acul în carul cu fân = a se apuca de o muncă zadarnică*.

ACÁSA adv. În sau spre casa în care locuiești; *fig.* la locul natal, în sau către patrie. ✧ *Cei de-acasă* = rudele apropiate, familia; *p. ext.* conaționali. ✧ Expr. *Așa (sau acum) mai vii de-acasă = acum înțeleg sau admit ce spui*.

CÚRCĂ, *curci*, s.f. Femela curcanului; *p. ext.* curcan. ✧ *Curcă bronzată* = rasă de curci crescută și în țara noastră, cu greutate corporală mare. ✧ Expr. *A fi (sau a sta, a umbla) ca o curcă plouată (sau beată) = a fi (sau a sta, a umbla) abătut, dezorientat, zăpăcit. Nici curcă, nici curcan, se spune despre cel care nu are o situație precisă. Râd și curcile = e din cale-afară de caraghios*.

Cea de-a doua situație are legătură cu principiul enunțat mai sus, referitor la redundanța care se poate crea între marca de uzaj și conținutul definițiilor, în cazul specificării domeniului. În exemplele de mai jos, observăm că definițiile

frazeologismelor conțin elemente ce ar putea fi lămuritoare pentru apartenența la un anumit domeniu. Prin urmare, ne întrebăm, ar fi acesta un argument suficient de puternic pentru eliminarea mărcilor de uzaj?

ABSTINENȚĂ, *abstinențe*, s.f. **1.** Faptul de a-și impune restricții de la mâncare, băutură, satisfacerea unor necesități fiziologice etc.; abstențiune. **2.** (Ec. pol.; în sintagma) *Teoria abstinenței* = teorie prin care capitalul și acumularea lui rezultă din abținerea proprietarilor de la consumul personal exagerat.

ABÚZ, *abuzuri*, s.n. **1.** Încălcare a legalității; (concr.) faptă ilegală. ✧ (Jur.) *Abuz în serviciu* = delict săvârșit de un funcționar public prin neîndeplinirea, conform legii, a atribuțiilor sale. *Abuz de putere* = delict săvârșit de titularul unui post sau al unei funcții, care le utilizează conștient într-un alt scop decât cel cărora le erau destinate. *Abuz de încredere* = înșelăciune care constă în însușirea ilegală, înstrăinarea sau refuzul de restituire a unui obiect încredințat spre păstrare sau spre utilizare. *Abuz de drept* = delict care constă în exercitarea unui drept cu nesocotirea scopului său.

INDICAREA MĂRCILOR DE UZAJ ÎN CADRUL SINONIMIEI

În ceea ce privește tratamentul sinonimiei în DEX, nu vom deschide aici o discuție amplă în privința oportunității utilizării acesteia în dicționar, această temă fiind susceptibilă de a fi tratată într-un studiu separat, cum de altfel s-a și făcut de către unii cercetători⁷. Ne vom referi, așadar, din punctul de vedere al etichetării cu mărci de uzaj atât la sinonimele indicate după definiție și separate de aceasta prin „;”, cât și la definiția prin sinonime.

Observația pe care o putem face din punctul de vedere al etichetării variaționale este că, și în cazul sinonimelor, DEX a procedat nesistematic, marcând unele sinonime, iar pe altele nu:

a) Sinonime marcate în mod corect, relaționând indicația de la cuvântul-titlu cu aceea de la sinonimul său:

APOZITÍV, **-Ă**, *apozitivi*, *-e*, adj. (Gram.) Apozitional. – Din fr. **appositif**.

APOZÍȚIE, *apozitii*, s.f. **1.** (Gram.) Atribut, de obicei substantiv, care se află pe același plan cu cuvântul determinat (de obicei în cazul nominativ). **2.** (Med.) Depunere de celuloză în membrana celulei. – Din fr. **apposition**, lat. **appositio**, **-onis**.

APOZIȚIONAL, **-Ă**, *apozionali*, *-e*, adj. (Gram.) Cu valoare de apozitie; apozitiv. [Pr.: *-ți-o-*] – Din fr. **appositionnel**.

b) Sinonime a căror marcare a fost omisă:

⁷ V. Sterian 2015.

ABAGÉR, *abageri*, s.m. (Reg.) Abagiu. – Din **abagerie**¹.

ABAGÍU, *abagii*, s.m. Persoană care se ocupă cu fabricarea sau cu vânzarea abalei²; (reg.) abager^{*8}. – Din tc. **abağy**.

ABOLÍRE, *aboliri*, s.f. Acțiunea de a *aboli* și rezultatul ei; (înv.) abolițiune*. – V. **aboli**.

ABOLIȚIÚNE, *abolițiuni*, s.f. (Înv.) Abolire. [Pr.: -ți-u-] – Din fr. **abolition**, lat. **abolitio**, -onis.

ABRAZÁRE, *abrazări*, s.f. (Rar) Abraziune (2). – Cf. fr. **abrasion**.

ABRAZIÚNE, *abraziuni*, s.f. 1. Proces de eroziune a țărmurilor din cauza valurilor mării. 2. Roadere a unui corp ca urmare a frecării lui de alt corp abraziv sau mai dur; (rar) abrazare*. [Pr.: -zi-u-] – Din fr. **abrasion**.

ABSTENȚIÚNE, *abstențiuni*, s.f. (Rar) Abstenență. [Pr.: -ți-u-] – Din fr. **abstention**.

ABSTINENȚĂ, *abstinențe*, s.f. 1. Faptul de a-și impune restricții de la mâncare, băutură, satisfacerea unor necesități fiziologice etc.; (rar) abstențiune*. [...] – Din fr. **abstinence**, lat. **abstinentia**.

INDICAREA MĂRCILOR DE UZAJ LA VARIANTE

În cadrul structurii articolului de dicționar a DEX, variantele reprezintă o categorie importantă, dar, ca și în cazul altor situații semnalate, tratamentul variațional al acestora este aleatoriu. Astfel, există situații în care variantele sunt precedate, în mod corect, de marca de uzaj:

ALINÁ, *alín*, vb. I. Tranz. și refl. A (se) potoli, a (se) ușura, a (se) micșora (în intensitate), a (se) domoli; a (se) liniști. [Var.: (rar) **aliní** vb. IV] – Lat. ***allenare**.

ANGÍNĂ, *angine*, s.f. 1. Inflamație a faringelui și a amigdalelor care împiedică înghițirea și respirația. 2. (În sintagma) *Angină pectorală* = boală care se caracterizează prin dureri în regiunea inimii și prin accese de asfixie și care se datorează unor alterări funcționale sau anatomice ale arterelor coronare; angor. [Var.: (pop.) **anghină** s.f.]

Totodată însă, întâlnim și variante nemarcate:

ACIRÁ, *acír*, vb. I. Intrans. (Reg.) 1. A avea nădejde la..., a aștepta să..., a tinde spre... 2. A fi în așteptare; a pândi. [Var.: **acerá** vb. I] – Et. nec.

ACIUÁ, *aciuez*, vb. I. Refl. (Pop.) A-și găsi refugiu, a se stabili (vremelnic), a se pune la adăpost undeva sau pe lângă cineva; a se pripăși, a se oploși, a se aciola, a se agesti. ♦ Tranz. A da adăpost. [Pr.: -ciu-a. – Var.: **aciuiá** vb. I, **aciuí** vb. IV] – Lat. ***accubiliare**.

⁸ Mărcile de uzaj ale sinonimelor însemnate cu asterisc sunt adăugate de noi.

ACCÍZĂ, *accize*, s.n. **1.** Impozit indirect care se percepe în unele țări asupra unor obiecte de consum. **2.** (Înv.) Taxă de consumație, de barieră și vamală. [Var.: **acciz** s.n.] – Din fr. **accise**.

ALÓCURI adv. (Adesea precedat de prep. „pe”) În unele locuri, pe ici pe colo. [Var.: **alócurea** adv.]

ACURATÉTE s.f. Grijă deosebită, atenție mare, exactitate în executarea unui lucru. [Var.: **acuratétă** s.f.] – Din it. **accuratezza**.

ANIVERSÁRE, *aniversări*, s.f. Faptul de a aniversa; zi în care se aniversează un eveniment. [Var.: **aniversáră** s.f.] – Din [zi] **aniversară** (prin confuzie cu infinitivele lungi în *-are*).

O speță aparține în cazul marcării variantelor o identificăm la împrumuturile lexicale (substantive) terminate în *-iune*. Și aici, în DEX s-a procedat neunitar, astfel că unele dintre aceste variante sunt precedate de marca (înv.), necesară pentru a indica situația actuală a acestor cuvinte în limba actuală, iar altele nu.

Printre variantele la care s-a indicat, în mod corect, marca de uzaj sunt:

ALEGÁȚIE, *alegații*, s.f. (Jur.) Faptul de a *alega*²; invocare a unei teorii, a unei păreri în sprijinul unei afirmații făcute sau pentru a justifica ceva. [Var.: (înv.) **alegațiune** s.f.] – Din fr. **allégation**, lat. **allegatio, -onis**.

AMBÍȚIE, *amibiții*, s.f. Dorință arzătoare de a realiza ceva; dorință de glorie, de onoruri, de parvenire. ✧ Expr. *A pune pe cineva (sau a se pune) la ambiție* = a (se) ambiționa. [Var.: (înv.) **ambițiune** s.f.] – Din fr. **ambition**, lat. **ambitio, -onis**.

ANTICIPÁȚIE, *anticipații*, s.f. Anticipare. ✧ *Literatură de anticipație* = literatură având ca temă imaginarea științifico-fantastică a viitorului. ✧ Loc. adv. *Cu anticipație* = înainte de termenul fixat. [Var.: (înv.) **anticipațiune** s.f.] – Din fr. **anticipation**, lat. **anticipatio, -onis**.

ARGUMENTÁȚIE, *argumentații*, s.f. Argumentare. [Var.: (înv.) **argumentațiune** s.f.] – Din fr. **argumentation**, lat. **argumentatio, -onis**.

AGITÁȚIE, *agitații*, s.f. **1.** Faptul de a se agita; mișcare intensă încoace și încolo efectuată de oameni, de vehicule etc. [...] [Var.: (înv.) **agitațiune** s.f.] – Din fr. **agitation**, lat. **agitatio, -onis**, (3) rus. **aghitația**.

ANTICIPÁȚIE, *anticipații*, s.f. Anticipare. ✧ *Literatură de anticipație* = literatură având ca temă imaginarea științifico-fantastică a viitorului. ✧ Loc. adv. *Cu anticipație* = înainte de termenul fixat. [Var.: (înv.) **anticipațiune** s.f.] – Din fr. **anticipation**, lat. **anticipatio, -onis**.

Există însă o serie substanțială de astfel de variante, la care marca de uzaj a fost omisă:

AMELIORÁȚIE, *ameliorații*, s.f. **1.** Ameliorare. **2.** (La pl.) Îmbunătățiri funciare. [Pr.: *-li-o*. – Var.: **ameliorațiune** s.f.] – Din fr. **amélioration**.

ABSÓRBȚIE, *absorbții*, s.f. **1.** Fenomen fizic prin care un corp lichid sau solid încorporează prin difuzie din afară o substanță oarecare [...] [Var.: **absorbțiune** s.f.]

ABSTRĂCȚIE, *abstracții*, s.f. Abstractizare; (concr.) lucru abstract. ✧ Expr. *A face abstracție de...* = a nu lua în considerare; a ignora. [Var.: **abstracțiune** s.f.] – Din fr. **abstraction**, lat. **abstractio**, -onis.

ACCELERĂȚIE, *acelerații*, s.f. Creștere a vitezei unui corp mobil în raport cu unitatea de timp. ✧ *Accelerație gravitațională* = accelerația pe care o au corpurile în cădere liberă. [Var.: **acelerațiune** s.f.] – Din fr. **accélération**, lat. **acceleratio**, -onis.

ADMÍSIE, *admisii*, s.f. **1.** Intrare dirijată a unui fluid într-o mașină care transformă o formă de energie în altă formă de energie. [...] [Var.: **admisiune** s.f.] – Din fr. **admission**, lat. **admissio**, -onis.

ADÓPTIE, *adopții*, s.f. Faptul de a adopta (**1**); înfiere. [Var.: **adopțiune** s.f.] – Din fr. **adoption**, lat. **adoptio**, -onis.

ATÉNȚIE, (**3**) *atenții*, s.f. **1.** Însoțire care constă în orientarea și în concentrarea activității psihice într-o anumită direcție. [...] [Var.: **atențiune** s.f.] – Din fr. **attention**, lat. **attentio** -onis.

MIGRĂȚIE, *migrații*, s.f. **1.** Deplasare în masă a unor triburi sau a unor populații de pe un teritoriu pe altul, determinată de factori economici, sociali, politici sau naturali; migrare. [...] [Var.: **migrățiune** s.f.] – Din fr. **migration**, lat. **migratio**, -onis.

Pentru a nu induce cititorului ideea că aceste forme se pot utiliza în variație liberă cu forma cuvântului-titlu, acolo unde este cazul, ar trebui menționat faptul că aceste variante sunt învechite, că ele nu mai sunt folosite, astăzi, în uzul literar-standard. Prin urmare, credem că aceste variante ar trebui marcate, de la caz la caz, cu indicații diacronice sau diafrecvențiale (*înv.*, eventual *astăzi rar*).

CONCLUZII

Din punctul de vedere al ilustrării caracterului variațional al inventarului de cuvinte din viitoarea ediție a DEX, considerăm că aceasta trebuie să reflecte situația reală, în uz, a cuvintelor incluse, în momentul publicării dicționarului. Dat fiind faptul că am constatat lipsa unui principiu care să coordoneze etichetarea variațională a diferitelor categorii de cuvinte/sensuri sau frazeologisme, credem că viitoarea ediție a DEX va trebui să reflecte o atitudine lexicografică sistematică în legătură cu acest subiect. Ca urmare, considerăm că sunt necesare:

a) marcarea consecventă, acolo unde este cazul, a indicațiilor de uzaj, a cuvintelor, a sensurilor și a frazeologismelor noi, care *vor fi introduse* în următoarea ediție a dicționarului.

b) revizuirea atentă a felului în care cuvintele *deja existente* în dicționar au primit (sau nu) mărcile de uzaj corespunzătoare (și necesare) și actualizarea acestora din urmă.

BIBLIOGRAFIE

- Bidu-Vrănceanu, Angela, 1997, „Mărcile stilistice (diastatice) în DEX și importanța lor normativ-didactică”, *Limba și literatură*, XLII, vol. I, 27–36.
- Bidu-Vrănceanu, Angela, 1999, „Mărcile stilistice (diastatice) ale lexicului specializat în DEX²”, *Limba română*, 38, nr. 1–2, 19–23.
- Celac, V., 2020, „What it Means to be a Lexicographer”, *Bulletin of the Transilvania University of Braşov. Series IV: Philology and Cultural Studies*. Vol. 13 (62), Special Issue, 29–46. <https://doi.org/10.31926/but.pcs.2020.62.13.3.3>
- Coşeriu, Eugeniu, 2000, *Lecții de lingvistică generală*. Chişinău: Editura Arc.
- Coşeriu, Eugeniu, 2004, *Teoria limbajului și Lingvistica generală. Cinci studii*. Bucureşti: Editura Enciclopedică.
- Corbin, Pierre, 1989, „Les marques stylistiques / dyastratique dans le dictionnaire monolingue”, *Wörterbücher/Dictionnaires/Dictionnaires: Ein Internationale Handbuch zur Lexikographie*, hg. von Franz Josef Hausmann et al. Bd. I, 673–680. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Coteanu, Ion, 1973, *Stilistica funcțională a limbii române. Stil, stilistică, limbaj*. Bucureşti: Editura Academiei.
- Dimitrescu, Florica, 1994, *Dinamica lexicului românesc – ieri și azi*. Bucureşti: Logos.
- DȘL – *Dicționar de științe ale limbii*, 2001. Bucureşti: Nemira.
- Florescu, Cristina, 2002, „Elemente lexicale ale limbajului familiar românesc în context romanic”, *Identitatea limbii și literaturii române în perspectiva globalizării*. Iași: Editura Trinitas, 125–134.
- Iordan, Iorgu, Coteanu, Ion, 1960, „Dicționarul limbii române (dicționar general)”, *Limba română*, IX, nr. 1, 11–20.
- Irimia, Dumitru, 1999, *Introducere în stilistică*. Iași: Editura Polirom.
- Popescu, Mihaela, 2004, „Dicționarele explicative: între normă lexicografică și realitate lingvistică”, *Limba română*, XLIII, nr. 5–6, 2004, 324–329.
- Popescu, Mihaela, 2009, „Observații și propuneri pentru o nouă ediție a DEX”, *Limba română*, LVIII, nr. 4, 536–544.
- Popescu, Mihaela, 2021, *Dicționar de cuvinte livrești în limba română (DCLR)*. Bucureşti: Letras.
- Rey, Alain, 1972, „Usages, jugements et prescriptions linguistiques” *Langue française*, n°16, *La norme*, 4–28. Consultat pe http://www.persee.fr/doc/lfr_0023-8368_1972_num_16_1_5701
- Rey, Alain, 1990, „Les marques d'usage et leur mise en place dans les dictionnaires du XVIIe siècle: le cas Furetière”. *Lexique 9 / Les marques d'usage dans les dictionnaires (XVIIe, XVIIIe siècles)*, Lyon, P.U.L., 17–29.
- Rey-Debove, J., 2005, „Typologie des dictionnaires généraux monolingues de la langue actuelle”, *Quaderni del CIRSIL – 4 (2005)*. Consultat pe <http://amsacta.unibo.it/2301/1/Debove.pdf>
- Sterian, Florin, 2013, „Inventar al metodelor de definire lexicografică”, *Limba română*, LXII, nr. 1, 88–97.
- Sterian, Florin, 2015, „Sinonimia ca modalitate de definire lexicografică”, *Limba română*, LXIV, nr. 3, 384–399.
- Sterian, Florin, 2016, „Deficiențe definiționale în *Dicționarul explicativ al limbii române*”, *Limba română*, LXV, nr. 1, 49–59.
- Sterian, Florin, 2017, *Metode de definire lexicografică. Studiu comparativ, aplicat la limba română*. Teză de doctorat. Cond. științific dr. Ioana Vintilă-Rădulescu. Lucrare disponibilă pe <https://rei.gov.ro/>
- Zafiu, Rodica, 2001, *Diversitate stilistică în româna actuală*. Bucureşti: Editura Universității din Bucureşti.
- Zafiu, Rodica, 2009, „Les variétés diastratiques et diaphasiques des langues romanes du point de vue historique: roumain”. G. Ernst et alii (eds.), *Romanische Sprachgeschictes / Histoire linguistique de la Romania (HSK) 23, Teilband 3*, Berlin/New York, Walter de Gruyter, 2319–2334.

**ABOUT THE OCCURRENCES OF VARIATIONAL INDICATIONS IN *DEX*.
SOME OBSERVATIONS**

Abstract

The purpose of this paper is to offer a general description of using the variational indications in the Romanian Explanatory Dictionary (*DEX*). All our observations are meant to provide not only an image of how the words / meanings / expressions were treated from a variational point of view, in the 2016 edition of this dictionary, but also to draw attention to some inaccuracies. In the present research, we dealt with the following situations in *DEX*: 1) words / meanings / expressions labelled by a single variation mark or by the cumulation of marks; 2) the occurrence of variation marks within word families, synonyms and lexical variants.

Reporting unsatisfactorily treated situations does not automatically lead to our normative attitude. The final decision, in case of some issues, will be taken within the Department of Lexicology and Lexicography of the “Iorgu Iordan – Al. Rosetti” Institute of Linguistics.

LEXEME ASOCIATE CONCEPTELOR DE „ÎNGRĂDIRE” ȘI „ÎMPREJMUIRE”

MIHAELA MARIN

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
marin.rmihaela@gmail.com

Cuvinte cheie: atestare, concept, etimologie, lexem, sens.

Keywords: attestation, concept, etymology, lexeme, meaning.

1. INTRODUCERE

În lucrarea de față are propunem analiza apelativelor *gard* și *zid* utilizate pentru exprimarea noțiunilor de „îngrădire” și „împrejmuire”. Ambii termeni sunt răspândiți în dacoromână și în dialectele sud-dunărene, fiind atestați în scris începând din secolul al XVI-lea și până în prezent. Printre chestiunile pe care le urmărim se numără vechimea atestărilor, trăsăturile semantice ale substantivelor studiate, importanța acestora în ansamblul vocabularului limbii române, precum și originea celor două cuvinte. Considerăm că este utilă prezentarea lor dintr-o perspectivă mai largă indoeuropeană, în scopul identificării unor elemente utile cercetărilor etimologice ulterioare.

2. SEMANTIZAREA CELOR DOUĂ CONCEPTE

În limba română conceptul de ‘împrejmuire’ desemnează: „1. așezare a unui gard de jur-împrejurul unui gard pentru a-l delimita de rest. 2. (concretizat) gard”, iar cel de ‘îngrădire’ denumește: 1. „împrejmuire a unui teren cu gard, cu ziduri întărite”. 2. „delimitare a hotarelor”.

Din multitudinea de termeni utilizați pentru exprimarea celor două noțiuni am ales lexemele *gard* și *zid* deoarece sunt atestate începând din secolul al XVI-lea până în prezent, au fost înregistrate în toate dicționarele limbii române, au răspândire generală în dacoromână și în dialectele sud-dunărene, se află în uzul vorbitorilor de română literară contemporană. În plus, cele două cuvinte au dat naștere unor familii bogate și au atestări timpurii în sfera onomasticii.

Pe baza acestor criterii enunțate de Graur (1954: 24) putem determina locul și importanța acestor cuvinte în ansamblul vocabularului românesc.

Pentru o imagine completă asupra celor două lexeme, prezentăm cele două intrări din *Dicționarul limbii române*.

2. 1. GARD este un nume comun definit în DA ca:

1. ‘Nume generic pentru împrejmuirea care desparte o proprietate de alta, bătătura de grădină, care determină locul destinat pentru țarcul s. ocolul vitelor, etc.’ : ‘Nu e căderea *gardului*, nece prilaz, nece strigare întru ulițele lor’. CORESI, PS. 391. ‘Era pline închisorile de boieri și grosurile de cei săraci, de-i bătea și-i căznea cu capetele prin *garduri*’. NECULCE, LET., II, 239/7. ‘Au ocolit el locul acela cu *gard* bun’. DRĂGHICI, R. 52. ‘*Gard* de zid’. ECONOMIA, 115. ‘*Gard* uscat și *gard* viu’. ib. 116. ‘Un bordeiu urât și acoperit cu gunoaie de cal. Împrejur *gard* nu era, ci numai niște lungi țeruşe ascuțite’. EMINESCU, N. 19. ‘Sosirăm în curtea de *gard* a bisericuței de la Turbați’. ODOBESCU, I, 401. **Spec.** ‘Țarcul împrejurul stogului de fân’. DAMÉ, T. 37. 2. ‘Împletitură de nuiele’: ‘Păreții de *gard* lipit cu pământ sânt cei mai răspândiți’. APĂRAREA SĂNĂTĂȚII, ap. TDRG, cf. PAMFILE, I., C. 420. **Spec.**: ‘Împletitură de nuiele întrebuințată la prinsul peștilor’: ‘Ele sânt de mai multe feluri: *gard* cu leasă, cu legănuș, cu limbi, de piatră etc.’
3. (Ponorel, Copand, în Transilvania, ca la aromânii din Olimp) ‘Grădină’. JAHRESBER. IV, 267.

Din exemplele de mai sus rezultă evoluțiile semantice ale termenului *gard* în textele din cele patru secole. Ionescu (1985: 97) constată că în secolul al XVI-lea *gard* desemnează orice tip de „împrejmuire fără referire la materialul din care este confecționat sau la modul de lucru folosit pentru realizarea acesteia”. În secolul următor, *gard* reprezintă „o împrejmuire (din alte materiale decât zidul)”, iar ulterior, a fost folosit în accepțiunea de „împrejmuire (din nuiele, spini, crengi). În ultimele două sute de ani, *gard* a devenit termen generic al împrejurii confecționate din lemn, tablă, sârmă ghimpată, zid, plastic, piatră, cărămidă etc. prin care se delimitază și se securizează spațiul aflat între două sau mai multe clădiri, zone geografice învecinate.

2.2. ZID este un substantiv comun atestat în scris încă din secolul al XVI-lea. În *Dicționarul limbii române* este înregistrat cu următoarele semnificații:

Element de construcție, așezat vertical, executat din cărămidă, din blocuri de piatră (legate printr-un liant) sau din beton și destinat să delimiteze, să separe sau să izoleze un spațiu ori să susțină alte elemente de construcție; **p. restr.** ‘perete’: ‘Să fie ca iarba în *zid*’. PSALT. 276. ‘Nu înfrământate *ziduri* avea și case de mult preț. CORESI, EV. 312. ‘Tu mă vei trece preste *zidurile* cetății’. M. COSTIN, O. 51. ‘A dezgropat pă răposata soacra dumnealui și temeuri dă *zădur*[i] ar fi aruncat păstă mormânt[uri]. (a. 1792). IORGA, S.D. XII, 115. ‘Astăzi petrece în liniște pe lângă *zidurile* mănăstirii’. CREANGĂ, A. 22. ‘Plecase de acasă clătinându-se pe lângă *ziduri* și hotărât să nu se mai întoarcă’. G. M. ZAMFIRESCU, M. D. II, 112.

3. PRODUCTIVITATEA TERMENILOR

Cuvântul *gard* a constituit baza unui număr mare de derivate: (substantivale) *gârduș, gârdurel, gârduleț, gârduș gardagiu, gârdurariță, gardină, gardie, gardele, gârduit*; (verbal) *(în)gârdui*. Toate aceste derivate au fost înregistrate în dicționarele limbii române elaborate în diferite secole. Excepție face *gârdicel*, atestat în româna veche doar în *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie* (Ionescu 1985: 98).

Termenul *zid* și-a creat o familie bogată formată din derivate pe teren românesc: (substantivale) *zidar* (atestat în documentele românești încă din 1585)¹, *zidăreasă, zidărie, zidărimă, zidărire, zidărit*, (dim.) *zideac*, (adjectivale) *zidăresc* (fem. *zidărescă*); (verbal) *zidări*.

4. PREZENȚA ÎN FRAZELOGIE

Ambele lexeme apar în poziția de centru al unor unități frazeologice utilizate în româna literară și în limbajul popular. Astfel, cuvântul *gard* este atestat atât în construcții fixe (ex.: „gard viu”, „gard cu leasă”, „gard cu legănuș”, „gard cu limbi”, *gard de piatră*), cât și în expresii și locuțiuni deosebit de expresive frecvente în limbajul popular (ex.: **prost ca gardul, a nimeri ca Ieremia cu oiștea-n gard** etc.).

La rândul său, numele comun *zid* se întâlnește atât în româna veche, cât și în cea modernă și contemporană (literară și populară) în diferite structuri frazeologice. Oferim în continuare câteva exemple extrase din DLR.

a) Sintagmă – **zidul morții** = „spațiu special amenajat în formă cilindrică, cu deschidere mai largă, în partea superioară, pe care evoluează motocicliști acrobați în reprezentațiile de circ”: „Se vedea „**zidul morții**” desenat în culori țipătoare, o femeie pe motocicletă, urcând în jurul unui fel de puț de scânduri.” PREDA, R. 88.

b) Locuțiuni – adjectivală: (pop.) **De zid** = ‘executat din materialele din care a fost executat zidul (1)’: „Socrul îi dădea o sumă rotundă ca să-și ridice prăvălie *de zid*.” BARBU, G. 27; adverbială: **În** (sau **între ziduri**) = ‘în interiorul, în incinta unei clădiri, a unei instituții’: „Nu se plânge **că-ntre** aceste **ziduri** o pisică a-ntâlnit.” SION, POEZII, 205/24. „Se vor extinde bibliotecile – catacombe ale vieții spirituale **între zidurile** cărora se promovau istorismul și arida critică de text.” ROMÂNIA LITERARĂ, 1970, nr. 73, 22/1.

c) Expresii: **A face ziduri împrejurul cuiva** = ‘a înconjura pe cineva din toate părțile pentru a-l apăra, a-l proteja’; p. ext. ‘a se solidariza cu cineva, a se uni în jurul cuiva’; **A pune pe cineva la zid** = (înv.) ‘a împușca pe cineva în urma

¹ Într-un document din Țara Românească (DERS 1981: 269) este menționat „Semio(n) ze(t) Dumitru zidar”.

sentinței de condamnare’; ‘a condamna pe cineva cu toată hotărârea, a înfiera’; (Mold.) **Atrăi cât zidul Goliei** = ‘a trăi mult’; (fig.) **Zid(ul) chinezesc** = ‘barieră de netrecut’.

5. RĂSPÂNDIREA DIALECTALĂ

Lexemul *gard* este răspândit nu numai în dacoromână, ci și în dialectele suddunărene. Ar. *gardu* (pl. *garduri*) este folosit cu sensurile dr. *gard*: „clătore, haie; obstacle”: „gardul ari ocl’i, murlu ari urecl’i (= gardul are ochi, zidul are urechi)”; „s’trapsi pî’nă ningă gardu (= s-a tras până lângă gard)”; „au-arsări gardul (l-a sărit gardul, a trecut peste obstacol)” (Papahagi 1963: 487).

La Capidan (1935: 338) este atestat mr. *gard* (= dr. *gard*): „La noi gardurli sa di cărnats di porc” (= la noi gardurile sunt din cărnați de porc). Același autor (l. c) enumeră derivatele formate de la mr. *gard gârdușcă* f., *gngârdes* vb. IV (= dr. îngrădesc); *angârdiri* f. (= dr. îngrădire); *gngârdit*, -ă (= dr. îngrădit).

Neiescu (2015: 197) explică astfel ir. *yard*, *gárd*, *gard*, s. m. și n.:

1. ‘Gard a) făcut din pari și din nuiele’: „Rastré curâta roba pre yard, [k] pre rânte” (= întinde haina curată pe „yard”, pe „rânte”); b) ‘făcut din pari verticali înfiți în pământ la distanță de 15-20 centimetri, între care, orizontal, se împletesc nuiele’: „Nivele yardi cu lese și cu yardure (= a îngrădi terenurile agricole cu garduri de nuiele sau de lemn)”; c) ‘de spini’: „Gardu, cu spire zegradito” (= gardul, înconjurat (închis) cu spini); d) ‘viu’: „Gardu de stema” (= ghizd la stemă)’. 2. ‘Îngrăditură de orice fel’. 3. ‘Poartă împletită’: „Gardu se face din lemne uscate”. Pl.: *gárd*, *yardure*, *gárdure*.

Lexemul *zid* este atestat și în dialectele românești suddunărene. Capidan (1935: 338) înregistrează substantivul în meglenoromână: „Zid” a. zid: „Zidurili [rau] cu slănină di porc (= zidurile erau slănină de porc)”. Apelativul „zid” reprezintă baza de la care s-au creat derivatele *zidés* vb. IV (= dr. zidesc) (folosit rar în comparație cu „fac zid”); *zidiri* s.f. (= dr. zidire); (rar) *zidit*, -ă, *zidusit*, -ă adj. (= dr. prevăzut cu zid).

În ar. nu există apelativul *zid*, pentru el folosindu-se *mur* < lat. *murus* „mur; muraille”, care înseamnă „perete” (= dr. *zid*, *mur*): „Gardul ari ocl’i, murlu ari urecl’i (=gardul are ochi, peretele are urechi)”; „un os tu vrîn *mur* vecl’iu (= un os în vreun zid vechi)”; „pălătea era vărighală cu *muri* nalți (= palatul era înconjurat cu ziduri înalte)” (Papahagi 1974: 714).

6. TRANSFERUL ÎN ONOMASTICĂ

Gard este unul dintre termenii din vocabularul fundamental al limbii române care se întrebuintează și ca nume propriu. Cuvântul este atestat foarte devreme în sfera onomasticii atât ca toponim, cât și ca antroponim. Drăganu (1933: 351)

menționează utilizarea lui *gard* în toponimia Transilvaniei încă din secolul al XIV-lea. Astfel, top. *Gard* și formele sale maghiarizate *Gord*, *Goord*, *Gaard*, atestate în 1330, 1436, se raportează mai degrabă la d.-rom. *gard*, arom. *gardu* „Flechtwerk”, „Zaun” decât la vgs. *Gart* „Kreis” (Drăganu 1933: 351). În opinia sa „rom. *gard* a intrat foarte curând în ungurește fiind întrebuițat nu numai în Ardeal, Sătmar, ci și pe Șesul Ungariei în forma *gárd* și *gárgya*, cu sensul de „margo”, „sepimentum”, „septura”, „cinctura” [...] Este atestat mai întâi în 1350: „In latere cuiusdam montis Waythagordya (= „gardul voevodului”) vocati”, apoi la 1409: „Ad quendam montem magnum *Nagmaldardia* „vocatum”.

Substantivul *gard* este bine reprezentat în toponimia Moldovei și a Olteniei: *Gardul* (deal în Bacău, vale în Mehedinți), *Pârâul Gardului* (Suceava), *Valea Gardului* (Prahova), *Gardurile* (stânci în Neamț), *Gărdanul* (deal și pârâu în Mehedinți), *Gărdăreasa* (cătun în Mehedinți), *Gărdeanca* (vale în Dorohoi), *Gărdești* (sate în Teleorman și în Tutova), *Gărdoaia* (pârâu în Mehedinți), *Gard* (localitate în nordul Ungariei) atestată prima dată la 1330, după cum arată Brâncuș (1995: 36). În zona locuită de aromânii din Albania, Brâncuș (1995: 36) a înregistrat toponimul *Gărdețu* (platou la Siracu).

În opinia lui Brâncuș (1995: 36) *gard* și *gardină*² sunt întrebuițate și ca nume de familie. Astfel, *Gardin*, *Gardu*, *Gărdăreanu*, *Gărdea*, *Gărdescu*, *Gărdaș* figurează în (DERS 1981: 59). Mihăilă (1974: 103) menționează numele de familie *Gardu* (Mold. 1488), Șandru *Gardu* (1488). *Gordul* și *Gardul* (vornic 1779) se regăsesc la (Constantinescu 1965: 71), iar *Gărdud*, *Gărdura* și *Gărdorescul* apar la (Constantinescu 1965: 280).

Zid este atestat și ca nume propriu: *Ziduri-Moși* (toponim), *Zidaru* (antroponim).

7. ORIGINEA

Rom. *gard* este unul dintre termenii românești proveniți din substratul traco-dac și a fost pus în relație cu alb. *garth*, *gardh* și cu v.sl. *gradъ* (Drăganu 1933: 323; Capidan 1935: 338; Papahagi 1974: 487; Neiescu 2015: 197; Poghirc 1969: 341; Mihăilă 1973: 65; Russu 1981: 313; Brâncuș 1983: 76; Ionescu 1985: 99–100; Sârbu și Frățilă 1998: 214). Relația dintre rom. *gard*, alb. *gardh*, *garth* și v.sl. *gradъ* este acceptată și de Poruciuc (2007: 345) care vede în rom. *gard* un vechi germanism pătruns în substratul limbii române în perioada pre-romană. Poruciuc (2007: 345) atrage atenția asupra prezenței în idiomul de substrat a unor împrumuturi din greaca veche, din idiomurile scito-sarmato-alanice sau din cele vechi germanice, unele dintre acestea „având șansa să fie perpetuate în limba română alături de substratisme „propriu-zise”, adică de sorginte traco-dacică”.

Credem că este utilă o trecere în revistă a părerilor referitoare la acest proveniența cuvântului rom. *gard*. Termenul a fost inclus de Barić (citată de Rosetti

² Relația etimologică dintre rom. *gard* și *gardină* a fost discutată de Brâncuș (1983: 75).

1986: 223) printre elementele explicabile prin latină³. Rom. *gard* < lat. *carduus* „scaiete” este o ipoteză greu de acceptat din punctul de vedere al lui Poruciuc (2007: 346). Pușcariu (1974: 69, 71) îl consideră pe *gard* „element autohton” înrudit cu alb. *gardh* și cu sl. *gradъ*. Mihăescu (1993: 311) se pronunță pentru originea autohtonă a cuvântului *gard* (împreună cu *gardină*) și-l plasează printre elemente „d’origine certaine ou fort probable daco-mesienne”. Poghirc (1969: 341) consideră rom. *gard* „un posibil element de substrat”, aparținând vocabularului comun româno-albanez. Brâncuș (1983: 76; 2013: 17) evidențiază relația dintre rom. *gard* și alb. *garth* și le raportează la i.e. *gherdh-* „a împrejmuir, a împleti”, respingând ideea provenienței rom. *gard* din v.sl. *gradъ* ca urmare a unor dificultăți de ordin sematic și fonetic. Ionescu (1985: 98) este de părere că rom. *gard* și alb. *gardh* desemnau inițial „o împletitură folosită la împrejmuirea locului unde erau ținute animalele” (v. lit. *gardas* „loc împrejmuir cu o împletitură în care se țin oile, ocol, țarc”), iar ulterior a ajuns să denumească „orice tip îngrăditură, indiferent de materialul, scopul, și tehnica realizării acesteia”. De aici s-au dezvoltat sensurile „zid”, „oraș” din v. sl. *gradŭ*, rus. *gorod* „loc împrejmuir”, got. *gards* „casă” care au rezultat de la un rad. i.-e. **ghordos* „împletitură”, „împrejmuire rudimentară”. De la i.e. **ghordhos* ‘împletitură, împrejmuire rudimentară’ au provenit v.sl. *gradŭ* ‘zid’, rom. *gard*, alb. *gardh*, lit. *gardas*, între ele existând „un raport de egalitate pe plan i.e. și nu de derivare a unuia din altul (Mihăilă 1973: 65; Ionescu 1985: 99).

Ipoteza provenienței rom. *gard* din alb. *gardh*, *garth* nu se susține nici fonetic, întrucât rom. *gard* trebuie pus în relație cu alb. com. **gard* < i.e. **ghordhos*. Potrivit lui Brâncuș (1983: 76) și lui (Ionescu: 1985: 99) alb. com. **gard* > **garz* > alb. *gardh*, *garth*, în timp ce evoluția fonetică *rd* > *rdh* este recentă în albaneză. În română s-a păstrat forma inițială *gard*.

Rom. *zid* este împrumutat din v.sl. *зидъ*, bg. *зид*.

Cele două cuvinte discutate, *gard* și *zid*, se distingeau total unul de altul prin materialul și modul de confecționare, nu prin funcția lor. *Gardul* reprezenta o împrejmuire mai rudimentară decât zidul, obținută prin împletirea nuielilor sau a spinilor, în timp ce zidul era făcut din piatră. Cele două tipuri de construcții sunt caracteristice unor stadii diferite de dezvoltare a civilizației materiale. Prin urmare, dacă rom. *gard* ar proveni din v.bg. *gradŭ* ‘zid, oraș’ ar fi trebuit ca în rom. veche *gard* să fie sinonim cu *zid* (Ionescu 1985: 97; Poghirc 1969: 341).

8. CONCLUZII

Ne-am ocupat aici de două cuvinte asociate conceptelor de „împrejmuire” și „îngrădire”, este vorba despre substantivele comune *gard* și *zid*.

³ Rosetti (1986: 223) nu menționează și argumentele invocate de Barić.

Ambele substantive polisemantice sunt atestate în scrieri (religioase și laice) începând din veacul al XVI-lea și până în prezent, aparțin limbii române literare și circulă atât în dacoromână, cât și în dialectele suddunărene.

Numele comune analizate nu sunt sinonime, întrucât ele denumesc „împrejmui” distincte din punct de vedere al materialelor și al tehnicii de realizare. Termenul *gard* desemna „o împrejmuire făcută din spini sau din nuiele împletite”, în timp ce *zid* se folosea pentru „o împrejmuire confecționată din piatră”.

Apelativele discutate diferă sub raportul originii. Rom. *gard* aparține cu siguranță substratului traco-dac, se raportează la alb. *gardh*, *garth*, v.sl. *gradъ*, lit. *gardas*, toate fiind derivate de la rad. i.e. **gherdh-* „a împrejmu, a împleti” și nu împrumuturi dintr-o limbă în alta. *Zid* provine dintr-o limbă slavă.

Importanța termenilor *gard* și *zid* (asociați conceptelor de „îngrădire” și „împrejmuire”) în ansamblul vocabularului românesc se datorează capacității lor derivate, prezenței în unități frazeologice și a transferului acestora în sfera onomasticii.

BIBLIOGRAFIE

- Brâncuș, Gr., 1983, *Vocabularul autohton al limbii române*, București: Editura Științifică.
- Brâncuș, Gr., 1995, *Cercetări asupra fondului traco-dac al limbii române*, București: Institutul Român de Tracologie, Bibliotheca Thracologica, VIII.
- Brâncuș, Gr., 2013, *Studii de istorie a limbii române*, București: Editura Academiei Române.
- Capidan, Th., 1935, *Meglenoromâni*, III, București: Cartea Românească.
- Constantinescu, N. A., 1963, *Dicționar onomastic românesc*, București: Editura Academiei Române.
- DA, DLR, 2010, *Dicționarul limbii române*, ediție anastatică, București: Editura Academiei Române.
- DERS, 1981, *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române 1374-1600*, Gh. Bolocan (coord.), București: Editura Academiei Române.
- Drăganu, N., 1933, *Români în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomastice*, București: Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională.
- Graur, Al., 1954, *Încercare asupra fondului principal al limbii române*, București: Editura Academiei Române.
- Ionescu, A., 1985, *Lexicul românesc de proveniență autohtonă în textele din sec. al XVI-lea – al XVIII-lea*, București: Editura Universității din București.
- Mihăescu, H., 1993, *La romanité dans le Sud-Est de l'Europe*, București: Editura Academiei Române.
- Mihăilă, Gh., 1973, „Paralele lexicale traco-slavo-române”, SCL XXIV, nr. 1, 59–68.
- Mihăilă, Gh., 1974, *Dicționar al limbii române vechi (sfârșitul sec. X – începutul sec. XVI)*, București: Editura Enciclopedică Română.
- Neiescu, P., 2015, *Dicționarul dialectului istroromân*, II, București: Editura Academiei Române.
- Papahagi, T., 1963, *Dicționarul dialectului aromân*, București: Editura Academiei Române.
- Poghirc, C., 1969, „Influența substratului”, în *Istoria limbii române*, II, București: Editura Academiei Române.
- Poruciu, A., 2007, „Rom. *gard* – un vechi germanism și implicațiile sale lingvistice și istorice”, *Arheologia Moldovei* 30, p. 343–357.
- Pușcariu, S., 1976, *Limba română*, I, București: Editura Minerva.
- Rosetti, Al., 1986, *Istoria limbii române*, București: Editura Științifică.
- Russu, I.I., 1981, *Etnogeneza românilor*, București: Editura Științifică.
- Sârbu, R., V. Frățilă, 1998, *Dialectul istroromân – Texte și glosar*, Timișoara: Editura Amacord.

LEXEMES RELATED TO THE CONCEPTS OF “ENCLOSURE” AND “FENCING”**Abstract**

The present paper aims to analyze the words *gard* “fence” and *zid* “wall” used to express the notions of ‘enclosure’ and ‘fencing’. Both terms are spread in the Daco-Romanian and in the South-Danubian Romanian dialects, being attested in writing since the sixteenth century until now.

I focus here on the attestations, on the semantic features of the nouns, on their importance in the vocabulary of the Romanian language, as well as on their origin.

DE DIVERSITATE SUFFIXORUM.
OBSERVAȚII ASUPRA ECHIVALĂRII ÎN LIMBA ROMÂNĂ
VECHE A SUBSTANTIVELOR ABSTRACTE LATINEȘTI,
DERIVATE CU SUFIXUL -TAS (-ITAS, -ETAS),
ÎN DICTIONES LATINÆ CUM VALACHICA INTERPRETATIONE

ADRIAN CHIRCU

Universitatea Babeș-Bolyai, Facultatea de Litere
adichircu@hotmail.com

Cuvinte-cheie: *limba română, Ev Mediu, dicționar, limba latină, diacronie, vocabular, derivare nominală, echivalență lexicală.*

Keywords: *Romanian language, Middle Ages, dictionary, Latin language, diachrony, vocabulary, noun derivation, lexical equivalence.*

„Una dintre condițiile cele mai importante ale cercetării istorice a limbii o constituie cunoașterea primelor atestări ale cuvintelor, ale unor sensuri, ale diverselor îmbinări de cuvinte...” (Dimitrescu 1995: 28)

0. PRELIMINARII

La începutul veacului al XXI-lea, editarea tot mai susținută a unor scrieri vechi de factură diferită, fie acestea religioase, istorice, literare, științifice ori documentare, a avut fără îndoială efecte benefice pentru înțelegerea adecvată a unor realități din vremi trecute, ce privesc varii domenii, printre care se numără și lingvistica, căci multe dintre toate aceste macro- ori microtexte diverse conțin cuvinte rare și/sau oglindesc stadii de limbă care prezintă interes pentru specialiști.

Odată publicate, textele amintite constituie un câmp investigativ esențial pentru înțelegerea apropiată a evoluției unor fapte de limbă (la nivel fonetic, gramatical ori lexico-semantic), iar parcurgerea tuturor acestora prilejuiește obținerea de rezultate pertinente, care ne ajută să înțelegem mult mai bine care a fost starea limbii de odinioară (Dimitrescu 1995: 19–20).

Având ca punct de referință aceste prime repere filologico-lingvistice, dorim să continuăm un demers analitic început în urmă cu câțiva ani, prin intermediul căruia ne-am propus să relevăm unele particularități de ordin lexical ce privesc echivalarea (\pm prin calchiere) în limba română a unor substantive abstracte latinești (Chircu 2019a, 2019b, 2021a, 2021b) în coloanele *Dictiones latinae cum valachica*

*interpretatione*¹, avându-l drept autor pe învățatul brașovean Teodor Corbea, personalitate marcantă a vieții intelectuale și chiar politice românești de dincolo și de dincoace de munți (Gherman 2010: 26–36).

De această dată, ne vom opri asupra substantivelor abstracte latinești în -TAS (-ITAS, -ETAS) și vom urmări care sunt modalitățile de tălmăcire la care a recurs Teodor Corbea, spre a reda într-o manieră potrivită, formal și semantic, substantivele corespondente din limba română.

1. UN TEZAU LEXICAL ÎN PEISAJUL CULTURAL MEDIEVAL ROMÂNESC

Apărută într-o perioadă de evidentă deschidere a învățaților noștri spre cultura occidentală (cea de-a doua jumătate a secolului al XVII-lea și prima parte a veacului al XVIII-lea), lucrarea lexicografică amintită mai sus reprezintă rezultatul unei munci asidue desfășurate de cărturarul ardelean Teodor Corbea de-a lungul câtorva ani. Avem a face cu un dicționar latin-român de dimensiuni relativ mari pentru epoca în care a fost redactat (peste 37200 de cuvinte; DLVI 2001: ix) și care, până la publicarea într-o ediție critică (DLVI 2001), nu a fost îndeajuns studiat.

1.1. Din păcate, nu cunoaștem cu exactitate care au fost criteriile care au stat la baza selectării cuvintelor latinești pe care le-a tălmăcit Teodor Corbea, însă putem presupune că unul dintre ele a fost uzul. Pe lângă acesta, putem întrevădea însă și raportarea la alte dicționare similare care au circulat în Apusul și în Răsăritul Europei, care nu trebuie să-i fi fost necunoscute și care ar fi putut ghida autorul în ceea ce privește elaborarea dicționarului.

1.2. Referitor la rolul unui asemenea dicționar pentru oamenii cu dragoste de carte de la noi în epoca în care a apărut, considerăm că acesta era unul esențial, căci asigură nu numai o comunicare eficientă în limba latină cu contemporanii lor occidentali deschiși spre cultura clasică, ci și înțelegerea multora dintre cunoștințe prin intermediul limbii latine care pătrundea, încet, dar sigur, și în Țările Române (în special în Ardeal și în Banat).

În fapt, în Evul Mediu, „începând cu veacul al XVI-lea, influența Occidentului (latin, neolatin, germanic) devine tot mai puternică (prioritar în Transilvania) – prin umanism și Reformă –, și, odată cu aceasta, se restrânge aria slavonismului cultural la Români. [Astfel] după mai multe secole de slavonism cultural și bisericesc, poporul român își sincronizează cultura cu specificul său neolatin, occidental” (Pop 2019: 41).

1.3. În această atmosferă prielnică învățăturilor și scrisului, apar, în Europa, o serie de dicționare de mici ori de mari dimensiuni, multe dintre acestea bilingve

¹ O abordare similară a unor aspecte prezente în două dintre dicționarele datând din veacul al XVII-lea realizează și Emanuela Timotin (2013).

(mai rar multilingve), menite să faciliteze înțelegerea și difuzarea cunoștințelor care circulau în Occident prin mijlocirea limbii latine. Așa se explică, de altfel, și apariția în mediul cărțurăresc românesc de la noi a dicționarului corbean, dar și a altor lucrări de factură similară.

1.3.1. Asemenea scrieri au fost izvodite și la noi, oarecum simultan cu cele apusene. În perspectivă tipologică, este vorba despre dicționare bilingve (DVL, LCLV) sau trilingve (LM)², în ale căror coloane erau echivalate fie cuvinte latinești (cel mai adesea), fie cuvinte românești (mai rar). Importanța acestor *vorbare* în epocă era însemnată, căci contribuiau la apropierea culturii românești de cea occidentală, iar istoricii și filologii au sesizat dintru început acest aspect.

1.3.1.1. Astfel, primii consideră că „inițiativele lexicografice împlinesc diversitatea preocupărilor intelectuale din secolul al XVII-lea. În spiritul programului umanist și baroc, limbile vernaculare, în cazul de față limba română, intră prin acea «*ianua linguarum*», poartă a limbilor care este limba latină în accesibilitatea mediilor erudite și academice europene” (IT II 2008: 325–326) și remarcă faptul că, în secolul amintit, apar o seamă de dicționare „în care una din limbi era româna, iar cealaltă latina sau o limbă modernă: germana, italiana sau maghiara” (IR V 2012: 929).

Aceiași istorici observă și că, dintre toate acestea, se detașează, prin dimensiunea și specificul său, dicționarul lui Teodor Corbea care, în afara celor mai frecvente cuvinte, „redă o serie de toponimice vechi, cu corespondentul uzitat în vremea sa” (IR V 2012: 929).

1.3.1.2. Cu un vădit interes s-au aplecat asupra lexiconului corbean și filologii ori lingviștii care au constatat că au în fața lor cel mai amplu dicționar al limbii române din perioada medievalității și a premodernității românești, care adăpostește un număr însemnat de cuvinte care ne ajută să înțelegem mult mai bine evoluția și dimensiunea lexicului românesc vechi. Printre lingviștii și filologii care s-au arătat interesați de inventarul lexical conținut în dicționar, se numără Grigore Crețu (1905), Mircea Seche (1966), Mihai Alin Gherman (2000-2001, 2004a, 2004b, 2010, 2014, 2021), Gh. Chivu (2019), toți evidențiind specificul și particularitățile constitutive ale acestei lucrări lexicografice.

1.3.2. Analiza cea mai detaliată a *Dictiones...* o datorăm lui (Alin) Mihai Gherman, autorul ediției critice, care observa, la începutul acestui veac, că lexiconul lui Teodor Corbea este „o lucrare care depășește cu mult nivelul lexicografiei din cultura noastră veche, anticipând, nu numai ca bogăție a materialului lingvistic, ci și în concepție, lexicografia Școlii Ardelene” (2000–2001: 164).

Trei ani mai târziu, același filolog consideră că remarcabilul caracter „enciclopedic al dicționarului face din acest text una dintre cele mai importante

² Pentru mai multe detalii privitoare la primele noastre dicționare, a se vedea articolele scrise de către B. Kelemen (1962: 89–92) ori de către Levente Nagy (2000-2001: 251–262). La acestea, se adaugă studiul lui Alin-Mihai Gherman (2021: 1–2) și cel al lui Mircea Seche (1966), ca, de altfel, și contribuțiile lui Gh. Mihăilă (1973).

lucrări ale umanismului românesc, ecou întârziat al celui european” (Gherman 2004a: 96) și că avem a face cu „cea mai amplă lucrare lexicografică redactată în limba română până în secolul al XIX-lea” (Gherman 2004b: 54).

În monografia dedicată lui Corbea, A. M. Gherman alocă un spațiu important acestui dicționar (peste treizeci de pagini), „care, conform tradiției lexicografice renascentiste, este nu numai un instrument de echivalare lingvistică, ci și unul de raportare culturală. De aceea, are un foarte bogat bagaj de elemente enciclopedice” (Gherman 2010: 48).

Pentru editor, dicționarul rămâne o mărturie a deschiderii spre cultura occidentală, iar autorul se dovedește un spirit modern, un enciclopedist în bunul sens al cuvântului (Gherman 2014: 53). În fapt, dicționarul latin-român, elaborat de Corbea, ocupă un loc aparte în cultura veche, „el fiind cea mai importantă lucrare lexicografică realizată în limba română până în a doua jumătate al secolului al XIX-lea și conținând, alături de Biblia de la București (1688), cel mai amplu inventar al unui text vechi” (Gherman 2021: 2–3).

1.3.3. Urmărind evoluția terminologiei lingvistice românești, Gh. Chivu precizează că bogăția informațiilor de ordin lexical, „cuprinse în *Dictiones latinae cum valachica interpretatione*, lexicon de tip enciclopedic având cel mai bogat inventar de cuvinte cunoscut din epoca veche a limbii noastre literare, [este] expresia unei marcate nevoi culturale, resimțite în spațiul românesc la cumpăna veacurilor al XVII-lea și al XVIII-lea” (2019: 89).

1.3.4. Dincolo de toate aceste aspecte de ordin istoric și filologic necesare pentru înțelegerea demersului cărturăresc corbean, trebuie avută în vedere și sursa primară a dicționarului, mai precis modelul lexicografic pe care l-a urmat Teodor Corbea. Se pare că aceasta este *Dictionarium latinovngaricum opus novum et hactenus nvsqvam editvum; Item vice versa: dictionarivm vngaricolatinvm, in quo praeter dictionvm vngaricum interpretationem latinam* (DLU), apărut în 1604, la Nürnberg, avându-l drept autor pe episcopul reformat maghiar de Cluj Albert Szenci Molnár (Benkő 1984: 24), ediția consultată în acea vreme fiind cea din 1611 (Nagy 2000–2001: 252), chiar dacă „oscilațiile în privința ediției lexiconului *Dictionarium Latino-Hungaricum* pe care a folosit-o învățatul brașovean [par] inutile în condițiile unei mențiuni exprese făcute de traducător” (Chivu 2019: 88).

1.4. Spre această sursă primară, ne îndreptăm fără putință de tăgadă și notațiile intratextuale făcute de către Albert Szenci Molnár și lăsate voit (sau nu) în dicționar de către Teodor Corbea ca mărturie a modelului urmat: „**Argentina**³ et **Argentorum**: tare oraș al Țării Nemțești lângă apa Rhenus, în ținutul Alsației. Acolo ca acela înalt turn iaste și bisearică îmfrâmșetată, cât în Europa altă bisearică sau turn aseamine acestora nu iaste. Iaste iarăș acolo o academie vestită, în care de demult mulți înțelepți s-au învățat, unde și eu, care această carte am scris (adecă *Albertus Molnaru*) trei ani și jumătate am lăcuit în vremea copilăriei” (DLVI

³ Albert Szenci Molnár se referă la orașul Strasbourg (azi în Franța).

2001: 53); **Altorsium, g.n.** orășal în ținutul domnilor norimbergheani, în care acest norimberghean svat cinsteș bogată academie au zidit în numărul anilor 1575, unde acest Lixicon l-au scris *Albertus Molnar* în numărul anilor 1603 (DLVI 2001: 33).

1.4.1. În maniera lui Albert Szenci Molnár, procedează și Teodor Corbea care strecoară în coloanele dicționarului câteva informații referitoare la implicarea sa în elaborarea dicționarului: „**Theodorus, g.m.** nume de bărbați de obște; **item:** numele acestui de pă urmă, care această carte de pă letenie și ungurie o au tălmăcit rumânește” (DLVI 2001: 513) ori „La tălmăcirea acestui lixicon, ostenitu-s-au din plata părintelui Mitrofan, episcopul de Buzău, Todor Corbea sâh iermonah Ioasaf din Brașov” (DLVI 2001: 557).

1.4.2. Chiar dacă modelul urmat este cert, se poate observa că Teodor Corbea a încercat să se detașeze de acesta, reorganizând informația lexicală sau dezvoltând-o. Asemenea particularități pot fi remarcate la o consultare comparativă a celor două dicționare, Corbea încercând să nuanțeze într-o manieră cât mai accesibilă semnificația cuvintelor latinești, fiind un foarte bun cunoscător nu numai al românei, ci și al latinei.

1.4.3. Cărturarul transilvănean recunoaște că e doar un tâlcuitor al lucrării lui Szenci Molnár, însă nu este vorba despre o simplă tălmăcire, ci se poate sesiza că aceasta este una creatoare, „căci el omite multe articole pe care, probabil, le consideră neimportante. Confruntarea listelor de cuvinte latine ale dicționarului lui Szenci și [ale celui] lui Corbea ne arată, însă, că el a avut o atitudine creatoare, [atât prin] eliminarea unor articole, cât și prin selectarea unor valori semantice care să fie echivalate în românește” (Gherman 2010: 66–67).

Asemenea adaosuri au fost făcute în vederea unei înțelegeri adecvate a unor cuvinte latinești mai puțin transparente în ceea ce privește semnificația și trădează „independența pe care și-a permis-o cărturarul brașovean față de textul sursă” (Chivu 2019: 89).

2. SUFIXUL *-TAS* DE LA LATINĂ SPRE LIMBILE ROMANICE / SPRE ROMÂNĂ

Reperere istorice, culturale și filologice oferite în preliminariile acestei investigații au avut un rol de familiarizare cu vechea scriere românească supusă analizei lexicale anunțate în titlu.

2.1. Prin urmare, ne propunem să intrăm în miezul studiului și să urmărim modalitățile de echivalare lexicală ori de calchiere la care Teodor Corbea face apel, spre a reda în limba română derivatele latinești *-TAS* (*-ITAS*, *-ETAS*), fie că este vorba despre substantive abstracte (cel mai adesea), fie că este vorba despre substantive concrete (rareori). Selectarea acestor derivate pentru cercetarea de față nu s-a făcut întâmplător, întrucât prezența lor este semnificativă în coloanele dicționarului anterior descris.

2.2. În latină, sufixul în chestiune se atașă, în general, unor baze derivative adjectivale (mai rar nominale – CIVIS > *civitas*), ducând la apariția unor derivate substantivale abstracte (calitative): *liber-tas* > *libertas* ‘libertate’, *pauper-tas* > *paupertas* ‘sărăcie’, *impius-tas* > *impietas* ‘impietate’.

2.3. Acestea erau destul de numeroase, iar clasiști consideră că, în ceea ce privește sufixul -TAS, ne aflăm în prezența „unui convertizor al unui adjectiv de calitate în substantiv”⁴ (Daude 2002: 250), însă, la origine, nemotivat sau neutru, căci „în latina arhaică, unde deja se opune lui *-tudo* și lui *-ia*, el avea cu siguranță o valoare proprie simțită ca atare de către locutorii nativi” (Daude 2002: 250).

2.4. La rândul său, citându-l pe Jean Daude (2002), Dana Dinu observă că, în asemenea situații, avem abstracte adjectivale și oferă câteva exemple: *bonitas* ‘bunătațe’ (de la *bonus*), *dignitas* ‘demnitate’ (de la *dignus*), *veritas* ‘adevăr’ (de la *verus*) etc. (cf. Dinu 2008: 103).

2.5. Descriind derivatele latinești de la teme nominale, Elena Slave precizează că sufixul -TAS se atașă în latină unor baze derivative diferite, precum cele adjectivale (*amabilitas*, *curiositas*, *dignitas*, *nobilitas*, dintre care se detașează adjectivalele în *-bilis* și *-osus*), însă mai rar unor teme substantivale (*auctoritas*, *civitas*, *hereditas*; la autorii târzii: *graecitas*, *romanitas*) sau verbale (*affluitas*, *circuitas*) și că „sufixul este foarte productiv mai ales în perioada târzie” (Slave 1965: 77).

2.6. În ciuda numărului important de substantive latinești abstracte constituite cu sufixul în discuție, limbilor romanice nu li s-a transmis decât un număr redus de asemenea derivate. De pildă, în franceză, avem *bonté* (< lat. BONITAS, -ATIS), *pureté* (v. fr. *purte* < lat. PURITAS, -ATIS), *santé* (< v. fr. *santet* < lat. SANITAS, -ATIS); în română, *sănătate*, *bunătațe*, *creștinătate* (DELR, s.v. < lat. CHRISTIANITAS, -ATEM).

2.7. Așadar româna, precum alte limbi romanice, nu a moștenit un număr important de derivate în a căror structură poate fi reperat sufixul urmărit în aceste rânduri. În română, în majoritatea cazurilor, sufixul descendent *-(t)ate* (< lat. -TATEM, Ac, declinarea a III-a, sg., fem.) s-a atașat unor baze derivative latinești (*răutate*, *dreptate*), slave (*bogățate*) sau neogrecești (*ieftinătate*) (cf. FCLR 2007: 182), însă acesta „rămâne productiv în secolele al XVI-lea și al XVII-lea; în secolul al XVIII-lea, productivitatea lui scade [...], dar derivatele atestate în secolele anterioare continuă să circule” (FCLR 2007: 183).

2.8. Aplecându-se asupra prezenței sufixului *-(t)ate* și a funcționării sale în limba română și parcurgând bibliografia de specialitate, Magdalena Popescu-Marin a constatat că „lucrările care se ocupă de derivarea cu sufixe în limba contemporană consemnează sufixul vechi *-ătate*, subliniind îndeosebi faptul că procedeul creării de substantive cu acest sufix a fost întărit prin împrumuturile extrem de numeroase de cuvinte cu sufixul nou *-itate* (de origine latină savantă, franceză, italiană, germană)” (Popescu-Marin 1972: 55).

⁴ Traducerea citatelor din limba franceză ne aparține.

2.9. În română, forma sufixală prototipică rămâne *-(t)ate*, în a cărei structură poate fi reperată consoana *-t-*, ce este precedată în majoritatea situațiilor de una dintre vocalele *-ă-*, *-e-*, *-i-*, *-u-* (*-ătate*, *-etate*, *-itate*, *-utate*), în timp însă clasa variantelor afixale lărgindu-se (*-abilitate*, *-ibilitate*, *-alitate*, *-elitate*, *-eitate*, *-icitate*, *-ietate*, *-vitate*, *-(u)ozitate*). De asemenea, se remarcă marea productivitate a acestuia din urmă pentru româna literară actuală” (Popescu-Marin 1972: 55).

3. SUFIXUL LATINESC *-TAS* PRE FIREA LIMBII ROMÂNE

Pentru o mai mare obiectivitate a studiului, am alcătuit un microcorpus, în care am inclus toate derivatele latinești în *-TAS* (*-ITAS*, *-ETAS*), prezente în DLVI, și pe care, apoi, le-am descris *infra* în detaliu.

3.1. Dat fiind numărul însemnat de derivate latinești în *-TAS*, identificate în filele dicționarului, ne-am fi așteptat ca Teodor Corbea să facă o echivalare sufixală prin intermediul sufixului *-tate*, însă situațiile de acest fel sunt rare (peste 10 ocurențe dintr-un număr de peste 300 de derivate latinești). De altfel, în epocă, vechile forme erau încă în uz, iar cele noi sunt sporadice (FCLRV 2007: 183).

În ceea ce privește acest aspect, avem două tipuri: echivalarea doar prin sufix (*æquabilitas*, g.f. *dereptate*; *pravitas*, g.f. *răutate*, *strâmbătate*; *probitas*, g.f. *bunăătate*; *salubritas*, g.f. *sănătate*) și cazurile rare în care, pe lângă afix, este păstrată și baza derivativă latinească (*sanitas*, g.f. *sănătate*; *bonitas*, g.f. *bunăătate*).

3.2. În schimb, sunt mult mai numeroase glosările multiple de tip mixt, în care e prezent atât un derivat în *-tate*, cât și alte cuvinte nederivate sau derivate ori construcții cu GN (*gravitas*, g.f. *greuciune*, *greutate*; iarăș: *omenie*; *novitas*, g.f. *noutate*, *înnoire*; *optimitas*, g.f. *bunăătate*, *hasnă*; *peregrinitas*, g.f. *streinătate*, *rărime*; *perversitas*, g.f. *răutate*, *îndărătnicie*; *scrupulositas*, g.f. *lucru cu gând mare*, *greutate*; *sinisteritas*, g.f. *răutate*, *descoasere*, *descusătură*; *veritas*, g.f. *dereptate*, *adeverință*; *vitiositas*, g.f. *greșire*, *vină*, *răutate*).

3.3. Într-un singur caz, am identificat un xenism derivat cu *-TAS* (*proprietas*) păstrat ca atare și întrebuințat spre a explica accepțiunea unor termeni (*idioma*, g.n. a limbii *proprietas*; *ironia*, g.f. *îngânare*, când cu faptele noastre sau cu ființa zăcerei afară și cu purtarea glasului vestim; cum într-alt chip înțeleagem decât alsaoarea (adecă *proprietas*) graiului). La rândul său, acest abstract latinesc este tâlcuit în dicționar (*proprietas*, g.f. *alsuială*⁵ însăș).

3.4. Suffixul latinesc în discuție a fost echivalat și prin alte afixe, dintre care se detașează cele reperabile în structura unor infinitive lungi. Este vorba despre sufixele *-are/-iare*, *-ere/-eare*, *-ire/-îre* (*cæcitas*, g.f. *orbire*; *clauditas*, g.f. *șchiopare*; *confirmitas*, g.f. *întărire*; *cruciabilitas*, g.f. *chinuire*, *căznire*; *crudelitas*, g.f. *nemilostivire*; *cruditas*, g.f. *cruzâre*; *cupiditas*, g.f. *pohtire*;

⁵ Probabil *alsăuială*, derivat de la *alsău* ‘însușire’.

curvitas, g.f. *strâmbare*; **debilitas**, g.f. *slăbire*; **declivitas**, g.f. *plecare, prăpăstire*; **diversitas**, g.f. *usebire*; **divinitas**, g.f. *dumnezăire*; **faustitas**, g.f. *norocire, fericire*; **habilitas**, g.f. *întocmire, așezare*; **humiditas**, g.f. *humezire, jilăvire*; **humilitas**, g.f. *smerire*; **jeiunitas**, g.f. *postire*; **ignavitas**, g.f. *lenevire*; **nuditas**, g.f. *despoiare*; **proclivitas**, g.f. *plecare*; **prodigalitas**, g.f. *răsăpire*; **prodigitas**, g.f. *răsăpire*).

3.5. În unele situații, Corbea tălmăcește sufixul latinesc prin alte sufixe cu o semnificație apropiată, prezente în limba română în structura unor substantive abstracte. Este vorba despre sufixe precum *-(ăr)ie* (**puerilitas**, g.f. *copilărie*; **anillitas**, g.f. *băbie, băbărie*; **antiquitas**, g.f. *dedemultărie, învechiciune*); *-(i)ală* (**securitas**, g.f. *linire, îndrăzneală*; **calvitas**, g.f. *pleșuvire, pleșuvală*); *-(i/u)ciune* (**foeditas**, g.f. *spurcăciune, pângăriciune*; **foetiditas**, g.f. *împuțuciune*; **mortalitas**, g.f. *muriciune*; **nuditas**, g.f. *despoiare, goliciune, dezbrăcăciune*); *-ință* (**poximitas**, g.f. *apropiintă, rudenie*; **veritas**, g.f. *dereptate, adevărință*; **amabilitas**, g.f. *iubință, iubire*); *-ime* (**facilitas**, g.f. *lesnime*; **obesitas**, g.f. *grăsăme, groșime*; **parietas**, g.f. *părăchime, păreachie*; **pernicitas**, g.f. *agerime, istețime, sânguire*); *-șug/-șag* (**familiaritas**, g.f. *prieteșug*; **nobilitas**, g.f. *nemișug, boierie de neam mare*; **popularitas**, g.f. *prieteșug*; **furacitas**, g.f. *furțișag, hoțăie*); *-eață/-ețe* (**serenitas**, g.f. *frâmseate curată, luminată, seninare, luminare curată*; **conjunctae** îngăduință nepărăsătă, *blândeate* nepărăsătă; **serenitas**, g.f. *frâmseate curată, luminată, seninare, luminare curată*; **grandævitas**, g.f. *bătrâneate, cărunteție*) altele decât *-(t)ate*.

3.6. Situația concurențială a unor sufixe latinești poate fi observată și în coloanele dicționarului analizat. Astfel, sunt grupate alături de sufixul *-TAS* sufixe precum *-TUDO* (**concinnitas**, g.f. *împodobire, chipuire* – **concinnitudo**, g.f. *idem*; cf. *infra*), *-IA* (**perspicacia**, g.f. *minte ascuțată, cuget, chitire* – **perspicacitas**, g.f. *idem*; **efficacia**, g.f. *puteare spre făcut, putântă* – **efficacitas**, g.f. *idem*; **pulchritas**, **antiquum est** frâmseate – **pulchritudo**, g.f. *frâmseate, împodobire, podoabă*), *-IES* (**satias**, g.f. *îndestulare, săturare, sațau, urâre, destulime* – **saties,-ei**, g.f. *idem quod satias* – **satietas**, g.f. *idem*) și, mai rar, *-IUM* (**sodalitas**, g.f. *soțime, soție* – **sodalitium**, g.n. *idem*), *-MONIA* (**castimonia**, g.f. *feciuire*), care sunt tâlcuite fie prin aceleași cuvinte echivalente românești, fie prin altele sinonime, ceea ce sugerează că, în unele cazuri, Teodor Corbea a considerat că este necesar să-și nuanțeze tălmăcirile.

3.7. Sunt rare cazurile în care autorul înregistrează trei derivate latinești cu aceeași semnificație, dar cu sufixe diferite (unele rezultate prin compunere) (**tarditas**, g.f. *întârzăiere, încetare, închitinime* – **tardities**, g.f. *idem* – **tarditudo**, **-nis**, g.f. *idem*; **vastitas**, g.f. *pustiire, mărire, buiecie* – **vastities**, g.f. *idem* – **vastitudo**, g.f. *idem*; **satias**, g.f. *îndestulare, săturare, sațau, urâre, destulime* – **saties,-ei**, g.f. *idem quod satias* – **satietas**, g.f. *idem*).

3.8. Se poate observa, de asemenea, că numărul de echivalări ale cuvintelor latinești prin cuvinte românești nederivate este scăzut, fapt care se explică prin efortul de a se apropia cât mai mult de anumite tipuri derivate prezente în latină

(*egestas*, g.f. *lipsă*, meserie; *operositas*, g.f. *muncă* grea; *voluntas*, g.f. *voie*, voință; *utilitas*, g.f. *folos*, *hasnă*, folosânță).

3.9. Uneori, învățatul ardelean se limitează la marcarea prin **idem** (mai rar **vel**) a semnificației din limba română, atunci când urmează glosarea unui sinonim latinesc (**castitas et castitudo**, g.f. **idem**; **celsitas**, g.f. *mărire*, înălțâme – **celsitudo**, g.f. **idem**; **differentia**, g.f. *usebire*, când nu iaste un lucru cu alt aseamîne – **differitas**, g.f. **idem**; **efficacia**, g.f. *puteare* spre făcut, putânță – **efficacitas**, g.f. **idem**; **gracilitas**, g.f. *suptârâme*, îngustăciune – **gracilitudo**, g.f. **idem**; **decrepitas vel decrepitude** bătrânărie, băbărie; **orbitas**, g.f. *sărăcie*, văduire, jăfuire de bunătați, ființă fără de fii – **orbitudo**, g.f. **idem**; cf. *supra*).

3.10. Tâlcuirile sunt în unele cazuri constituite dintr-un centru de grup nominal urmat de un adjunct substantival sau adjectival în cadrul unor grupuri nominale (GALR I 2008: 166) și de grupuri prepoziționale (GALR II 2008: 124): **brochitas**, g.f. *tocirea dinților*; **dexteritas**, g.f. *așezarea minții*, bună întocmire; **diuturnitas**, g.f. *vreamă lungă*, *ființa lungă a vremii*; **docilitas**, g.f. *învățare pă lesne*; **emacitas**, g.f. *pohtă spre cumpărare*; **charitas,-atis**, g.f. *dragoste curată*; **consaguinitas**, g.f. *rudenie de pă sânge*; **edacitas**, g.f. *mâncare mare, multă*; **formositas**, g.f. *frâmseate*, *roadă sau vârstă a trupului împodobită*, înfrâmșetată; **frugalitas**, g.f. *înfrânare cu măsură*, măsurare, trăire cu măsură; **fugacitas**, g.f. *nestare*, *treacere fără vreamă*, de pripă.

3.11. Spre deosebire de alte cuvinte tâlmăcite de Corbea, glosările prin propoziții relative (cu sau fără antecedent) cu funcție de modifier, în strânsă dependență de un centru de grup nominal (GALR II 2008: 640), sunt reduse cantitativ, iar rolul acestora esențial este de a-l ajuta pe cel care consultă dicționarul să înțeleagă cât mai bine semnificația unor cuvinte (**capacitas**, g.f. *încăpeare*, prisosări, *loc încăpăcios unde pot încăpea*; **devexitas**, g.f. *prăpastie în jos plecată (unde cu anevoie să poate umbla)*; **differentia**, g.f. *usebire*, *când nu iaste un lucru cu alt aseamîne*; **probabilitas**, g.f. *credințare*, *care să poate creade, lucru care să poate bine vădi*; **stabilitas**, g.f. *stare*, *care poate sta*, întăriciune; **vivacitas**, g.f. *viiată lungă*, *trai care să poate trăi*).

3.12. Interesante rămân, în economia dicționarului, perechile (**asperitas**, g.f. *știucățare*, vârtoșire; **aviditas**, g.f. *poftire*, poftă; **austeritas**, g.f. *iuțime*, înăcrime) și seriile sinonimice derivate (**auctoritas**, g.f. *boierie*, vrednicie, cinste; **concavitas**, g.f. *deșertare*, găunoșire, scobire; **dicacitas**, g.f. *brehăire*, glumire, batjocurire; **exilitas**, g.f. *suptârâme*, micșurare, mititecărie), care sunt numeroase. Prezența acestora se explică prin nevoia de a tâlmăci cât mai bine semnificația substantivelor latinești în -TAS și ilustrează posibilitățile sistemului și dinamica lexicală a limbii române.

3.13. În privința semantismului echivalărilor românești, Teodor Corbea respectă întru totul semnificația cuvintelor latinești, fie acestea abstracte (**ariditas**, g.f. *uscăciune*; **asperitas**, g.f. *știucățare*, vârtoșire; **assiduitas**, g.f. *neîncetare*; **atritas**, g.m. *înnegrire*; **blăesitas**, g.f. *făicăvire*; **bonitas**, g.f. *bunătațe*; **brevitas**,

g.f. scurtăciune) ori concrete, ultimele fiind reduse cantitativ (**civitas, g.f.** oraș, boierie orășenească; **pexitas, g.f.** țesere țărcată în chipul sâtei, în furma pieptănatului; **profunditas, g.f.** adâncul, adâncare; **scriblitas, g.f.** plăcintă, lipie cu împletituri; **summitas, g.f.** vârf, înălțime, munte).

4. CONCLUZII ȘI PERSPECTIVE

Analiza atentă a echivalărilor ori a calcurilor corbiene ale substantivelor abstracte în -TAS a permis identificarea unor particularități întâlnite atât în cazul glosărilor altor nume abstracte, cât și în situațiile în care a echivalat și alte cuvinte latinești.

4.1. În primul rând, am constatat faptul că învățatul ardelean era un foarte bun cunoscător atât al latinei, cât și al limbii române și al graiurilor sale, apelul la bogăția sinonimică fiind o constantă a scrierilor sale. Diversitatea lexicală întâlnită la Corbea se explică și prin faptul că, cel mai adesea, oamenii de cultură din afara regiunii de origine au participat la un transfer „lexical interdialectal la nivelul limbii literare” (ILRV 1997: 378).

4.2. În ceea ce privește soluțiile tălmăcitoare, acestea sunt aproape de fiecare dată bine alese, chiar dacă, uneori, autorul forțează limitele limbii române (mai ales când calchiază), creând noi cuvinte, în funcție de posibilitățile sistemului.

4.3. Asemenea analize punctuale, de detaliu, ca cea de față, permit fără îndoială o mai bună circumscriere a particularităților limbii vechi, facilitând o relaționare mult mai adecvată cu fapte de limbă similare prezente în alte scrieri din epocă sau din secolele următoare, ceea ce ne ajută să înțelegem, în manieră adecvată, dispariția sau apariția unor alte formațiuni lexicale de-a lungul timpului.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE. SIGLE

a) *corpus*:

DLVI = Teodor Corbea, *Dictiones latinae cum valachica interpretatione*. Ediție de Alin-Mihai Gherman, vol. I. *Studiu introductiv, note și text*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2001.

b) *tratate, studii și articole*:

Benkő 1984 = Samu Benkő, *Permanență și devenire. Studii de istoria culturii, în românește* de T.Z. Paskuy, București, Editura Kriterion, 1984.

- Chircu 2019a = Adrian Chircu, „Echivalarea derivatelor latinești în *-mentum* în limba româna veche. Observații asupra *Dictiones latinæ cum valachica interpretatione*”, în *Studii și cercetări de onomastică și lexicologie*, XII, nr. 1–2, 2019, p. 165–176.
- Chircu 2019b = Adrian Chircu, „Echivalare și variație afixală în limba română veche. Corespondențele românești ale sufixului latinesc *-tio, -tionis*, în *Dictiones latinæ cum valachica interpretatione*”, în LR, LXVIII, nr. 2, 2019, p. 185–199.
- Chircu 2021a = Adrian Chircu, „Substantivele latinești în *-tūra* și echivalarea lor în limba română veche. Observații asupra *Dictiones latinæ cum valachica interpretatione*”, în *Dacoromania*, XXVI, nr. 2, 2021, p. 135–147.
- Chircu 2021b = Adrian Chircu, „Observații asupra echivalării substantivelor abstracte latinești în *-ntia, -tia* și *-itia* în limba română veche (*Dictiones latinæ cum valachica interpretatione*)”, în *Philologica Banatica*, 1–2, 2021 (în curs de publicare).
- Chivu 2019 = Gh. Chivu, „Terminologie lingvistică într-un lexicon de la sfârșitul veacului al XVII-lea”, în idem, *Limbă și cultură. Studii de istorie a limbii române literare*, București, Editura Academiei Române, 2019, p. 88–93.
- Crețu 1905 = Gr. Crețu, *Cel mai vechiu dicționar latino-românesc de Teodor Corbea (Manuscript de pe la 1700)* (extras), București, Tipografia „Voința Națională”, 1905.
- Daude 2002 = Jean Daude, „Les substantifs abstraits de qualité”, în Chantal Kircher-Durand (coord.), *Grammaire fondamentale du latin*, tome IX. *Création lexicale: la formation des noms par dérivation suffixale*, Éditions Peeters, Louvain – Paris – Dudley, 2002, p. 225–305.
- Dimitrescu 1995 = Florica Dimitrescu, *Dinamica lexicului românesc. Ieri și azi*, Cluj-Napoca–București, Editurile Clusium & Logos, 1995.
- Dinu 2008 = Dana Dinu, *Lexicologia limbii latine*, Craiova, Editura Universitaria, 2008.
- FCLRV = Magdalena Popescu-Marin (coord.), *Formarea cuvintelor în limba română din secolele al XVI-lea–al XVIII-lea*, București, Editura Academiei Române, 2007.
- GALR = Valeria Guțu Romalo (coord.), *Gramatica limbii române*, vol. I. *Cuvântul*, vol. II. *Enunțul*. Tiraj nou, revizuit, București, Editura Academiei Române, 2008.
- Gherman 2000–2001 = Mihai Gherman, „Lexicografie și gramatică în dicționarul lui Teodor Corbea”, în *Dacoromania*, V–VI, 2000–2001, p. 161–164.
- Gherman 2004a = Mihai Alin Gherman, *Aspecte umaniste în cultura românească veche*, București, Editura Enciclopedică, 2004.
- Gherman 2004b = Alin-Mihai Gherman, *Literatura română din Transilvania între preiluminism și preromantism*, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2004.
- Gherman 2010 = A.-M. Gherman, *Un umanist român: Teodor Corbea*, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2010.
- Gherman 2014 = Mihai Alin Gherman, „Repères culturels et linguistiques en marge du dictionnaire latin-roumain de Teodor Corbea”, *Dacoromania*, XIX, 2014, nr. 1, p. 48–59.
- Gherman 2021 = Alin Mihai Gherman, „Lexicografia și istoria culturii (Cazul Dicționarului român-latin [sic!] al lui Teodor Corbea)”, *Diacronia*, 14, 2021, p. 1–9.
- Kelemen 1962 = B[é]la. Kelemen, „Cu privire la începuturile lexicografiei românești”, CL, VII, nr. 1, 1962, p. 89–92.
- ILRLV = Ion Gheție (coord.), *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)*, București, Editura Academiei Române, 1997.

- IR = Virgil Câdea, Constantin Rezachevici, Nicolae Edroiu (coord.), *Istoria românilor*, vol. V. *O epocă de înnoiri în spirit european (1601–1711/1716)*. Ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Enciclopedică, 2012.
- IT = Ioan-Aurel Pop *et alii* (ed.), *Istoria Transilvaniei*, vol. II. *De la 1541 până la 1711*, Cluj-Napoca, Academia Română & Centrul de Studii Transilvane, 2008.
- Mihăilă 1973 = Gh. Mihăilă, *Studii de lexicologie și istorie a lingvisticii românești*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1973.
- Nagy 2000–2001 = Levente Nagy, „Confluente lexicografice româno-maghiare din secolul al XVII-lea (*Lexicon Marsilianum* și contele Miklós Bethlen)”, *Dacoromania*, V-VI, 2000–2001, p. 251–262.
- Pop 2019 = Ioan-Aurel Pop, *De la romani la români. Pledoarie pentru latinitate*, București, Editura Litera, 2019.
- Popescu-Marin 1972 = Magdalena Popescu-Marin, „Contribuții la studiul derivării cu sufixele din seria *-(t)ate*”, în Mioara Avram (coord.), *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, București, Editura Academiei Române, 1972, p. 55–68.
- Seche 1966 = Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol. I. *De la origini până la 1880*, București, Editura Științifică, 1966.
- Slave 1965 = Elena Slave, „Derivarea cu sufixe”, în Al. Rosetti (coord.), *Istoria limbii române*, vol. I. *Limba latină*, București, Editura Academiei Române, 1965, p. 73–97.
- Timotin 2013 = Emanuela Timotin, „Le roumain en deux miroirs: Les mots roumains dans deux dictionnaires bilingues du XVIIe siècle”, în Emili Casanova, Cesáreo Calvo (eds), *Actas del XXVI Congreso Internacional de Lingüística y Filología Románica – Valencia 2010*, volumen VII. *Sección 11: Filología y lingüística de los textos y de los diccionarios de las lenguas románicas. Variaciones diastemáticas en época antigua; Sección 16: Historia de la lingüística y de la filología románicas*, Berlin – Boston, Walter de Gruyter GmbH, 2013, p. 4351–4359.

c) dicționare:

- DELR = Ion Giurgea, Cristian Moroianu (coord.), *Dicționarul etimologic al limbii române (DELR)*, vol. II (*Litera C*), partea a 2-a (*Clac-Cyborg*), București, Editura Academiei Române, 2018.
- DLU = Albert Szenci Molnár, *Dictionarvm latinovngaricvm opus novum et hactenus nvsqvm editvm; Item vice versa: dictionarivm vngaricolatinvm, in quo præter dictionvm vngaricvm interpretationem latinam*, Noribergae, Procurante Elia Hvterro Germano (ediție anastatică ulterioară, Budapest, Akadémiai Kiadó), 1990 [1604].
- DVL = *Dictionarium valachico-latinum. Primul dicționar al limbii române*, studiu introductiv. Ediție, indici și glosar de Gh. Chivu, București, Editura Academiei Române, 2008.
- LCLV = Grigore Maior, *Institutiones Linguae Valachicae – Lexicon Compendiarium Latino-Valachicum*. Ediție de Alin-Mihai Gherman, vol. I-II, Alba Iulia, Universitatea „1 Decembrie 1918”, 2001.
- LM = *Il „Lexicon Marsilianum”, dizionario latino-romeno-ungherese del sec. XVII*. Ediție de Carlo Tagliavini, București, Editura Cultura Națională, 1930.

**DE DIVERSITATE SUFFIXORUM. OBSERVATIONS ON OLD ROMANIAN EQUIVALENTS
OF LATIN ABSTRACT NOUNS FORMED BY ADDING THE SUFFIX -TAS (-ITAS, -ETAS),
IN DICTIONES LATINÆ CUM VALACHICA INTERPRETATION**

Abstract

This study intends to reveal how Teodor Corbea, a scholar who lived in Transylvania at the end of the 17th century and the beginning of the 18th century, gave Romanian equivalents of Latin abstract nouns formed by adding the suffix *-tas* (*-itas*, *-etas*), in his dictionary, entitled *Dictiones latinæ cum valahica interpretation*.

Apart from its encyclopaedic information, and besides its importance for ancient culture and Romanian medieval lexicography, the dictionary helps us to understand the ways used by Teodor Corbea for providing Romanian equivalents of Latin abstract nouns formed by adding the suffix mentioned above.

The analysis is mainly lexical, but the author does not exclude other interpretative approaches (e.g., grammatical). To support his investigative approach, the author initially made an inventory of these derived nouns and their Romanian equivalents. Subsequently, the author analysed the Romanian equivalents in order to reveal certain structural or lexical-semantic peculiarities and also to illustrate the synonymic richness of the Romanian language.

EL ESPAÑOL *ZONZO*: UNA REINTERPRETACIÓN ETIMOLÓGICA

FLAVIA IOSEF

Universitatea din București, Facultatea de Limbi și Literaturi Străine,
Masteratul de Studii hispanice
indra.iosef@s.unibuc.ro, flaviaiosef@gmail.com

Cuvinte-cheie: *lingvistică diacronică, etimologie, zonzo, limba spaniolă, limbi romanice.*

Keywords: *diachronical linguistics, etymology, zonzo, Spanish, Romance languages.*

Palabras-clave: *lingüística diacrónica, etimología, zonzo, español, lenguas románicas.*

1. INTRODUCCIÓN

El esp. *zonzo* ‘soso, tonto’ forma parte, según Corominas y Pascual (DCECH 6, 106) de aquella categoría de palabras de “creación expresiva”, noción que ha recibido muchas críticas (cf. Pharies, 1984). A pesar de esta categorización, la voz española cuenta con varios correspondientes románicos, lo que menoscaba la hipótesis de una aparición espontánea, “creación primaria del idioma” (DCECH 6, 106). En este trabajo nos proponemos reanalizar la voz española desde el punto de vista etimológico, con el fin de integrarla en una familia románica más amplia y así reevaluar la pertinencia del concepto de “creación expresiva” en este contexto.

La palabra *zonzo* figura en el DLE con dos significados relacionados con la falta de agudeza mental o de personalidad:

1. adj. Soso, insulso, insípido. Apl. a pers.
2. Adj. Tonto, simple, mentecato.

En lo que sigue, pasaremos revista a las principales propuestas etimológicas formuladas al respecto.

2. PROPUESTAS ETIMOLÓGICAS ANTERIORES

En DCECH 6, 105, Corominas y Pascual describen la palabra *zonzo* como “voz de creación expresiva, perteneciente a una categoría de vocablos de sentido análogo, formados con repetición de consonantes y muchas veces con vocal *o*”.

En su artículo, *What is a «creación expresiva»?*, Pharies (1984: 174) expresa su escepticismo hacia esta elección de recurrir a la explicación de “creación expresiva” cuando no se conoce el étimo de cierta palabra, sugiriendo que se trata, de hecho, de una falsa solución, ya que no se aplica, en la mayoría de los casos:

I, for one, can hardly escape the feeling that many of the words attributed to «*creación expresiva*» by Corominas are not and have never been expressive. In many cases, he seems to have abused the tremendous power of the creation hypothesis in order to provide shot-in-the dark explanations for words he was unable to account for by more conventional means.

Corominas y Pascual (DCECH 6, 106) apuntan que podemos encontrar esta palabra bajo diferentes formas, con alternancia surda-sonora /s/ – /z/: *sonso* – *zonzo*, o incluso *sonce* o la variante vasca *zozo* (a la que también encontramos bajo la forma *xoxo*); según Corominas y Pascual (DCECH 6, 106), esta alternancia de las formas es una prueba de que se trata de una palabra que se ha formado dentro del castellano, o sea que representa una “creación primaria del idioma”.

La primera documentación de este vocablo data del año 1622, siendo primeramente anotado por Guillermo de Castro.

Muy parecido a *zozo*, desde el punto de vista semántico, es el catalán *enxunxit*, con el significado de “amodorrado, adormilado por la fiebre”; Corominas afirma haber oído esta palabra en el habla de los habitantes de Montblanc y de Tarragona (DCECH 6, 108)¹. Siguiendo esta pista propuesta por Corominas, hemos buscado la palabra catalana *enxunxit* en DCVB y lo interesante es que el DCVB lo interpreta igualmente como palabra de origen expresivo:

Enxonxit, -ida adj. Esopit (Cam de Tarr.); cast. *Amodorrado*
Enxotxar v. tr. *Ensopir*; cast. *Amodorrar*, *aletargar*
 ETIM.: der. del cast. *Chocho*, “xaruc”, o bé onomatopeia del parlar balbús i vacilant d’una persona endormiscada.

En otras palabras, el verbo catalán *enxontxar* viene presentado o bien como derivado de la palabra castellana *chocho*, o bien de origen onomatopéyica, al designar la manera lenta en la que habla una persona que apenas se ha despertado, relacionándose de esta forma con el significado de *zonzo* ‘tonto’.

En lo que concierne al esp. *chocho*, según Díaz Rojo (2003), se trata de un caso de “onomatopeya secundaria o expresiva”, o sea, de un “fonosimbolismo”, ya

¹ Para la palabra catalana *enxunxit* hemos encontrado en DECat 3, 411 las siguientes variantes: *enxonxit* (forma adjetival-participial) con el mismo significado citado por Corominas, en DCECH 6, 107–108: ‘amodorrado’, “enxontxar” (forma verbal), que se relaciona directamente con la forma adjetivo-participial *enxonxit*, ya que significa precisamente “amodorrar, aletargar”. De hecho, en la entrada dedicada a *enxorquir* hemos encontrado la sugerencia de buscar *enxonxit*, variante con alternancia vocálica de *enxunxit* (cf. DCECH 6, 108).

que dicha onomatopeya no llega a reproducir un sonido de la naturaleza, tal y como ocurre en el caso de la onomatopeya primaria, sino que solo apunta, a través de la sugestión, a algo concreto (una acción), algo abstracto (una idea) o incluso a una cualidad de índole física o moral, generalmente negativa. En el caso del lexema *chocho*, se trata de reproducir una acción cargada de una connotación negativa, que provoca burla.

Díaz Rojo (2003) también apunta hacia el significado negativo de “debilidad mental”, atribuido a *chocho*, o sea, a la idea de estupidez, de falta de vivacidad intelectual, representativa también para *zonzo*, *tonto* y *sonso*. Tal vez nos sorprenda que el artículo citado apunte precisamente a la palabra *chocho*, pero esto tiene que ver con la tendencia manifestada en español de asociarle al fonema /ʃ/ un cargo despectivo: “la asociación [...] puede radicar en que el fonema se ha cargado de un cierto contenido despreciativo por su fuerte aparición en los sufijos peyorativos *-acho* y *-ucho*” (Díaz Rojo 2003).

En lo que atañe a *sonso*, el DCVB adelanta la misma hipótesis de un origen expresivo (solución posiblemente determinada también por la falta de testimonios documentarios relevantes para la etimología de esta palabra) : “ETIM. mot de formació expressiva per imitar amb la repetició de síl·labes el parlar o el moviment monòton de les persones mancades d’agudesesa mental (como tonto, chocho)”.

En DECat 8, 72-73, *sonso* se presenta como: “Mot de creació expressiva, d’estructura paral·lela a la de totxo, **tonto**, fofo, cast. **chocho**, ñoño. [...] es important fer saber que en el val. mer. es pronuncia *zonzo* amb les s sonores; [...] en basco *zozo* [...] sempre amb el sentit de “tonto, idiota, bobo, estúpido, imbécil”.

También se nos indica aquí la propuesta etimológica de Malkiel, que se refiere a la palabra latina *INSULSUS* como posible étimo de *sonso* (*zonzo*), pero en DECat VIII 8, 73 se rechaza esta propuesta, tomando como argumento el hecho de que en el gallego de Pontevedra la palabra se pronuncia con la fricativa interdental /θ/. No nos parece que este argumento sea suficiente para eliminar esta posibilidad etimológica, que volveremos a examinar más abajo (§ 5).

Corominas y Pascual (DCECH 6, 107) apuntan que la variante *sonce* ha caído en desuso, ya que se encuentra prácticamente solo en el habla regional de la provincia de León. Hablando de la relación sinonímica que hay entre *zonzo* y *tonto*, mencionamos que el mismo Corominas, en DCECH 6, 545, habla de la frecuencia más alta de *zonzo* en Hispanoamérica, palabra que compite con *tonto* y que ya ha empezado a reemplazarla en esta zona, a diferencia de lo que ocurre en castellano:

Hoy en América, su empleo [de *tonto*] es algo menos extenso que en España, a causa de la concurrencia que allí le hace *zonzo*, pero no es ajeno en el habla popular. [...] Falta en cambio, en general, [...] en las fuentes medievales. [...] En portugués, [...] su sentido es algo diferente: «de juízo lezo com os annos, es decir, *chocho*».

3. VARIEDAD DE FORMAS Y SUS SIGNIFICADOS

Buscando posibles pistas para la etimología de esta palabra, hemos encontrado en DCECH 6, 107 la idea de que *zonzo* también se encuentra en español bajo las formas *sonce*, *sonso* y *zozo* (en la variedad vasca).

3.1. ZONZO

El listado de diccionarios que encontramos en NTLLE nos muestra que el lexema *zonzo* aparece registrado por primera vez en un diccionario que data del año 1739, lo que nos indica el hecho de que no se trata de una palabra muy antigua.

No hay que olvidar el hecho estipulado por Corominas en DCECH 6, 106, según el cual la existencia de varias variantes para la misma palabra: *zonzo*, *sonso*, *sonce* y *zozo* es una prueba de que se trata de una palabra formada dentro de la lengua – “creación primaria del idioma”.

Refiriéndonos a otras referencias a *zonzo*, Juana Juárez Sánchez (1976: 59) confirma la doble relación, tanto formal, como semántica, entre *zonzo*, *tonto* y *soso*: “**zonzo** (probablemente palabra de sonido expresivo), semejante a **tonto**, **soso**, falta de gracia. Mencionemos de paso que el francés coloquial posee una palabra reciente, **zozo** (niais, naïf), que bien podría estar relacionada con la misma repetición consonántica, pero los diccionarios etimológicos no lo registran”².

Buscando la reciente palabra francesa *zozo* en TLF, notamos que, en cuanto a su historia, la palabra fue registrada a partir del año 1894 en *langue d’oil* y en el *provensal* con los significados de “clown, bouffon, pitre, sot, niais”. Lo que resulta aún más interesante e innovador dentro de este análisis es la propuesta etimológica que se le asocia, como proveniente del nombre propio *Joseph*, a través de la reduplicación de la primera sílaba de este nombre propio masculino. La razón de la elección de este preciso nombre propio deriva de la tendencia que había en el siglo XIX en estas dos variedades lingüísticas de asociar el nombre *Joseph* con la idea de persona ingenua:

Zozo, subst. masc., Étymol. et Hist. 1894 subst. [...] Mot dial. Répandu dans les domaines d’oil et du prov. aux sens de «clown, bouffon, pitre» et de «sot, niais» [...]. *Zozo* est issu, avec déformation, du redoublement de la 1-ere syll. du prénom *Joseph*, pris par antonomase pour désigner une personne naïve, naïse.

3.2. SONSO

La variante con consonante sorda, *sonso*, existe tanto en catalán, como en castellano. En catalán, tiene el significado de “Mancat de vivor, d’activitat, de

² La iniciativa de marcar gráficamente algunos elementos nos pertenece.

gràcia (or., occ., val.)”, o sea, “falto de viveza, de actividad, de gracia”, mientras que en español, este significado sería más bien secundario o metafórico, ya que el significado principal es el mismo que la variante *zonzo*, más usual, o sea, “tonto, soso, insípido”. De hecho, si buscamos en DLE la palabra *sonso*, se nos direcciona hacia *zonzo*, lo que nos indica el hecho de que *sonso* es realmente solo una variante gráfica de *zonzo*, sin distinción fonética, ya que hay que tomar en cuenta que en las variedades hispanoamericanas la [z] se pronuncia igual que la [s].

Del asturiano, nos interesa destacar el tercer significado de *sonsu*, tal y como aparece en DGLA, s.v. *sonsu*, -a, a saber, “de poca consistencia, débil”.

Podríamos pensar, por extensión semántica, que una persona *zonza* es débil desde el punto de vista cognitivo, ya que no tiene consistencia racional.

Lo mismo se registra en DGLA para la forma *sonce*:

1. Delgado, endeble, ligero
4. De mala calidad, de clase inferior

Las palabras rumanas cercanas formalmente a la variante *sonso* son *șonț* y *șont* (DEX 2009), cuyo significado propio es el de ‘cojo’, que se relaciona con el sentido de ‘débil’, anteriormente señalado. Su significado figurado, de ‘ridículo’, también se relaciona con el de *zonzo*, ya que una persona tonta puede resultar ridícula o cómica en el sentido ridículo.

3.3. CHOCHO

La palabra *chocho* cuenta con las acepciones de ‘decrépito’, ‘senil’, que se relacionan más o menos con el significado de *zonzo* ‘tonto’. Pharies (1984: 170) establece una distinción de matiz entre *senil* y *chocho*: “This expressive element, for example, constitutes the principal semantic difference between these pairs of near synonyms: *senil* ‘senile’ vs. *chocho* ‘doddering’. [...] the shading of the nuance may be either positive [...], or negative, when derision is implied (*chocho*).”

Dicho de otro modo, para Pharies (1984: 170), la palabra española *chocho* significa “que dice tonterías”, conteniendo en su significado un matiz despectivo, de ironía extrema o, mejor dicho, de burla (“derision”).

El DLE establece cuatro entradas para esta palabra. En el caso de la primera entrada, *chocho* ‘altramuz’, se nos indica la etimología directa e indirecta de la palabra: “del mozárabe *šóš*, y este del latín *salsus*, ‘salado’, por prepararse así habitualmente” este confite (peladilla o cualquier dulce pequeño). Lo que nos sorprende es el hecho de que este significado es completamente opuesto al que ya conocíamos de *zonzo*: “soso, falta de sabor”, lo que indica la posibilidad de que una misma palabra se utilice con significados antonímicos.

Otra entrada que nos interesa es la segunda: *chocho*, *-a*, “que chochea”³. Se nos informa que también encontramos algo parecido en portugués, con el mismo origen, onomatopyeico: “de or. onomatop.; cf. port. *chôcho* ‘[huevo] huero, podrido’ ” (DLE, s.v. *chocho*²). Según el DELP□ 2, 141, *chocho* proviene de la palabra latina *fluxu-*, definida como «fluido que corre; que deixa correr; fig. Lasso, frouxo, lento, tibio; poco suolido, vacilante; frágil, fraco, [...], mole, sem consistència »”; nos interesan los significados figurados, que apuntan hacia la idea de lentitud, de falta de solidez, de fragilidad y de flaqueza.

Efectivamente, en Guñu (2003: 488), la palabra *fluxus*, *-us* aparece definida como “desagüe”, “corriente de agua”. Esta idea de debilidad y de lentitud metafóricas (del pensamiento, de las facultades mentales) es la misma que se relaciona con la palabra *zonzo*, que nos interesa en el presente trabajo.

3.4. CONCO (CON LA VARIANTE CUENCO)

Aunque ningún diccionario etimológico haya pensado en esta relación, la similitud formal que hay entre *zonzo* y *conco* nos ha hecho conjeturar una creación paralela. Tampoco podemos excluir una influencia o incluso contaminación entre *conco* y *chocho* o *zonzo*, ya que la identificación de la cabeza de una persona tonta con un recipiente vacío, a través de una metáfora conceptual, es muy frecuente.

La palabra “conco” se registra también en gallego, donde su significado se resume a varios tipos de recipientes (cf. DRAG₂):

- Conco** s.m. 1. Recipiente pequeno de madeira destinado a diversos usos
 2. Recipiente de madeira en forma de caixón para gardar o gran dos cereais
 3. Recipiente onde se lles bota de comer aos porcos
 4. Vasilla de barro ou doutro matrial, fonda, ancha e sen borde.

También encontramos en istriota un vocablo parecido formal, pero sobre todo semántico: Pellizzer (1992: 934) registra la voz “sóncula”, con el significado de “pezzo di legno duro usato come fulcro per far leva; Triest. zoncola, corto pezzo di trave”. Dicho de otra forma, nos hallamos de nuevo ante una palabra que designa algo relacionado con la madera (en este caso, un trozo de madera dura, utilizado para hacer el fuego), lo que nos ayuda a relacionar la estupidez, la falta intelectual con la dureza de la madera. Lo más probable es que *sóncula* sea un diminutivo de una supuesta base **sonca*, relacionada muy estrechamente con *conca* desde el punto de vista formal y semántico.

³ Esp. *chochea* significa “mostrar debilitadas las facultades mentales”, significado que se relaciona precisamente con el de *zonzo* (estúpido, o sea, con las facultades mentales enflaquecidas, reducidas)

4. ZONZO Y TONTO

Siguiendo una sugerencia de Corominas y Pascual (DCECH 6, 546), que analizan la palabra *zonzo* como “hermano y sinónimo” de *tonto*, hemos tomado en cuenta la posibilidad de que *tonto* y la palabra que nos interesa, *zonzo*, tengan el mismo étimo. La semejanza entre los dos vocablos también se da a nivel fonético: solo se diferencian en cuanto a la consonante, al presentar la alternancia oclusiva dental sorda /t/ – fricativa alveolar sonora /z/; citando a Corominas, “ambas se caracterizan por la repetición de una misma consonante, a menudo con vocal /o/ y a veces con adición de una /n/, y es esta misma repetición la que basta para sugerir directamente la idea de necedad o flojedad” (DCECH 6, 546). No sería falto de razón hablar de una reduplicación, fenómeno lingüístico sobre el cual Pharies (1984: 176) nos ofrece algunos detalles: “Undoubtedly the most important structural paradigm upon which new expressive words are modeled in Spanish is reduplication, [...] the structural configuration in which all or part of a root element is repeated”.

Aplicando esta definición del proceso de reduplicación a nuestro caso (de las palabras *zonzo*, *tonto* y *soso*), nos damos cuenta de que se trata de una parte de la raíz que se repite (/zo-/ , /to-/ o /so-/), mientras que en el caso de *chocho*, se trata de una repetición de toda la raíz, /cho-/.

La importancia de la doble semejanza, tanto formal, como semántica, viene subrayada por Pharies (1984: 175), quien afirma que en la lexicología ya se conoce el hecho de que la semejanza semántica lleva consigo a una semejanza formal y al revés, presentando estos fenómenos como interdependientes: “It has long been recognized that words similar in meaning tend to become similar in form, and, conversely, that words similar in form tend to become alike in meaning”.

Refiriéndonos a la posible etimología de *tonto*, Corominas (DCECH 6, 546) apunta que la propuesta de Sánchez de las Brozas y Díez (1853), que establecían como base de *tonto* la palabra latina *attonitus* ‘atolondrado’, no se justifica, ya que la evolución fonética esperada habría sido **atuendo*.

No nos apresuramos en expresar nuestro desacuerdo hacia la propuesta de Díez (1853), a pesar de que la diptongación esperada de la primera /o/ no ha ocurrido. La sonorización de la segunda /t/ no era obligatoria, si pensamos que esta se hubiera podido producir después de la síncope de la /i/ y, aun si hubiera ocurrido, nadie puede negar la posibilidad de la vuelta a /t/ por asimilación progresiva, /t.../d/ > /t.../t/.

Según Otto Driesen (1846), al que alude Corominas (DCECH 6, 546), el étimo de *tonto* sería el verbo latino *tondere* ‘esquilar’, pero el argumento de que todo parte de un uso “figurado y medio jergal”, que ha hecho que la palabra penetrara en el italiano no le convence a Corominas⁴. La evolución fonética, eso sí, es posible (lat. *tonde* > a.it. *tondo* > it. *tonto*), si conjeturamos que la /e/ final se

⁴ En esto expresamos nuestro acuerdo con el DCECH.

habría podido convertir en una /o/, por asimilación vocálica progresiva, a distancia. Pero hubiera sido también normal que la primera /o/ se diptongara, sin embargo, la forma actual no es **tuento*, sino *tonto* (tanto en italiano, como en español). Además, tal y como Corominas mismo (DCECH 6, 546) escribe, es poco probable que esta palabra, *tonto*, haya entrado en el español por vía italiana, ya que es mucho menos frecuente en italiano que en español.

En base a la existencia de las formas análogas de *tonto* en italiano (*tonto*) y en rumano (*tont*), pensamos que no se trata de una creación típica del español, sino más bien de una palabra románica de proveniencia latina, aunque su étimo no sea al alcance, por la falta de atestigüaciones⁵.

5. NUEVA INTERPRETACIÓN DE LA ETIMOLOGÍA DE ZONZO

En lo que sigue, nos proponemos reanalizar la pista conjeturada por Malkiel (1960: 245–247) para el origen de *zonzo*.

Según el etimologista, la mejor propuesta etimológica para *sonso* (en relación con *zonzo*) sigue siendo la que propusieron los autores de la Academia Española, en 1739 (*ap.* Malkiel 1960: 247), a saber, *insulsus*, a base de la fuerte relación semántica con la palabra *sulsu* del italiano dialectal, que tiene precisamente el significado de *zonzo*, ‘estúpido’ (1960: 247). En lo que concierne la evolución semántica de ‘falto de sabor’ hacia ‘estúpido’, Malkiel (1960: 247) apunta lo siguiente: “La transformación de ‘insulso’ a ‘tonto’ no ofrece la menor dificultad, dada la ristra patrimonial de los significados metafóricos de SAL (‘inteligencia, agudeza’), SALSUS e INSULSUS”. De hecho, el lat. *insulsus*, *-a*, *-um* cuenta con las dos acepciones: sus significados denotativos son: ‘soso, sin sabor’, mientras que los significados connotativos son los de ‘estúpido, imbécil’.

Aunque Corominas (DECat 8, 73) rechaza la propuesta de Malkiel (v. supra §2), estimamos que no se debería descartar tan rápido esta pista etimológica. Se ha de tomar en cuenta especialmente la fuerte relación semántica con *zonzo* (siendo *sonso* la variante con consonante sorda de *zonzo*), ya que la palabra latina tenía como sentido figurado el de ‘tonto’, al igual que *zonzo*. Incluso los significados principales de ‘falto de sabor, soso’ son, de hecho, las primeras acepciones de *zonzo*, lo que representa un argumento importante a favor de la relación genética entre el lat. *insulsus* y el esp. *sonso* (*zonzo*). Desde el punto de vista fonético, podríamos pensar en la aféresis del prefijo *in-* (cuyo valor sémico era la privación, la ausencia de cierto atributo). Lo que es más difícil de explicar es el paso de /l/ a /n/ en posición mediana, aunque en el DECat 8, 72 se menciona la pronunciación

⁵ La etimología de *tonto* rebasa, lamentablemente, los límites del presente trabajo. Nos proponemos volver a investigar el origen de dicha voz en un artículo subsecuente.

solso en tiempos de Corominas en Tossa. La abertura de la /u/ a /o/ (**sulsu* > **sunsu*) se explica por la cantidad breve de la vocal latina.

Lo más probable es que los argumentos que han llevado a Corominas (DECat 8, 73) a rechazar la propuesta de *insulsus* como étimo de *sonso* (variante de *zonzo*) sean de indole semántica (“manca de relació ab *insulsus*”). No obstante, no consideramos que la ausencia de una relación semántica evidente sea suficiente para descartar esta propuesta etimológica que nos resulta, por el contrario, sostenible. La existencia del vocablo *solso* en el habla catalana de Tossa lo comprueba y pensamos que no hay que eliminar esta pista.

Nuestra opinión es que *zonzo* representa una forma de pronunciación expresiva de *sonso*, por la sustitución de la fricativa alveolar /s/ por la interdental correspondiente, cuyos rasgos fonosimbólicos (en la acepción utilizada por Díaz Rojo, 2003) son más fuertes.

Además, es muy posible que haya habido también una contaminación con *tonto* a través de la etimología popular, lo que habría podido reforzar la forma con -n-, *sonso* y *zonzo*, a partir de la forma **zolzo* (*insulsus* > *solso* > *zolzo* y después, *zolzo* > *zonzo*, cf. *tonto*).

Para resumir, nuestra idea es que todo este proceso que implica la transformación expresiva, a través del fonosimbolismo y de la etimología popular, es suficiente para explicar tanto la variante *sonso* como *zonzo* a partir del lat. *insulsus*.

6. CONCLUSIONES

Tras este análisis, se ha llegado a la conclusión de que para establecer la etimología del esp. *zonzo* hay que partir de la palabra latina *insulsus*, que consideramos como el étimo directo de *sonso*. A través de la etimología popular, *sonso* ha llegado a contaminarse con *tonto*, por su fuerte semejanza formal, pero también semántica.

A pesar de su similitud semántica, *zonzo* y *tonto* coexisten, lo que facilita la conjetura de que *zonzo* ha aparecido en la lengua después del más usual *tonto* y de *sonso*, quizás con un matiz fonosimbólico más pronunciado.

Pensamos que *zonzo* representa una pronunciación expresiva de **solso* (heredado del étimo latino *insulsus*), por el reemplazo de la fricativa alveolar /s/ por la interdental /θ/. Sin embargo, la forma final no es **zolzo*, sino *zonzo*, probablemente por la contaminación con *tonto*. Se trata de un cierto modelo preexistente o, en palabras de Pharies (1984: 175) “previously existing words arranged in various form-meaning matrices”. Esto ha llevado al paso desde la /l/ hacia la /n/ (*solso* > *zolzo* > *zonzo*). Además, podría haber intervenido la tendencia a la economía del lenguaje, ya que es más fácil pronunciar *zonzo* que **zolzo*.

Es esta hipótesis de la combinación entre el étimo latino *insulsus*, la pronunciación expresiva y la contaminación con *tonto* lo que aportamos como innovación a la etimología del esp. *zonzo*.

BIBLIOGRAFÍA

- Ciorănescu = Ciorănescu, Al., 196., *Diccionario etimológico rumano*, Tenerife: Universidad de La Laguna, edición pdf.
- DCECH = Corominas, J./Pascual, J. A., 1980–1991, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, 6 vol., Madrid, Gredos.
- DCVB (parcialmente en línea) = Alcover, A. M./ Moll de Borja, F., 1950–1968² [1930/ 1935¹ (vol. 1/ 2)]. *Diccionari Català-valencià-balear*, 10 vol., Palma de Mallorca: Miramar <https://dcvb.iec.cat/> [30.12.2021]
- DDFF (parcialmente en línea) = Cescje, A. (dir.), 2013 –. *Dizionariois furlans*, Remanzacco, Centri di linguistiche aplicade <Agnul Pitane> <http://claap.org/dizionariois-furlans/?word=zozo&diz=it-fur> [18.12.2021]
- DECat 03 1982 = Corominas, J., 1980–2001. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 10 vol., Barcelona: Curial.
- DELI2 = Cortelazzo, M./Zolli, P., 1999² [1979–1988¹]. Il nuovo etimologico. DELI – Dizionario Etimologico della Lingua Italiana, Bologna: Zanichelli, edición pdf.
- DELP3 2 = Machado, J. P., 1977³ [1952¹], *Dicionário Etimológico da Língua Portuguesa*, 5 vol., Lisboa: Horizonte.
- DES = Wagner, M. L., 1960-1964, *Dizionario etimologico sardo*, 3 vol., Heidelberg: Winter.
- DEX = *Dicționarul Explicativ al Limbii Române*, ediție online <https://dexonline.ro/> [08.01.2022]
- DGLA = García Arias, X. L., 2002-2004, *Diccionario General de la Lengua Asturiana*, Oviedo: Editorial Prensa Asturiana <https://mas.lne.es/diccionario/palabra/68886> [30.12.2021]
- Díaz Rojo, J. A., 2003, „El fonosimbolismo: ¿propiedad natural o convención cultural?”, *Revista electrónica de estudios filológicos* 3, marzo de 2003. TONOS Digital [09.02.2022].
- DME = Alonso, M., 1986, *Diccionario medieval español. Desde las Glosas Emilianensis y Silensis (s. X) hasta el siglo XV*, 2 vol., Salamanca: Universidad Pontificia de Salamanca, edición pdf.
- DLE = Real Academia Española, 2001²³ [1783¹]. *Diccionario de la lengua española*, 2 vol., Madrid: Espasa Calpe. <https://dle.rae.es/>, [26.11.2021]
- DRAG2 (en línea) = Real Academia Galega, 2012² [1997¹]. *Diccionario da Real Academia Galega*, La Corogne: Real Academia Galega <https://academia.gal/> [18.12.2021]
- Ernout, Meillet = Ernout, A./Meillet, A., 2001. *Dictionnaire Étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris: Klincksieck. https://www.persee.fr/doc/antiq_0770-2817_1960_num_29_2_3490_t1_0511_0000_2 [30.12.2021]
- FEW (en línea) = Wartburg, W. von, et al., 1922-2002. *Französisches Etymologisches Wörterbuch. Eine Darstellung des galloromanischen Sprachschatzes*, 25 vol., Bonn/Heidelberg/Leipzig-Berlin/Bâle: Klopp/Winter/Teubner/Zbinden. <https://lecteur-few.atilf.fr/index.php/> [08.01.2022]
- Guțu = Guțu, Gh., *Dicționar LATIN-ROMÂN*, București: Editura Humanitas, edición pdf.
- Iordănescu, Diaconescu, Halichias = Iordănescu, T. et. al., 2003, *Dicționar latin-român*. București: Editura didactică și pedagogică, R.A.
- Juárez Sánchez, J., 1976, „Palabras que partiendo de una repetición consonántica expresan el tartamudeo y la falta de sensatez”, *Equivalences* 7, 55–59. https://www.persee.fr/doc/equiv_0751-9532_1976_num_7_1_979 [13.02.2022]
- Malkiel, Y., 1960, „Fuentes indígenas y exóticas de los sustantivos y adjetivos verbales”, *Revue de Linguistique Romane*, 24, 242-247.
- NLLE (en ligne) = Real Academia Española, 2001. *Nuevo Tesoro Lexicográfico de la Lengua Española*, 2 DVD, Madrid: Real Academia Española/Espasa. <https://apps.rae.es/nlle/SrvltGUILoginNlle> [18.12.2021]
- Pellizzer Rovigno = Pellizzer, A./Pellizzer, G., 1992, *Vocabolario del dialetto di Rovigno d'Istria*, 2 vol., Trieste/Rovigno: Università Popolare di Trieste/ Centro di ricerche storiche, edición pdf.
- Pharies, D. A., 1984, „What is «creación expresiva»?”, *Hispanic Review*, 52, No. 2. pp. 169–180, Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.

- Pirona^{N2} = Pirona, G. A./Caletti, E./Corgnali, G. B., 1996³ [1935¹]. *Il nuovo Pirona. Vocabolario friulano*, Udine: Società Filologica Friulana, edición pdf.
- Pokorny = Pokorny, J., 1959/1969. *Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch*, 2 vol., Berne/Munich: Francke (reeditado por DNGHU Adsoqiation – Indo-European Language Association, *Proto-Indo-European Etymological Dictionary*, a revised edition of Julius Pokorny's *Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch*, 2007, Moscow: DNGHU Association, Moscow, edición pdf).
- REW³ = Meyer-Lübke, W., 1930–1935³ [1911–1920¹]. *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg: Carl Winters Universitätsbuchhandlung, edición pdf.
- Rosamani = Rosamani, E., 1958, *Vocabolario Giuliano dei dialetti parlati nella regione giuliano-dalmata, quale essa era stata costituita di comune accordo tra i due Stati interessati nel convegno di Rapallo del 12-12-1920*, Bologna: Capelli Editore, edición pdf.
- TLF (en línea) = Imbs, P./Quemada, B. (dir.), 1971–1994. *Trésor de la langue française. Dictionnaire de la langue du XIXe et du XXe siècle (1789–1960)*, 16 vol., Paris: Éditions du CNRS-Gallimard <http://atilf.atilf.fr/> [13.02.2022]

TERMENUL SPANIOL *ZONZO*: O REINTERPRETARE ETIMOLOGICĂ

Rezumat

Lucrarea de față urmărește stabilirea etimologiei cuvântului spaniol *zonzo*, al cărui etimon este în continuare necunoscut. Ne propunem să reanalizăm ipotezele formulate în această privință, pornind de la relația dintre *zonzo* și cuvinte spaniole cu care prezintă o puternică similitudine, precum *tonto*, *sonso*, *chocho* și *conco*. Concluzia acestei analize oferă o nouă perspectivă asupra relației dintre evoluția fonetică regulată, etimologia populară și pronunțarea expresivă.

THE SPANISH WORD *ZONZO*: AN ETYMOLOGICAL REINTERPRETATION

Abstract

The aim of this article is to establish the etymology of the Spanish word *zonzo*, whose etymo has yet to be found. We reanalyze the hypotheses that have been proposed, by taking as a starting point the relationship between *zonzo* and other Spanish words that manifest a strong similarity, such as *tonto*, *sonso*, *chocho* and *conco*. Our conclusion can provide a new perspective on the relationship between the regular sound change, the folk etymology and expressive pronunciation.

CU PRIVIRE LA SUBIECTUL-STIMULUS AL VERBELOR PSIHOLOGICE CARE DESEMNEAZĂ CONCEPTUL ‘A ȘOCA’ ÎN LIMBILE ROMÂNĂ, FRANCEZĂ ȘI SPANIOLĂ (I)

DANA-LUMINIȚA TELEOACĂ

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române, București
danielateleoaca@gmail.com

Cuvinte-cheie: *tipar activ-tranzitiv, primul argument, stimulus, pozitiv, negativ, neutru, modificatori de polaritate, modificatori graduali.*

Keywords: *active-transitive pattern, first argument, stimulus, positive, negative, neutral, polarity modifiers, gradual modifiers.*

1. PRECIZĂRI PRELIMINARE

În cercetarea pe care o propunem atenția noastră va fi reținută de tiparul activ-tranzitiv structurat în jurul verbelor care exprimă noțiunea ‘a șoca’ în limbile română, franceză și spaniolă (cf. rom. *a șoca*, fr. *choquer* și sp. *chocar*). Mai exact, pornind de la o serie de ocurențe atestate *online*, în pagini actuale de limbă română, franceză și spaniolă, vom urmări actualizarea primului argument verbal (*i.e.* subiectul), definibil în perspectivă tematică drept *stimulus*¹. Nu vor constitui obiectul de discuție al acestui studiu tiparele cu subiect (substantival, pronominal) *animat* (tematic, un *agent*) și nici contextele în care *stimulusul* / *agentul* se materializează la nivel complex, anume *propozițional*². Prin urmare, suportul investigației noastre va fi furnizat de numeroase contexte / enunțuri excerptate *online*, în limitele cărora *subiectul-stimulus* reprezintă morfologic *substantive comune nonanimate*. Precizăm, de asemenea, că demersul nostru va putea fi aprofundat prin includerea în discuție și a unor tipare cu *modificatori de polaritate* (și *graduali*).

¹ Ca verb psihologic circumscris paradigmei verbelor de mirare, *a șoca* este – în conformitate cu perspectiva asumată în studiile de *gramatică cognitiv-funcțională* – un verb *cauzativ*, în măsura în care acesta codifică un *proces afectiv-cauzativ*. Altfel spus, și structura evenimentială a lui *șoca* relevă un *arc cauzal complet*, având în vedere următoarele două aspecte: a) elementul afectogen (*stimulusul* / *agentul*) reprezintă punctul inițial al procesului, în timp ce elementul afectat (*experimentatorul*) este punctul final și b) în interiorul structurii sintactice, punctul inițial ocupă poziția de subiect, în timp ce punctul final al *transferului de forță* corespunde poziției de obiect direct (Gehl 2007: 213; Teleoacă 2020: 23 și *passim*).

² Sunt aspecte pe care le vom aprofunda în studii viitoare.

Definițiile care figurează în sursele lexicografice românești (în speță, dicționare explicative și de neologisme) în dreptul verbului *a șoca*³ (împrumut din francezul *choquer*) nu surprind întotdeauna semantica matricială *intensivă* a acestui verb, în schimb dimensiunea intrinsecă *negativă* fiind evidențiată în mod constant (cf., de ex., *a șoca* „a *contraria* pe cineva, a produce cuiva o impresie *neplăcută* prin vorbe, gesturi, atitudini”, DEX 2009 sau „a surprinde *în mod neplăcut* prin vorbe sau prin fapte”, NODEX 2002). În dicționare de sinonime, echivalarea verbului *a șoca* prin unii membri ai paradigmei verbelor de mirare prezintă și ea o serie de inconveniente, în realitate noțiunile desemnate prin termenii echivalatori nesuprapunându-se decât parțial cu sfera conceptuală a verbului *a șoca*. De pildă, în *Dicționarul de sinonime / DS* (2002), *a șoca* este glosat prin: a) *a contraria* (negativ, dar nonintensiv); b) *a epata* (matricial intensiv, dar neutru orientat pozitiv) și c) *a frapa* (de asemenea, matricial intensiv, dar neutru orientat pozitiv)⁴. În DN (1986) figurează o definiție care ar putea fi reținută, întrucât aceasta reunește ambele dimensiuni, superlativă și negativă (în condițiile în care asociem ‘neobișnuitul’ unei laturi mai puțin pozitive, acesta definindu-se în relație cu ‘extravagantul’)⁵, și anume „a uimi *peste măsură* (prin purtare, atitudine sau ținută *neobișnuită*); a stupefia”.

În toate dicționarele consultate, *unica structură admisă ca atare la nivelul românei literare actuale*, nivelul *standard*, este cea *activ-tranzitivă*. Deși o utilizare pasiv-reflexivă nu este menționată în sursele lexicografice ale limbii române, totuși structuri de acest gen circulă în româna actuală, îndeosebi în registrul colocvial, unde am consemnat mai ales tipare pasiv-reflexive de indicativ perfect compus persoana a 3-a plural (cf., de ex., „Oamenii de știință *s-au șocat* când au văzut

³ Similar altor lexeme incluse în paradigma verbelor psihologice de mirare (cf. *a mira*, *a uimi*, *a surprinde* ș.a.), și *a șoca* este un verb *punctual / momentan*, însă, contextual, acesta poate lexicaliza și un *anume* conținut durativ; sunt elocvente în acest sens, de pildă, unele enunțuri în care *a șoca* se asociază cu verbe de modalitate / aspectuale, cum este *a continua*: „... și n-ar fi deloc exclus ca textele tragice, care *continuă să ne șocheze* și astăzi...” (<https://books.google.ro/books?isbn=6066000500>); „Daniel Negreanu *continuă să șocheze* la poker” (<https://www.pariori.ro/.../daniel-negreanu-continua-sa-socheze-la-poker-le-spune-adv...>) ș.a. Relevanță în același sens ar putea prezenta și eventuale contexte în care verbul psihologic apare în tipar pasiv analitic, fiind coocurent cu adjuncții temporali marcați [+durativ]; deși enunțuri ca *Luni în șir am fost șocați de comportamentul său* nu au fost atestate de noi *online*, acestea nu sunt în principiu excluse. Valoarea durativă actualizată în astfel de enunțuri a fost explicată de noi (v. Teleoacă, 2020: 335) în relație cu un gen aparte de *permanențizare* a stării de șoc (în condițiile unor *contacte constant repetate* cu un stimulus), dar și din perspectiva unui impact *marcant / memorabil* exercitat asupra experimentatorului, mai exact un impact (al stimulusului) suficient de puternic, încât să se fixeze în memorie, transgresând acea experimentare de moment, în speță simpla emoție. Această interpretare are în sprijinul ei (inclusiv) faptul că în tipar pasiv reflexiv astfel de verbe exprimă *starea*, iar nu un proces eventiv, fiind, deci, susceptibile de a lexicaliza (contextual) stări afective *de durată*, asemenea verbelor psihologice intrinsec de stare.

⁴ Pentru o descriere detaliată a lexemelor aparținând paradigmei verbelor psihologice de mirare, v. Teleoacă 2020: 58 sqq.

⁵ V. inclusiv echivalarea prin verbul *a stupefia*, verb intensiv, neutru orientat negativ (cf. Id., *ibid.*).

imaginea pe Internet...”, <www.agenda.ro/oamenii-de...s-au-socat.../289104>; „Localnicii *s-au șocat* când au văzut ce a apărut pe cer”, <<https://www.orange.ro/.../localnicii-s-au-socat-cand-au...>>; „Călătorii *s-au șocat* când l-au văzut”, <<https://www.cancan.ro>> Stiri) 6 ș.a.

Spre deosebire de verbul din română, heteronimul francez corespunzător, și anume *choquer*⁷, este un verb polisemantic, polisemia acestuia susținându-se atât din perspectiva unei abordări tradiționale, cât și considerând principiile gramaticii cognitiv-funcționale⁸. Astfel, semantica verbului în discuție – așa cum este aceasta descrisă în dicționarele limbii franceze – relevă mai mult de o unică *représentare mentală*⁹, *choquer* lexicalizând accepții nu doar din câmpul psihologic, ci și din cel fizic. Mai mult, în dicționarele consultate sensul fizic este consemnat pe prima poziție (cf. *choquer* „heurter quelque chose avec plus ou moins de violence”, Larousse *online*)¹⁰, semnificația psihologică figurând în plan secund (cf. „aller à l’encontre des principes moraux de quelqu’un, d’un groupe”; „déranger les habitudes de quelqu’un, ne pas correspondre à ses goûts en matière esthétique, musicale, etc.”; „faire subir un traumatisme, un choc émotionnel à quelqu’un, traumatiser ; commotionner”, id.)¹¹. Aceeași ordine de tratare (fizic, psihologic) apare și în TLFi, precum și în alte surse lexicografice *online*¹², aceasta reflectând foarte probabil semantica verbului în discuție, văzută în perspectivă cronologică, în

⁶ Tipare similare circulă, în aspectul mai puțin îngrijit al românei actuale, și în cazul altor verbe psihologice de mirare, de pildă în cazul verbului *a consterna* (v. Teleoacă 2016a: 257–269; Id., 2016b: 405–428).

⁷ Probabil de origine germanică (cf. Larousse *online*). Discuția etimologică va fi aprofundată *infra*, în contextul prezentării heteronimului din spaniolă, verbul *chocar*.

⁸ O corespondență similară, ‘monosemantic – polisemantic’, în plan sincron sau și diacronic, constatam și în cazul altor lexeme incluse în paradigma verbelor psihologice de mirare; cf. [rom.] *a mira* – [fr.] *étonner* (și „ébranler, lézarder une construction”, Larousse *online*), respectiv [rom.] *a consterna* – [fr.] *consterner* (și „jeter par terre”, TLFi) (pentru detalii, v. Teleoacă 2017b: 456 sau Teleoacă 2020: 83).

⁹ În conformitate cu perspectiva asumată în studiile de gramatică funcțională, o unitate verbală poate fi calificată drept *monosemantică* dacă semnificația acesteia este subsumabilă unei *unice reprezentări mentale*, că este vorba despre o stare psihică, despre o activitate mentală, despre o atitudine etc. (Langacker 1987, Lakoff 1987, Manea 2001 ș.a.).

¹⁰ În contexte activ-tranzitive, atestate *online*, în pagini actuale de limba franceză, cel mai adesea, obiectul direct regizat de verbul *choquer* este substantivul *verre(s)*: « ...après avoir choqué les verres » (ichijiku.free.fr > blog > post > 2008/03/21 > un-peu-de-culture-francaise); « Quand les nobles trinquaient, ils devaient tour à tour *choquer le verre*... » (<https://www.villaschweppes.com> > article > l-art-de-trinquer-a-travers-le-m...) ș.a. O anumită frecvență cunosc și tiparele pronominal-reciproce: « Deux voitures *se sont choquées* à l’avant et un tracteur est aussi impliqué » (www.lardennais.fr > Ardennes > Sedan); « Si deux corps à ressort égaux A & B *se choquent* directement en sens contraire avec des vitesses inégales, après le choc ils se réfléchiront en faisant échange... » (<https://books.google.ro> > books) ș.a.

¹¹ Tot în Larousse *online* este menționat și sensul fizic tehnic (din marină) „donner du mou à un cordage, en le tenant à retour sur un point fixe”.

¹² V., în acest sens, de pildă, <https://www.larousse.fr> > dictionnaires > francais-monolingue, <https://www.le-dictionnaire.com> sau <https://www.littre.org>.

condițiile în care accepția psihologică este o accepție secundară (calificată în dicționare drept „figurată”), dezvoltată de la sensul fizic. Această manieră de glosare persistă inclusiv în surse lexicografice (mai) recente, deși, așa cum se poate constata urmărind ocurențele *online*, sensul predilect cu care enunțiatorul actual utilizează acest verb este cel psihologic (cf. *choquer* „déplaire; froisser; indigner; offusquer; scandaliser”)¹³. Cât privește caracterizarea gramaticală, francezul *choquer* figurează în sursele lexicografice – asemenea heteronimului corespunzător din română – ca verb tranzitiv¹⁴, apartenență valabilă din perspectiva limbii *literare standard*. Însă, în registre mai puțin pretențioase, în speță în contexte circumscrise limbii colocviale / familiare, francezul *choquer* este valorificat și în tipare pasiv-reflexive. Ca și în cazul verbului din română însă, contextele de acest tip nu sunt foarte bine reprezentate în franceza actuală¹⁵, o explicație în acest sens fiind furnizată nu doar de opțiunea enunțiatorului actual în favoarea tiparului activ corespunzător, ci și de selectarea unui tipar cvasisinonim (în limitele căruia experimentatorul se definește de asemenea ca activ, el reprezentând sintactic un subiect), și anume a tiparului pasiv canonic / analitic.

Spaniolul *chocar* este considerat în DRAE cuvânt onomatopeic (cf. „Voz onomat.”). Discuția etimologică este aprofundată în Corominas (II) 1954, unde se trimite, în primă instanță, la francezul *choquer*, englezul *shock*, neerlandezul și germanul *schokken* „sacudir violentamente” [„a scutura violent”, t.n.], „ofender” [„a jigni, a ofensa”, t.n.], cel mai probabil la origini fiind vorba despre un termen de origine germanică¹⁶. În conformitate cu sursa menționată, nu este exclus ca verbul din spaniolă să fi fost împrumutat din franceză (cf. fr. *choquer*), în același timp fiind luată în calcul – la fel ca și în DRAE – posibilitatea unei creații onomatopeice pe teren intern. O eventuală origine franceză este susținută (și) în perspectivă cronologică, mai exact luând în considerare atestarea mult mai timpurie

¹³ Așa se și explică foarte probabil faptul că, efectuând împrumutul neologic din franceză, româna l-a preluat exclusiv cu sensul psihologic (cf. *a șoca* „a impresiona profund neplăcut; a displăcea”), nu și cu cel fizic.

¹⁴ În unele surse lexicografice se menționează însă și unele utilizări pasiv-reflexive ale verbului (psihologic) în discuție, ce-i drept, specifice unei etape mai vechi din evoluția limbii franceze (cf., de ex., « Elles [les femmes] se choquent contre la règle, comme un oiseau contre ses barreaux », TAINE, *Notes sur Paris*, Vie et opinions de M. F.-T. Graindorge, 1867, p. 63, *ap.* TLFi). Cf. și Littré, unde *se choquer* lexicalizează sensul „s’offenser” în contexte de genul: *C’est un homme qui se choque de tout*.

¹⁵ V., de ex., « Pourtant, lorsqu’on le rappelle aux internautes, ils se choquent » (<https://www.journaldemontreal.com> > 2019/08/21 > payer-son-journal); « Nous nous choquons de ce qu’on nous attaque... » (<https://books.google.ro> > books); « S’il arrive quelque chose, si le monde se choque, on ne sera pas... » (<https://www.lesoleil.com> > chroniques); « Les prétendus paradoxes de l’auteur dont se choque un lecteur ne sont... » (<https://www.evolution-101.com> > citations-de-friedrich-nietzsche) ș.a.

¹⁶ Este relevant în acest sens faptul că în *protogermană / germanica comună* această familie are o vechime și o extindere considerabile (v. în acest sens atestările foarte vechi). V. și TLFi, unde se admite că, la origini, este un cuvânt germanic, cu sens fizic, dar și psihologic.

a verbului *choquer*, și anume în secolul al XIII-lea, comparativ cu spaniolul *chocar*, atestat doar la începutul secolului al XVII-lea, deși foarte probabil acesta trebuie să fie anterior anului 1600. În virtutea unor considerente similare, *i.e.* de natură cronologică, s-ar putea admite că și în alte limbi romanice (în speță, meridionale) în care apare un astfel de verb, acesta reprezintă un *galicism* (*v.*, în acest sens, portughezul *chocar*, atestat în secolul al XVII-lea; catalanul *xocar*¹⁷ și occitanul modern *choucà*, atestate de-abia în secolul al XIX-lea)¹⁸. Nici pentru aceste limbi romanice (meridionale) nu este însă exclusă originea onomatopeică, admisibilă inclusiv pentru franceză¹⁹ și pentru limbile germanice.

Similar situației consemnate pentru franceză, dicționarele limbii spaniole înregistrează pe prima poziție sensul fizic, sens, așa cum am văzut, absent în cazul heteronimului din română, *a șoca*, verb monosemantic²⁰. În spaniolă însă, după toate probabilitățile, sensul fizic este mai bine reprezentat, în tipare activ-tranzitive, dar și reflexive / intransitive, așa cum reiese, de pildă, din informațiile care figurează în DRAE²¹; cf., în acest sens, *chocar* (refl.) „encontrarse violentamente una con otra” [‘a se ciocni violent’, t.n.]; (intrans.) „combatir” [‘a lupta’, t.n.]; (tranz.) „hacer que algo choque” [‘a intra în coliziune cu’, t.n.]; (tranz. și intrans.) „darse las manos o dar la mano en señal de saludo” [‘a-și da mâinile sau a da mâna în semn de salut etc.’, t.n.]; (tranz.) „juntar las copas” [‘a ciocni paharele, a da noroc’, t.n.]. Observația formulată se susține având în vedere faptul că dicționarele actuale ale francezei consemnează ca sensuri fizice exclusiv accepțiile „heurter quelque chose avec plus ou moins de violence” (accepție care corespunde primului sens consemnat și în dicționarele limbii spaniole) și „donner du mou à un cordage, en le tenant à retour sur un point fixe” (sens tehnic aferent domeniului marinei), deși atestările *online* certifică utilizarea verbului *choquer*, asemenea heteronimului spaniol, și cu sensul „a ciocni paharele, a da noroc”. Per ansamblu însă, spaniolul *chocar* relevă un conținut semantic nonpsihologic / fizic mai bogat, cunoscut și valorificat ca atare de către enunțiatorul spaniol actual.

¹⁷ Având în vedere atestarea târzie, verbul din catalană a fost considerat uneori un castelianism.

¹⁸ Un verb similar nu există în italiană. Cuvântul a putut pătrunde relativ ușor din franceză în spaniolă și în portugheză, nu și în italiană și catalană, care astăzi preferă termenii sinonimi *urtare* și *topar*. Corominas explică acest aspect prin faptul că în castiliană și în portugheză verbul în discuție a putut fi asociat cu elemente indigene, derivate de la *chueca*, în spaniolă, și unele derivate de la *choca*, în portugheză.

¹⁹ În acest sens sunt aduse argumente de natură fonetică și de atestare, în conformitate cu care este puțin plauzibil ca verbul din franceză, *choquer*, să fi fost luat din engleza medie, mai verosimilă fiind ipoteza originii onomatopeice.

²⁰ Dacă admitem ipoteza că *choquer* reprezintă un galicism împrumutat ca atare în limbile romanice (meridionale), atunci spaniolul *chocar* a fost fără îndoială împrumutat din franceză mai devreme (secolele XVI–XVII) comparativ cu verbul din română, mai exact într-o epocă în care sensul fizic al acestui lexem era încă destul de pregnant.

²¹ Și cum de altfel se poate verifica inclusiv *online*, în pagini actuale de limba spaniolă toate sensurile fizice menționate în sursele lexicografice fiind pregnant valorificate.

În ceea ce privește sensul psihologic care corespunde sensului lexicalizat prin românescul *a șoca*, acesta este consemnat în DRAE de-abia pe poziția a patra, fiind asociat cu tiparul activ-tranzitiv (cf. *chocar* „causar extrañeza o enfado”). În conformitate cu precizările din Corominas, se pare însă că spaniolul *chocar* este valorificat în limba actuală nu doar cu semnificația „impresionar *desagradablemente*” (ca în română și franceză), ci și cu o accepție pozitivă, și anume „hacer gracia, gustar” [‘a-i face plăcere, a-i plăcea’, t.n.]²², accepție calificată în sursa citată drept vie, deși aceasta caracterizează mai ales registrul familiar. În tipar pasiv reflexiv, același verb se folosește, la nivel literar standard, cu o altă semnificație psihologică (decât cea circumscrisă ariei ‘șocării’), și anume „indisponerse o malquistarse con alguien” [‘a se supăra pe / cu cineva’, t.n.] sens neconsemnat nici pentru franceză, nici pentru română. După toate probabilitățile²³, spaniolul *chocar* nu este utilizat azi, în tipar pasiv-reflexiv, cu sensul „a se șoca”, aceasta spre deosebire de heteronimele corespunzătoare din franceză și română, consemnate de noi (deși mai degrabă izolat, în registre mai puțin pretențioase) și în tipare de acest gen.

2. TIPARE ACTANȚIALE ÎN CONTEXT ROMANIC

Dacă alte verbe psihologice incluse de noi (v. Teleoacă 2017a: 288–298; Id., *Verbele de mirare*), în paradigma mirării (cf., de ex., A MINUNA) implicau experimentarea stării de ‘uimire maximă’ în mod esențial sub latura sa *pozitivă*, A ȘOCA implică, dimpotrivă, experimentarea ‘surprinderii’, de asemenea în grad intensiv / superlativ, însă în arie *negativă*. Observația formulată este valabilă îndeosebi pentru verbele din română și franceză, în condițiile în care – așa cum am avut ocazia de a constata *supra*, 1., heteronimul corespunzător din spaniolă cunoaște și o accepție pozitivă, cf. *chocar* „hacer gracia, gustar” (ap. Corominas 1954), deși inclusiv în cazul acestui lexem prevalează în mod evident, cum de altfel se poate verifica și la nivel discursiv, conținutul psihologic negativ. Semantica matricială negativă susține, cel puțin în principiu, asocierea lexemelor verbale considerate cu *substantive-stimulus* exclusiv / fundamental negativ²⁴. Aceasta nu exclude însă o serie de situații discursive *atipice*, mai exact situații în cazul cărora verbele în discuție se pot asocia cu stimulul (matricial / contextual) pozitivi. Astfel, enunțuri, precum: ***Delicatețea bărbatului ne-a șocat***, respectiv ***Agresivitatea boxerului ne-a minunat*** vor putea fi definite drept *atipice*, în condițiile în care așteptările noastre converg spre ***Delicatețea bărbatului ne-a***

²² Sens dezvoltat foarte probabil ulterior de la ideea de „llamar la atención” < „causar extrañeza” (Corominas, *loc. cit.*).

²³ V. *online*, pagini actuale de limba spaniolă.

²⁴ În această ordine de idei, dimensiunea negativă se va putea defini ca fiind *intrinsecă* substantivului respectiv sau *dobândită contextual* (v., *infra*, 3., discuția aprofundată).

minunat, respectiv *Agresivitatea boxerului ne-a șocat*. Vom detalia în cele ce urmează aspectele semnalate.

În primul rând, un enunț ca *Delicatețea bărbatului ne-a șocat* este susceptibil de a fi validat dacă plecăm de la premisa că enunțiatorii-martori cunosc instanța respectivă drept o persoană agresivă, bătărană, fără maniere etc., altfel spus... „nedelicată”. Acceptând acest scenariu interpretativ, atunci va fi justificată starea de suspiciune / punere sub semnul întrebării a manifestării... „delicate”, care este, cel mai probabil, una de față (i.e. reflectă aparența). Nu întotdeauna însă o astfel de „realitate” este și unica / obligatorie; astfel, se poate întâmpla ca o persoană pe care o cunoșteam cândva într-un anume fel să se fi schimbat între timp. Chiar și așa, enunțiatorul-martor va fi la fel de contrariat, pentru că el nu are cum să dețină certitudinea într-un anume sens. Cu alte cuvinte, indiferent de „realitate”, în astfel de situații, *a șoca* va fi descifrat în termenii ‘contrarierii maxime’.

În același timp, enunțul menționat va putea fi interpretat pornind și de la o eventuală redefinire semantică, i.e. contextuală, a substantivului-stimulus, anume *delicatețe*, susceptibil de a fi decodat în acord cu prezența unui sem al excesului, ceea ce implică glosarea stimulusului prin apelul la adverbul *prea* „mai mult decât este necesar; peste măsură, extrem de...” (cf. *delicatețe* „fragilitate, debilitate (fizică)”). Prin urmare, am avea a face cu un proces de *degradare / deznobilare semantică*... justificabilă însă contextual, prezența semului ‘în exces’ legitimând în ultimă instanță asocierea cu un verb matricial negativ, anume *a șoca*. De cele mai multe ori însă, asocierea unui verb cum este *a șoca* cu stimulusi marcați +pozitiv nu se soldează cu enunțuri validabile discursiv, redefinirea semantică a stimulusului în acord cu o citire negativă a acestuia nefiind încurajată / permisă contextual. De pildă, un enunț precum *Frumusețea fetei ne-a șocat* este, după toate probabilitățile, impropriu, oricine putând înțelege că intenția autorului unui astfel de enunț a fost aceea de a transmite starea de fascinație, de încântare, generată de frumusețea cuiva, iar nu surprinderea în arie negativă. Altfel spus, performând propoziția de mai sus, enunțiatorul folosește *denaturat* verbul *a șoca*, atribuindu-i acestuia *abuziv* sensul „a impresiona plăcut, a fascina, a încânta, a minuna”²⁵. De altfel, nu este exclus ca același tip de valorizare impropriu să poată fi identificat, măcar uneori, inclusiv în cazul tiparului în care este ocurent substantivul *delicatețe* (cf. *Delicatețea bărbatului ne-a șocat*), enunțiatorul atribuind verbului *a șoca* sensul (impropriu, rezultat prin *polarizare semantică*) „a impresiona profund”, „a minuna”. Dar mecanismul semantic nu justifică întotdeauna o „inovație”, multe „inovații” rămânând la stadiul de... improprietate (semantică). În consecință, fiecare enunț se impune a fi privit în relație cu contextul (mai larg) care l-a generat, o serie de ambiguități convenindu-se a se soluționa *contextual*, doar contextul (amplu) fiind în măsură să aducă precizări obiective cu privire la definirea unui fenomen semantic sau a altuia.

²⁵ Vorbim în astfel de cazuri despre o *innobilare semantică abuzivă*.

Nici în unele enunțuri în care prezintă ocurențe verbe aflate semantic-matricial la antipodul celor care desemnează noțiunea 'a șoca', în speță verbul *a minuna*, asocierea cu substantive-stimulus marcate negativ nu se soldează cu schimbări ale sensului verbului în discuție, acestea fiind în schimb identificabile la nivelul semanticii substantivului-stimulus. De pildă, în enunțul *Agresivitatea boxerului ne-a minunat de-a dreptul*, substantivul *agresivitate* se impune a fi decodat în conformitate cu o interpretare pozitivă, în realitate contextul mai amplu legitimând, chiar impunând o astfel de interpretare. Prin urmare, și aici avem a face cu o structură propozițională validabilă din perspectivă discursivă.

În alte situații, superior atestate (v. Teleoacă 2017a; Id., *Verbele de mirare*), avem a face cu improprietăți semantice flagrante, caracterizare care se susține în condițiile în care semantica matricială a unui verb (psihologic) este *denaturată*, rezultând fenomene stridente de *contradictio in adiecto*. De exemplu, enunțul *Mă minunează ineptiile voastre* ilustrează utilizarea improprie a verbului *a minuna*, în contextul menționat impunându-se utilizarea unui verb psihologic (matricial, contextual) negativ (cf. *Mă șochează / surprind (neplăcut) / miră ineptiile voastre*).

Prin urmare, deși în ambele cazuri menționate, unul și același verb, anume *a minuna*, se asociază cu stimulul (matricial) negativi (*i.e. agresivitate și ineptii*), se impune, totuși, disocierea între două tipuri de structuri, în măsura în care acestea relevă două situații discursive distincte. Astfel, numai în a. (cf. *Agresivitatea boxerului ne minunează*) avem a face cu un tipar propriu, în sensul că acesta este validabil din perspectivă discursivă, în condițiile în care contextul permite / impune o redefinire semantică a stimulusului, și anume în acord cu o interpretare pozitivă, ceea ce face firească asocierea cu un verb matricial pozitiv. În b. (cf. *Ineptiile mă minunează*), redefinirea semantică a substantivului este exclusă, în consecință asocierea stimulusului cu verbul *a minuna* fiind abuzivă.

În concluzie, situațiile *atipice* includ atât structuri discursive acceptabile... în ultimă instanță, în perspectivă pragma-discursivă, cât și (numeroase) cazuri de improprietate semantică.

Rămâne să verificăm, pentru fiecare dintre verbele psihologice incluse în discuție (*i.e. rom. a șoca, fr. choquer și sp. chocar*), în ce măsură astfel de situații teoretice „atipice” apar *efectiv* în plan enunțativ. În vederea realizării unui astfel de obiectiv, vom avea în vedere numeroase contexte excerptate *online* din pagini actuale de limba română, franceză și spaniolă. În cele ce urmează ne vom ocupa exclusiv de cadrul actanțial al verbului din română, anume *a șoca*, rămânând ca structura argumentală aferentă heteronimelor corespunzătoare din franceză și spaniolă să fie abordată în cea de a doua parte a aceleiași lucrări, când va fi posibilă inclusiv formularea unor concluzii în perspectivă comparativ-contrastivă (*i.e. în arie romanică*).

3. SUBIECTUL-STIMULUS ÎN ROMÂNĂ

Așa cum era și de așteptat, enunțiatorul actual asociază, la nivelul unor enunțuri din punct de vedere formal afirmative, verbul *a șoca* cu o serie de stimulși marcați **intrinsec negativ** (cf. *infra*, *moarte*, *dezastru*, *pierdere*, *agresivitate*, *tragedie* ș.a.), în aceste condiții experimentarea psihologică plasându-se în mod firesc sub semnul unei trăiri negative²⁶:

„11 vedete a căror **moarte** ne-a șocat” (https://www.realitatea.net/11-vedete-a-caror-moarte-ne-a-socat_2079391.html); „Teribilul **dezastru** care a lovit Haiti cu un an în urmă ne-a șocat pe toți...” (context.reverso.net/traducere/romana-ingleza/ne-a+șocat); „Aceasta **pierdere ireparabilă** ne-a șocat și indurerat profund” (www.observatorulph.ro/.../82419-reactia-davinci-dupa-tragedia-petrecuta-la-locul-de-...); „Ne **șochează agresivitatea** fără limită la adresa unor semeni aleși la întâmplare...” (spatiumental.ro/blog/articole-asemanatoare/violenta); „Văd în jurnalele TV că **moartea nu mai șochează**. Aceasta a devenit chiar subiect de divertisment” (tineretulortodox.md/wp-content/uploads/.../Internetul.-Tinerii-in-fata-provocarii.pdf)²⁷; „**Tragedia** din Brănești i-a șocat pe criminaliști” (observator.tv/.../drama-cumplita-care-sa-petrecut-in-apropierea-localitatii-ilfovene-bra...) ș.a.

Cel puțin în principiu, o serie de substantive **matricial neutre** (cf. *infra*, *descoperire*) ar trebui să se încarce contextual negativ, în interiorul unor enunțuri guvernate de verbul *a șoca*, verb intrinsec negativ. Sunt însă situații în care tiparele astfel constituite reflectă utilizarea *improprie* a verbului de mirare (în condițiile în care substantivul stimulus actualizează – așa cum se poate deduce dintr-un context mai amplu – un sens intensiv *pozitiv*), adecvat într-un astfel de context fiind, desigur, un verb psihologic marcat intrinsec pozitiv, cum este, de pildă, verbul *a ului*²⁸. Totuși, contexte de genul: „Un loc din Anglia a avut un rol sacru timp de 4.000 de ani, indiferent de religie. **‘Descoperirea** ne-a șocat pe toți²⁹”

²⁶ Sunt însă și situații în care un anume tip de experimentare în arie negativă *este negat*, astfel de cazuri convenindu-se a fi decodate (inclusiv) în perspectivă extralingvistică (v. *infra*, nota 27).

²⁷ Un context în care un stimulus prin excelență negativ (cf. ‘moartea’, concept definibil opozitiv cu ‘viața’) este coocurent, în limitele unui enunț negativ, cu un verb psihologic de mirare, de asemenea încărcat negativ (cf. *a șoca*). Acest tip de asociere (cf. *Moartea nu mai șochează*; v., prin comparație / opoziție, enunțul *Moartea șochează... de regulă*, ceea ce și constituie de fapt subtextul celui dintâi enunț) se explică în condițiile unei lumi în care valorile sunt răsturnate, prin coborârea în derizoriu (*i.e.* în aria divertismentului) a unor realități / concepte grave, precum ‘moartea’.

²⁸ Verb intrinsec neutru (din punctul de vedere al polarității), orientat *pozitiv*, cf. *a ului* „a stâmi, a provoca o mare (și neașteptată) mirare, admirație, emoție” (v. Teleoacă 2020: 60, unde *a ului* este încadrat în aceeași categorie cu lexeme precum *a epata*, *a frapa* sau *a uimi*, de asemenea *verbe neutre orientate pozitiv*).

²⁹ V., de ex., prin opoziție: *Descoperirea cadavrului în spatele casei ne-a șocat pe toți*, enunț în care substantivul *descoperire* își asociază contextual o accepție negativă, implicit, asocierea cu un verb de mirare conotat negativ fiind cât se poate de firească.

(www.descopera.ro/.../16368916-un-loc-din-anglia-a-avut-un-rol-sacru-timp-de-4000...) rețin atenția nu doar prin utilizarea improprie a verbului *a șoca*, ci inclusiv prin faptul că acestea ilustrează o tendință discursivă actuală, și anume tendința de utilizare a unor lexeme matricial negative în contexte al căror sens este per ansamblu pozitiv³⁰.

Numeroase alte enunțuri relevă însă – așa cum se poate înțelege contextual, uneori considerând un context mai amplu – utilizarea adecvată a unor substantive matricial neutre cu verbul *a șoca*. Astfel, cum se va putea observa și în exemplele pe care le reproducem *infra*, adesea încărcarea semantică negativă a stimulusului neutru matricial este sugerată prin epitete care circumscriu negativ conținutul substantivului (cf. *infra*, adjective precum [*extrem de*] *violent*, *nedemocratic*, [*foarte*] *ciudat*, *gol*, *brutală* ș.a.), alături marcarea negativă a stimulusului fiind evocată la nivelul unei subordonate sau fiind facilitată de parcurgerea unui context mai larg:

„Acest **film** m-a socat pur și simplu. [...] E un film **extrem de violent** (s.n.)” (m.libertatea.ro/detalii/articol/m-a-socat-83139); „Sărutul dintre doi lideri politici care *a șocat* întreaga lume” (https://www.historia.ro/.../sarutul-dintre-doi-lideri-politici-care-a-socat-intreaga-lume-...); „Această **opinie** m-a frapat. M-a șocat³¹. Face parte din opiniile **nedemocratice** (s.n.), opiniile din afara spațiului de gândire liberă și constituțională” (https://www.dcnnews.ro/euro-parlamentar-pnl-psd-trebuie-desfiin-at-radu-tudor-m-a-oc-...)³²; „Diagnosticul m-a șocat, dar mi-am propus să accept realitatea” (www.taifasuri.ro/.../10687-mihai-leu-diagnosticul-m-a-socat-dar-mi-am-propus-sa-ac-...); „Când **manechinele** din vitrine ne șochează! 16 imagini **foarte ciudate** (s.n.)” (www.eva.ro › Divertisment); „Istoria Nudului. De ce **trupul uman gol** încă ne șochează?” (www.descopera.ro/.../16018164-istoria-nudului-de-ce-trupul-uman-gol-ince-ne-soche-...); „Practica **BRUTALĂ** care șochează” (evz.ro/cum-fac-amor-thailandezii.html); „Dumitru Dragomir, președintele LPF, spune că l-a șocat **vestea** că Mircea Lucescu a suferit un preinfarct” (www.gsp.ro/.../dragomir-m-a-socat-vestea-ca-mircea-lucescu-a-suferit-un-preinfarct-...) ș.a.

Cât privește cazurile de asociere *atipică*, în speță cu stimuli **intrinsec pozitivi**, așa cum arătam *supra*, 2., astfel de contexte sunt susceptibile de a fi definite de regulă drept *improprii*, având în vedere conținutul fundamental negativ al verbului *a șoca*. Aceasta nu exclude însă la modul absolut unele *situații în care impropriitatea capătă soluționări / explicații în perspectivă contextuală /*

³⁰ O tendință similară constatam, de ex., și în cazul verbului *a consterna* (v. Teleoacă 2017b: 452–462; Id., *Verbele de mirare*).

³¹ Deși aici avem a face cu un subiect subînțeles.

³² În contextul reprodus, a se remarca și tiparul metabolic / gradual, generat prin coocurența a două verbe psihologice de mirare, anume *a frapa*, respectiv *a șoca*, primul fiind un verb matricial neutru, cel de al doilea unul intrinsec negativ.

discursivă, în consecință enunțurile respective fiind validabile. O astfel de situație este ilustrată, de pildă, de substantivul *laudă*, un substantiv intrinsec pozitiv (cf. „elogiu care exprimă prețuire la adresa cuiva; stimă; cinste; slavă”, DEX 2009), dar care poate suporta contextual (prin ‘redefinire semantică’... încurajată / permisă contextual) o citire în arie negativă, prin urmare asocierea cu verbul *a șoca* fiind una firească. De pildă, în enunțul „Mă șochează laudele unora” (www.stiripesurse.ro/dragos-patraru-reactie-la-digi-24-ma-ocheaza_1198027.html), încărcătura negativă a stimulusului este relevabilă la nivelul subtextului, care poate evoca acea „laudă de sine”, dar și ideea de „laudă în exces, exagerată”. Un subtext similar pare a fi implicat și de enunțul: „Mă șochează liniștea autorităților române” (<https://www.antena3.ro/.../presedintele-cnmr-avertisment-fara-precedent-stam-pe-o-bo...>), în care substantivul *liniște*, intrinsec pozitiv (cf. „lipsă de zgomot; tăcere; calm, acalmie”; „stare (sufletească) lipsită de zbucium, de frământări; tihnă, pace, seninătate”, DEX 2009), este utilizat cu sens (figurat) negativ, și anume „indiferență; indolență; nepăsare”. Un exemplu interesant în același sens este furnizat și de unele contexte în care stimulusul este substantivul *normalitate* („caracterul a ceea ce este normal, așa cum trebuie să fie, potrivit cu starea firească, obișnuit, firesc, natural”, DEX 2009): „Sunteți de acord cu mine că o țară este cu atât mai țară cu cât este mai normală? Sunteți, cum să nu fiți, căci trăim de prea multă vreme într-o țară în care *normalitatea* ne șochează în extrem de rarele ocazii când ne întâlnim cu ea” (<https://cristianchinabirta.ro/2012/10/11/dragilor-va-invita-sa-intrati-in-normalitate/>). Prin urmare, dacă *Moartea nu mai șochează* (cf. *supra*, unul dintre enunțurile cu stimulul intrinsec negativi discutate), atunci *Șochează normalitatea*. Ca și în exemplul anterior, nici de această dată validarea enunțului nu va putea ignora o anumite *realitate extralingvistică*. Subtextul enunțului citat implică fără îndoială ideea că nu este firesc ca normalitatea (aspect natural, conform legilor firii) să șocheze, cu alte cuvinte să producă un efect în arie experiențială negativă, tot așa cum nu este firesc, cel puțin dintr-o anumită perspectivă, ca moartea să nu șocheze! Altfel spus, *Normalitatea nu trebuie să șocheze*, ci *Anomalia trebuie [este / ar fi firesc] să șocheze*. Așa cum se poate observa, în acest context, spre deosebire de situațiile discutate anterior (v. contextele în care prezintă ocurențe substantivele *laudă* și *liniște*), substantivul stimulus își păstrează sensul pozitiv (aici nu avem a face cu o deplasare semantică în acord cu ideea de „excedentar”), validarea enunțului fiind susținută extralingvistic, mai exact prin raportare la modul în care o stare (pozitivă) de lucruri este valorizată (eronat) într-un anumit context, și anume acela al societății actuale, pentru care anomalia pare a fi / este, cel puțin uneori, reper suprem. Toate cele trei contexte discutate sunt însă validabile, ele nefiind definibile drept improprii. Prin urmare, asocierea între verbul *a șoca*, intrinsec negativ, și o serie de substantive, intrinsec pozitive, se legitimează a) fie în condițiile valorificării substantivului respectiv cu un sens figurat negativ (rezultat, eventual, prin extindere semantică, permisă contextual și nevenind în contradicție cu definirea

lexicografică), situații care se impun a fi dissociate de cazurile ilustrative pentru fenomene de *improprietate semantică* [flagrantă], pe care le vom discuta mai jos), **b)** fie în condițiile plasării asocierii respective în contextul mai larg, extralingvistic, apt să justifice un anume tipar.

Situațiile discursive ce pot fi definite drept relevante pentru fenomenul *improprietății semantice* sunt bine atestate în pagini de limba română actuală, acestea caracterizându-se și printr-o anume diversitate structurală. Astfel, dacă, într-o serie de cazuri, improprietatea este evidențiabilă la nivelul asocierii verbului *a șoca* cu stimulul intrinsec (sau contextual) pozitiv³³, în alte situații tiparele impropriei se actualizează în condițiile coocurenței verbului *a șoca* cu unii modificatori de polaritate, marcați în speță +pozitiv (cf. *infra*, *agreabil*, *plăcut*, *pozitiv* ș.a.). Sunt și cazuri în care fenomenul de *contradictio in adiecto* nu este atât de frapant, improprietatea fiind identificabilă prin parcurgerea unui context mai amplu (anterior sau posterior), mai exact a unui cadru discursiv care implică luarea în considerare și a altor enunțuri cu excepția enunțului în care este ocurent verbul de mirare (avem a face aici cu o dezambiguizare *transfrastică* sau intermediată discursiv). Uneori – așa cum se va putea constata de altfel pornind și de la exemplele pe care le reproducem *infra* – indiciile improprietății sunt identificabile luând în considerare mai multe aspecte, de pildă, natura stimulusului și încărcătura semantică a modifierului de polaritate. În marea majoritate a contextelor reproduse și discutate *infra*, adecvată ar fi fost, fără îndoială, utilizarea unui verb psihologic matricial pozitiv sau intrinsec neutru, orientat pozitiv, cum este, de pildă, verbul *a ului*. Opțiunea vorbitorului actual pentru un verb intensiv puternic marcat negativ (cf. *a șoca*) denotă o apetență aparte pentru universul ‘șocului’ și, implicit, pentru experimentările *hard*.

a) Stimulusul intrinsec pozitiv poate reprezenta sintactic nu doar un subiect (cf., de ex., „Mă *șochează calmul* cu care vorbește Fanny despre asta, adică **îi admir încrederea în ea...**”, <https://books.google.ro/books?isbn=9734627287> ș.a.), ci și o altă poziție sintactică, în speță un circumstanțial instrumental, care și reprezintă stimulusul real, direct, responsabil pentru experimentarea respectivă³⁴ (cf., de pildă, „*El* ne surprinde și la un moment dat chiar ne *șochează prin talentul său...*” [www.romlit.ro › Home › Arhivă › 1999 › Numărul 47] ↔ *Talentul său ne surprinde și, la un moment dat, chiar ne șochează*). Încărcătura contextual pozitivă a unui **stimulus matricial neutru** este susținută, *chiar la nivelul enunțului în care*

³³ Este vorba, desigur, despre stimulul intrinsec pozitiv care nu suportă contextual o citire în arie negativă (cf. și *supra*, observațiile formulate).

³⁴ În bibliografia de specialitate se face disocierea între două tipuri de *stimulusi* / cauze, și anume *directi*, respectiv *indirecti*. În acest sens, de pildă, Danlos (2006: 233 sq.) vorbește despre utilizarea metonimică a agentului cauzei în locul cauzei propriu-zise. Acestea ar fi situațiile ilustrative pentru așa-numita *cauzalitate indirectă*, definită prin opoziție cu *cauzalitatea directă* (Fodor 1970). În enunțul reprodus în continuare, *el* (subiect subînțeles) reprezintă stimulusul indirect (de fapt, agentul), în timp ce *talentul* este stimulusul direct / real.

apare verbul de mirare în discuție, prin unele epitete (cf. infra, dezvoltată și total schimbată) sau prin coocurența unor verbe (psihologice) intrinsec pozitive (cf. ador), ca în exemplele: „In schimb m-a socat o statiune dezvoltată și total schimbată, cu locuri de...” (cazare-rubin-sovata.ro/); „Ador civilizația franceză, mă șochează adopțiunile ei, rupte din propria lor rădăcină” (https://books.google.ro/books?isbn=9734642766).

b) Decodarea în conformitate cu dimensiunea pozitivă a experimentării surprinderii este posibilă uneori numai prin considerarea unui **context mai amplu**, care depășește în speță limitele enunțului în care este ocurent verbul de mirare, acesta relevând improprietea semantică. În astfel de cazuri, se poate întâmpla ca stimulul, matricial pozitiv, să nu fie coocurent, în interiorul aceluiași enunț, cu verbul *a șoca*, cel dintâi fiind recuperabil prin considerarea unui context mai larg, în speță posterior, ca în exemplul: „M-a impresionat și m-a șocat. [Mi-a plăcut [sic!] foarte mult: curajul lui de-a aborda subiectul tabu, **franchețea** cu care scotea adevărurile pe ecran”] (anapreda.ro/20170123/fixeur-ul-lui-adrian-sitaru-cinema-din-27-ianuarie/). Sunt și cazuri în care contextul (mai amplu) anterior, reprezintă un reper important în decodarea obiectivă a enunțului în care este ocurent verbul de mirare. De pildă, în exemplul: „[Mi-a plăcut foarte mult că au acordat o atenție deosebită detaliilor, echipa a filmat anumite aspecte la care nu mă așteptam]. **Atenția ta la detalii m-a șocat pur și simplu**” (stratonfilms.ro/thankful-people/), contextul anterior (care conține structura *mi-a plăcut foarte mult*) exclude posibilitatea de interpretare a stimulusului *atenția la detalii* drept contextual negativ (prin eventuala actualizare a unui sem al „excedent(ar)ului”, cf. *a fi atent la detalii* = „a exagera despicând firul în patru”), prin urmare și enunțul în care *a șoca* se asociază cu *atenția la detalii* fiind ilustrativ pentru fenomenul impropriității semantice.

c) În pagini de limba română actuală bine reprezentate sunt și contextele în care verbul *a șoca* se construiește (impropriu) cu **modificatori de polaritate** intrinsec pozitivi, asocierile de acest tip reliefând situații de *contradictio in adiecto* frapante / stridente:

„**Atat de pozitiv m-a socat** incat le-am zis ca as avea incredere sa imi las copiii...” (https://invatamprogramare.ro/workshop-de-programare-pentru-elevi/2016/); „Peisajul superb din regiune, de-a lungul Valle Vinales, m-a incantat, iar ajungerea la Mural Dos Hermanas m-a **socat placut** cu imaginea celei mai mari picturi...” (https://www.republicadominicana.ro/.../secvente-din-paradis-caraibian-martie-2015-l-...); „Deci..., jos pălăria, m-a **socat plăcut** personajul” (ankaberger.blogspot.com/2016/01/); „Altfel, aș mai menționa că m-a șocat, **în sens pozitiv**, cât de mulți oameni...” (www.dibette.ro/prima-experienta-electric-castle/) ș.a.

Tiparul cu modificatori (cf. *M-a șocat plăcut / pozitiv / agreabil...*) este utilizat uneori în alternanță cu tiparul în limitele căruia sunt asociate explicit

verbele *a șoca* și *a plăcea*, verbe puternic opozitive³⁵: „Povestea cameristei *m-a socat* și mi-a *plăcut tare*, doar ca îi vedeam un...” (www.tomatacusufita.com/2017/01/04/top-10-carti-2016/). Și astfel de contexte relevă percepția enunțiatorului actual, deprins a cuantifica gradul de plăcere / satisfacție în relație cu experimentarea unor senzații tari, de care responsabili se fac simuși puternic conotați negativ. Aceasta nu acordă însă circumstanțe atenuante impropriității comise.

d) Impropriitatea semantică se susține, într-o serie de cazuri, având în vedere mai multe aspecte, de pildă, încărcătura semantică a stimulusului și contextul mai larg³⁶. De pildă, în exemplul: „[Deși nu sunt chitaristă, eu cânt la baian, **mi-a plăcut mult de tot**]. Tehnica interpretării pur și simplu *m-a șocat*: **cum poți să cânti atât de bine?!**” (https://minsk.mae.ro/local-news/837), dimensiunea reală a experimentării psihologice este evocată atât la nivelul stimulusului (cf. *tehnica de interpretare impecabilă*), cât și prin considerarea unui context mai larg, în cazul de față, enunțul anterior celui în care apare verbul de mirare (cf. *mi-a plăcut mult de tot*). Rezultă fără dubii că intenția enunțiatorului a fost aceea de a reda o stare prin excelență pozitivă, însă această idee este exprimată impropriu.

În ce măsură astfel de fenomene sunt „contracarate” de tendința vorbitorului actual de a asocia verbe prin excelență pozitive cu stimuli sau/și modificatori de polaritate marcați negativ? Aspectul a fost discutat de noi în detaliu (v. Teleoacă 2017c; Id., *Verbele de mirare*), cu referire la verbul *a minuna*, ocazie cu care am arătat că vorbitorul actual de română asociază, într-o serie de situații, verbul *a minuna* cu stimuli... negativi, astfel de contexte implicând, în ultimă instanță, o decodare similară a verbului *a minuna* celei din enunțurile în care același verb primește modificatori de genul *negativ / neplăcut / urât* [v., de pildă, în acest sens, *Josnicia lui / Inepțiile lui ne minunează pe toți* = „Josnicia lui ne surprinde *extrem de neplăcut* pe toți”, respectiv *Atitudinea lui ne-a minunat foarte neplăcut*].

Ambele tipare (*i.e.* *a minuna* + stimuli / modificatori de polaritate negativi, respectiv *a șoca* + stimuli / modificatori de polaritate pozitivi) relevă, cel mai adesea, utilizarea *abuzivă*, implicit *improprie* a verbelor menționate (în contexte în care adecvate sunt alte lexeme verbale), deși, conform ocurențelor înregistrate de noi *online*, rezultă că situațiile în care enunțiatorul folosește impropriu verbe din aria negativă, în speță verbul *a șoca*, sunt superior atestate prin comparație cu contexte similare în care prezintă ocurențe verbe psihologice matricial pozitive (cf. *a minuna*)³⁷. Și aceste discrepanțe de atestare par a susține aceeași apetență

³⁵ În acest sens este semnificativ inclusiv faptul că, într-o serie de surse lexicografice, *a șoca* este glosat, pe bună dreptate, prin verbul... *a displăcea* (/ *a plăcea*).

³⁶ V., în același sens, și *supra*, c), relevanța simultană a *stimulusilor* pozitivi și a *modificatorilor de polaritate*, marcați de asemenea +pozitiv.

³⁷ Mai mult, în cazul verbului *a șoca* nu am găsit contexte în care utilizarea *aparent improprie* să fie sugerată printr-un procedeu grafic, în speță prin încadrarea lexemului respectiv între ghilimele. Exemple de acest gen au fost consemnate în schimb de noi pentru verbul *a minuna*: este vorba despre

despre care vorbeam *supra*, și anume apetența pentru universul șocului, în ultimă instanță astfel de exemple evocând tendința de plasare a experienței interioare sub semnul unei trăiri violente. Această tendință relevă poziționarea enunțiatorului actual în conformitate cu un univers semiotic aparte, definibil în termeni *tari*, și anume aceia ai experimentării *hard* (vs. *fine*)³⁸.

În pagini de limba română actuală am consemnat și unele contexte în care verbul *a șoca* se construiește cu modificatori de polaritate marcați +negativ, în astfel de cazuri rezultând tipare redundante / pleonastice, dat fiind conținutul matricial al verbului în discuție (cf., de ex., „Concertul lui Marius Mihalache de la Festivalul 'Bucureștii lui Caragiale' m-a deziluzionat, *m-a șocat în mod neplăcut*”, www.napocanews.ro/2017/09/tambalul-o-masina-de-produs-zgomote.html ș.a.).

Fenomenul *improprietății semantice* este nu doar rezultat al asocierii verbului *a șoca* cu *modificatori de polaritate*, ci și cu *modificatori gradualți*, deși cel puțin unele dintre enunțurile / tiparele astfel rezultate sunt validabile în perspectivă pragmatică, în măsura în care construcția respectivă este definibilă drept *litotică*³⁹ (în astfel de cazuri, opțiunea în favoarea unei formule / structuri atenuatoare, în speță a unui adverb lexicalizând sensul „puțin; care este în cantitate mică; un pic”, se soldează cu un efect discursiv opus, în speță intensificator; v. *infra*, contexte în care adverbe precum *puțin* sau *cam* [cf. *m-a șocat puțin*, *ne-a cam șocat* ș.a.] actualizează accepția „destul de mult, mult”):

„Nu știu acum ce să spun, chiar *m-a șocat puțin* când am văzut declarația domnului președinte Liviu Dragnea, care, la provocarea noastră...” (<https://www1.agerpres.ro/social/.../firea-m-a-socat-putin-cand-am-vazut-declaratia-do...>); „Tipul mort de la dușuri *ne-a cam șocat*” (context.reverso.net/traducere/romana-spaniola/ne-a+cam); „Gerard *a cam șocat* presa de peste ocean, care îl critică pentru noul look” (www.profin.ro › Stiri › Entertainment › Celebri) ș.a.

Alte contexte relevă fenomenul *tautologiei*, în condițiile în care *a șoca* – verb intrinsec intensiv – se asociază cu modificatori de polaritate marcați superlativ / intensiv (cf. *enorm*, *mult*, *foarte tare* [sic!]):

„Un alt aspect care *m-a șocat enorm* a fost acela ca la inmormantare au venit cu atata armata...” (jurnalul.ro/special-jurnalul/sinucidere-un-termen-acoperitor-pentru-crima-56381.html); „*M-a șocat enorm* purtarea preotului în biserică” (www.ziaruldeiasi.ro/.../preotul-afacerist-de-la-eternitatea-acuzat-ca-si-bate-joc-de-cele...); „Scorul ALDE la alegerile europene *m-a șocat foarte tare*”

enunțuri în cazul cărora eventualele improprietăți semantice sunt soluționate în perspectivă pragmatilistică, în condițiile în care enunțiatorul folosește în deplină cunoștință astfel de tipare, valorizate de el drept modalitate de cultivare a (auto)ironiei (pentru detalii, v. Teleoacă 2017c).

³⁸ Pentru dihotomia ‘emoții fine vs. emoții tari’, v. Gavrilu (1997: 90).

³⁹ Cu alte cuvinte, *contradicția în adaos* este „evitată” prin circumscrierea tiparului respectiv unei intenționalități pragma-stilistice.

(<https://castbox.fm> › episode › Daniel-Zamfir-la-RFI:-Sc); „Nu m-a șocat foarte tare gândul că aș putea fi arestată și pusă sub acuzare” (<https://books.google.ro> › books) ș.a.

4. CONCLUZII

Având în vedere faptul că verbul *a șoca* implică *matricial* experimentarea ‘surprinderii *negative*’ în grad *intensiv*, asocierea cu **stimuși**, matricial sau contextual, *negativi* reprezintă asocierea *firească*, corespunzând așteptărilor noastre, în calitate de vorbitori (nativi) de română. La antipod, coocurența (*atipică* a) acestui verb de mirare cu substantive-stimulus (intrinsec, contextual) *pozitive* este susceptibilă de a se solda cu o serie de contexte *improprii* – aspect de altfel verificabil într-o serie de situații discursive, deși există și cazuri în care improprietatea semantică este transgresată sau, în orice caz, poate fi exclusă din perspectivă *pragma-discursivă* sau considerând unele aspecte de natură *extralingvistică*.

Improprietatea (semantică) a putut fi evidențiată inclusiv la nivelul coocurenței verbului *a șoca* cu unii **modificatori de polaritate**, marcați în speță **+pozitiv** (cf. *agreabil, plăcut, pozitiv* ș.a.). Și în astfel de contexte, desigur, adecvată ar fi fost utilizarea unui verb (neutru, orientat) pozitiv, în această ordine de idei opțiunea vorbitorului actual pentru un verb intensiv puternic marcat negativ (cf. *a șoca*) fiind explicată de noi în relație cu o apetență aparte a enunțiatorului modern pentru universul ‘șocului’ și, implicit, pentru experimentările *hard*. Tiparele cu modificatori de polaritate negativi, definibile în principiu drept structuri redundante, au putut primi, măcar uneori, justificări de natură stilistică.

Fenomenul *improprietății semantice* este nu doar rezultat al asocierii verbului *a șoca* cu *modificatori de polaritate*, ci și cu **modificatori gradualii**, deși cel puțin unele dintre tiparele astfel rezultate sunt validabile în perspectivă pragmatică, în măsura în care construcția respectivă este susceptibilă de a fi definită drept *litotică*, în aceeași ordine de idei tautologia putând fi acceptată ca modalitate retorică de reliefare mai pregnantă a unui anumit conținut.

BIBLIOGRAFIE

SURSE

- Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana* (Joan Corominas), volumen II (CH–K), Madrid, Editorial Gredos, S.A., 1954 [Corominas 1954 [II]].
- Diccionario de la Real Academia Española*, la 22.ª edición, Madrid, Espasa Calpe, 2001. Online: www.rae.es/recursos/diccionarios/drae. [DRAE].
- Dicționar de neologisme* (Florin Marcu și Constant Maneca), București, Editura Academiei, 1986. [DN 1986].

- Dicționar de sinonime* (Mircea și Luiza Seche), București, Editura Litera Internațional, 2002. [DS 2002].
- Dicționarul explicativ al limbii române* (ediția a III-a, revăzută și adăugită), București, Institutul de Lingvistică Iorgu Iordan, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2009. [DEX 2009].
- Larousse.fr.: encyclopédie et dictionnaires gratuits en ligne. *Online*: www.larousse.fr/ [Larousse].
- Noul dicționar explicativ al limbii române*, București – Chișinău, Editura Litera Internațional, 2002. [NDEX 2002].
- Trésor de la langue française informatisé*, Analyse et traitement informatique de la langue française – Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales [CNRTL] – Université Nancy, CNRS Éditions. *Online*: atilf.atilf.fr/tlf.htm [TLFi].

LUCRĂRI DE REFERINȚĂ

- Danlos, Laurence, 2006, « Verbes causatifs, discours causaux et coréférence événementielle », în *Revue des linguistes de l'Université Paris Ouest Nanterre La Défense*, 54, p. 233–246.
- Fodor, Jerry, 1970, “Three reasons for Not Deriving *kill* from *cause to die*”, în *Linguistic Inquiry* [The MIT Press], vol. 1, nr. 4, p. 429–438.
- Gavriliu, Leonard, 1997, în Jean-Paul Sartre, *Psihologia emoției* [Traducere, eseu introductiv și note de dr. Leonard Gavrițiu], București, IRI.
- Gehl, Liana, 2007, *Bi-grammatica dei verbi di sentimento nell'italiano e nel rumeno*, București, Editura Universității din București.
- Lakoff, George, 1987, *Women, Fire and Dangerous Things*, Chicago, University of Chicago Press.
- Langacker, Roland W., 1987, *Foundations of cognitive grammar, I: Theoretical prerequisites*, Stanford, University Press.
- Manea, Dana, 2001, *Structura semantico-sintactică a verbului românesc. Verbele psihologice*, București, Arhiepiscopia Romano-Catolică de București.
- Teleoacă, Dana-Luminița, 2016a, „Reflexivizarea verbelor psihologice în context romanic: ‘a (se) consterna’ în română, franceză și spaniolă”, în *SCL*, LXVII, 2 / 2016, p. 257–269.
- Teleoacă, Dana-Luminița, 2016b, „La pronominalisation des verbes transitifs : autour du verbe ‘(se) consterner’ en roumain, français et espagnol”, în Vasilieva, Natașa și Igor Skuratov (coord.), *Patrimoine linguistique et culturel des langues romanes: histoire et actualité*, Moscova, 2016, p. 268–273.
- Teleoacă, Dana-Luminița, 2017a, „Concordanțe vs. discrepanțe între definirea lexicografică și comportamentul discursiv al verbelor psihologice de mirare. Cu privire la conceptul ‘a (se) minuna’ în limbile română, franceză și spaniolă”, în Iulian Boldea, Cornel Sigmirean (ed.), *The Proceedings of the International Conference Globalization, Intercultural Dialogue and National Identity*, Tîrgu-Mureș, Arhipelag XXI Press, 2017, p. 288–298.
- Teleoacă, Dana-Luminița, 2017b, „Structuri argumentale verbale în context romanic: ‘a consterna’ în română, franceză și spaniolă”, în Maria Stanciu Istrate și Daniela Răuțu (ed.), *Lucrările celui de-al șaselea Simpozion Internațional de Lingvistică* [București, 29–30 mai 2015], București, Univers Enciclopedic Gold, p. 452–462.
- Teleoacă, Dana-Luminița, 2017c, ‘A (se) minuna’ – un concept (exclusiv) pozitiv? Cu privire la subiectul stimulus al verbelor psihologice care exprimă ‘minunarea’ în limbile română, franceză și spaniolă – conferință la Academia Română, 14 decembrie 2017.
- Teleoacă, Dana-Luminița, 2020, *Verbele psihologice: similitudini vs. divergențe în context romanic. ‘A (se) mira’ în română, franceză și spaniolă*, București, Editura Universității din București.
- Teleoacă, Dana-Luminița, 2020, *Verbele psihologice de mirare. O abordare sintactico-semantico-pragmatică din perspectiva gramaticii cognitive în context romanic (română, franceză și spaniolă)* [lucrare în manuscris] [*Verbele de mirare*].

**ON THE *STIMULUS* SUBJECT OF THE PSYCH VERBS MEANING “A ȘOCA”
(ENGL. *SHOCK*) IN ROMANIAN, FRENCH AND SPANISH**

Abstract

The study I propose represents a comparative research in the Romance context of the active-transitive pattern structured around the verbs that express the notion 'to shock' in Romanian, French and Spanish (cf. rom. *a șoca*, fr. *choquer* and sp. *chocar*). Specifically, starting from a series of online attested occurrences, in current web pages of Romanian, French and Spanish, I traced the realization of the first verbal argument (*i.e.* the subject), defined – within the framework of θ -roles – as *stimulus*. I based my investigation on numerous online contexts, where the *stimulus-subject* is morphologically embodied by *nonanimate nouns*. The approach was deepened by taking into account patterns with *polarity (and gradual) modifiers* as well. In this first part of our research we exclusively envisaged the argument structure of the Romanian verb. The argument structure of the corresponding verbs French and Spanish will be addressed in the second part of the paper, where I will also draw some conclusions in comparative-contrastive perspective (*i.e.* in Romance context).

CONSTRUCȚII BINOMINALE IREVERSIBILE. STADIUL CERCETĂRII ȘI RELEVANȚA INVENTARULUI ROMÂNESC

DANA PROHNISCHI

Facultatea de Litere, Universitatea din București Str. Edgar Quinet, nr. 5–7
dana.prohinschi@drd.unibuc.ro

Cuvinte-cheie: *construcții binominale ireversibile, constrângeri de ordine, proces de ordonare, ireversibilitatea, caracter convențional.*

Keywords: *irreversible binomials, ordering constraints, ordering process, irreversibility, conventionalised character.*

1. INTRODUCERE

La baza cercetării actuale se află ideea că vorbitorii sunt maeștri ai ordonării cuvintelor, nefiind, totuși, conștienți de această abilitate. Plecând de la această constatare, ne întrebăm care sunt influențele la care este supus vorbitorul în momentul ordonării cuvintelor în diverse construcții. Cercetătorii, de-a lungul timpului, au identificat o serie de reguli pe care vorbitorul le „respectă” în momentul în care produce diverse construcții. În articolul de față, vor fi prezentate constrângerile de ordine care influențează linearizarea unei subcategorii particulare de construcții, construcțiile binomiale ireversibile, din mai multe limbi, cu accent pe situația din limba română, care nu a fost supusă până acum unei analize de acest fel. Ideea centrală este că nu numai inventarul construcțiilor este diferit de la o limbă la alta, ci și modul în care funcționează diferite tipuri de constrângeri.

Prima parte a cercetării reprezintă o introducere a subclasei construcțiilor binominale ireversibile, a trăsăturilor și a regulilor care afectează ordonarea acestora. În cea de-a doua parte, am prezentat lucrările din bibliografia străină care au avut în centru tema construcțiilor binominale ireversibile. Partea a treia face referire la stadiul actual al cercetării. În partea a patra, voi prezenta corpusul de construcții românești binominale ireversibile alcătuit de mine și modul în care se aplică constrângerile care influențează ordonarea asupra structurilor incluse în corpus.

2. DEFINIȚII ȘI ASPECTE GENERALE

Construcțiile binare ireversibile reprezintă o subcategorie de construcții alcătuite din doi constituenți care aparțin aceleiași categorii gramaticale (nume,

adjectiv, verb) și care sunt coordonați de o conjuncție. Cercetarea actuală se limitează doar la construcțiile binominale ireversibile ai căror constituenți aparțin clasei gramaticale a substantivului și care sunt coordonați de conjuncția copulativă *și*. O serie de exemple de astfel de construcții sunt următoarele: *soț și soție, mama și tata, soarele și luna, alb și negru, mama și copilul, ciocan și nicovală, lapte și miere, sare și piper*.

2.1. CARACTERISTICILE CONSTRUCȚIILOR BINOMINALE IREVERSIBILE

Analiza corpusului de exemple permite extragerea unei serii de trăsături esențiale care caracterizează această subcategorie de construcții: caracterul fix, frecvența și sensul noncompozițional. Dacă primele două trăsături caracterizează întreaga clasă a construcțiilor binominale ireversibile, semantica noncompozițională acționează doar asupra anumitor construcții de acest fel.

A. Ireversibilitatea și caracterul „formulaic”

O construcție binominală ireversibilă este fixă din punctul de vedere al ordinii, așadar nu poate fi inversată. Criteriul ireversibilității reprezintă trăsătura definitorie a acestei subcategorii de construcții (Cooper și Ross 1975, Fenk-Oczlon 1989, *apud* Lohmann 2014: 21) și o diferențiază de celelalte cazuri de coordonare.

Această trăsătură pune problema gradului de ireversibilitate al acestor construcții, deoarece pe baza exemplurilor putem observa că unele dintre ele se caracterizează printr-un grad puternic de ireversibilitate, în timp ce altele dețin un grad mai slab de ireversibilitate. Din prima categorie fac parte construcții precum *casă și masă, ciocan și nicovală, lapte și miere, baba și mitraliera, mândrie și prejudecată, sare și piper* etc. a căror ordine fixă nu poate fi contestată. Prima categorie conține, în cea mai mare parte, construcții binominale ireversibile extrase din proverbe și zicători românești care deja sunt consacrate și întăresc gradul de fixitate. În cea de-a doua categorie integram construcțiile binominale ireversibile precum *mic dejun și prânz, cal și căruță, aur și argint, ac și ață, nuvele și povestiri* care nu se caracterizează printr-o ireversibilitate accentuată. Așadar, diferențiem prima categorie de cea de-a doua prin faptul că în cazul construcțiilor puternic ireversibile, vorbitorul ajunge simplu la această formă fixă fără să performeze vreun proces de ordonare. Deci construcțiile puternic fixate pot fi accesate mai rapid și pot fi interpretate drept unități lexicalizate, regăsibile în această formă în lexiconul mental al vorbitorului. Putem spune că astfel de construcții s-au canonizat în limbă.

Subclasa construcțiilor binominale ireversibile se distinge de subclasa celor reversibile tocmai prin acest puternic caracter fix. Totuși, există contexte în care este pusă sub semnul întrebării ireversibilitatea construcțiilor. Într-un context precum *Am cumpărat mai mult piper și sare.*, unde doresc să evidențiez că am cumpărat o cantitate mai mare de piper și una mai mică de sare, locul constituenților s-a schimbat din *sare și piper* în *piper și sare*. Deși constituenții

și-au inversat ordinea, asemenea contexte sunt întâlnite rar și într-o proporție covârșitoare este preferată ordinea *sare și piper*.

Construcțiile binominale ireversibile se caracterizează și prin alte proprietăți „formulaice”: constituenții individuali nu pot fi modificați de adjective, adverbe etc. (Lambrecht 1984, Olsen 2002b: 183, *apud* Lohmann 2014: 21). De exemplu, construcția binominală ireversibilă *casă și masă* nu ar mai putea fi considerată ireversibilă într-un context precum *casă mare și masă bună*, deoarece adjectivele sparg unitatea fixă a construcției și constituenții nu se mai află într-o relație de interdependență unul față de celălalt.

B. Convenționalizarea

Expresiile care aparțin clasei construcțiilor binominale ireversibile sunt utilizate cu o frecvență înaltă datorită caracterului lor convențional. Această proprietate a fost observată de Malkiel (1959), Lambrecht (1984), Norrick (1988, *apud* Lohmann 2014: 21). Această convenționalizare își are rădăcinile într-o relație semantică stabilită între constituenții coordonați. Similar cu categoria coordonării naturale în tipologie, constituenții construcției binominale ireversibile denotă concepte care sunt în legătură strânsă unul cu celălalt și, de obicei, apar împreună în lumea reală. Așadar, coordonarea constituenților este într-o oarecare măsură predictibilă și poate conduce la convenționalizare. Mai mult, relația dintre cele două elemente constitutive este una de interdependență în cele mai multe cazuri.

C. Semantica noncompozițională

Clasa construcțiilor binominale ireversibile se caracterizează printr-un sens non-compozițional (de exemplu, *casă și masă*). Construcția binominală ireversibilă *casă și masă* nu denotă suma celor doi constituenți, *casă și*, respectiv, *masă*, ci împreună construiesc un cu totul alt sens față de semnificația lor inițială.

Caracteristicile expuse, în special cele care țin de ireversibilitate și de sensul noncompozițional, aseamănă clasa construcțiilor binominale ireversibile cu expresiile idiomatiche, întrucât forma acestor expresii nu poate fi alterată și au, de cele mai multe ori, un sens noncompozițional. În orice caz, nu toate expresiile binominale se caracterizează prin trăsăturile specificate mai sus. De exemplu, expresia *ouă și jumări* este într-o oarecare măsură convenționalizată datorită frecvenței mari de utilizare. Totuși, forma ei nu este fixă în întregime, întrucât este reversibilă în anumite contexte. De asemenea, construcția *ouă și jumări* nu se caracterizează printr-un sens noncompozițional, deoarece fiecare constituent își păstrează sensul inițial, iar din îmbinarea celor doi termeni nu rezultă o sens nou. Prin contrast, expresia *casă și masă* îndeplinește toate criteriile de mai sus. Astfel, această clasă de construcții ar trebui cel mai bine descrisă ca un continuum ce pornește de la o coordonare „liberă” a elementelor ajungând la cazurile complet ireversibile și idiomatiche.

2.2. CONSTRÂNGERILE DE ORDINE CARE AFECTEAZĂ LINEARIZAREA

Studiile anterioare care s-au ocupat de construcțiile binominale ireversibile au observat că în spatele ireversibilității construcțiilor stă o gamă largă de factori de ordonare. Constrângerile care influențează ordinea constituenților sunt variate: constrângeri de natură pragmatică (*statutul informațional*), de natură semantică (*secvențierea iconică, ierarhia extralingvistică, accesibilitatea conceptuală*), de natură fonologică (*ritmul, accentul, greutatea silabei, numărul silabelor, numărul fonemelor, lungimea vocalei, sonoritatea consoanei finale, sonoritatea consoanei inițiale, numărul consoanelor finale, numărul consoanelor inițiale, calitatea vocalei*) și *frecvența*.

3. CONSTRUCȚII BINOMINALE IREVERSIBILE ÎN LIMBA ENGLEZĂ

Pentru limba engleză există cele mai multe studii care au în centru tema construcțiilor binominale ireversibile. Cercetători precum Cooper și Ross (1975), Pinker și Birdsong (1979), McDonald *et al.* (1993), Benor și Levy (2006) și Lohmann (2014) studiază procesul prin care vorbitorii determină ordinea construcțiilor formate din doi constituenți coordonați conjunctiv. Cercetătorii pornesc de la ideea că în limba naturală există o serie de factori care influențează ordonarea constituenților și identifică o serie de constrângeri de ordine pe care le aplică asupra eșantionului de construcții binominale ireversibile din limba engleză. În funcție de natura aplicațiilor cercetătorilor, au fost obținute și rezultate contradictorii în cazul anumitor constrângeri de ordine, dar majoritatea rezultatelor arată că o parte dintre constrângeri influențează puternic linearizarea construcțiilor binominale ireversibile din limba engleză.

Primii cercetători care au adus contribuții semnificative la acest studiu sunt Cooper și Ross (1975). În lucrarea *World Order*, Cooper și Ross au propus o serie de constrângeri de natură semantică, fonologică, pragmatică care influențează ordinea constituenților din construcțiile ireversibile. Pe baza acestor constrângeri, cercetătorii care i-au urmat au studiat gradul de aplicare a acestor reguli asupra construcțiilor binominale ireversibile din limba engleză.

Lohmann (2014) urmează coordonatele cercetătorilor citați și investighează ordinea elementelor din construcțiile coordonate ireversibil în limba engleză. Bazându-se pe un corpus lingvistic bogat, Lohmann aplică constrângerile de ordine și analizează cantitativ ordinea cuvintelor, dar, în urma experimentelor, observă că doar o parte dintre ele influențează puternic linearizarea constituenților construcțiilor binominale ireversibile din limba engleză: *statutul informațional, secvențierea iconică, ierarhia extralingvistică, accesibilitatea conceptuală, frecvența, legea lui Panini, ritmul, greutatea silabei și sonoritatea consoanei inițiale / finale*. Dintre acestea, studiul actual se axează pe analiza a cinci constrângeri de

ordine care s-au dovedit a fi semnificative și în ordonarea construcțiilor binominale ireversibile din limba română.

3.1. SECVENȚIEREA ICONICĂ

Literatura de specialitate, care a făcut studii pe baza construcțiilor binominale, a acordat un loc important constrângerii semantic-pragmatice intitulate *secvențierea iconică*. Cercetători precum Cooper și Ross (1975) și Fenk-Oczlon (1989, *apud* Lohmann 2014: 33) analizează constrângerea secvențierii iconice și observă că aceasta afectează linearizarea construcțiilor binominale ireversibile din limba engleză. Potrivit acestei constrângeri, există o relație de temporalitate, cauzalitate, iconicitate sau logică care se stabilește între cei doi constituenți.

Cel mai proeminent efect al acestei constrângeri îl putem observa în ordinea temporală a constituenților unei construcții unde succesiunea temporală observată în realitatea nonlingvistică este oglindită în ordinea lingvistică a celor două elemente. Exemplul la care recurge autorul este unul clasic: *veni, vidi, vici*. Principiul temporal este menționat și de Givón (1991: 92, *apud* Lohmann 2014: 33) care denumește această generalizare *Principiul semantic al ordinii liniare: morning and afternoon* ‘dimineața și după-amiază’, *birth and death* ‘naștere și moarte’.

Benor și Levy (2006, *apud* Lohmann 2014: 34) subsumează o nouă relație constrângerii secvențierii iconice, mai exact o relație de tipul cauză-efect care poate explica ordinea în construcțiile binominale ireversibile: *elementary school and high school* ‘gimnaziu și liceu’.

3.2. IERARHIA EXTRALINGVISTICĂ

O variabilă de ordine analizată frecvent în studiile despre construcțiile binominale ireversibile este ierarhia extralingvistică. Deși această ierarhie este citată la scară largă, cercetătorii au obținut totuși rezultate mixte. Pe baza unor exemple precum *husband and wife* ‘soț și soție’, *rich and poor*, ‘bogat și sărac’, ierarhia extralingvistică scoate în evidență trăsături ale constituenților: constituenții denotă referenți care sunt legați din punct de vedere ierarhic și cel care denotă puterea socială mai mare îl precedă pe cel care denotă puterea socială mai mică. Benor și Levy (2006, *apud* Lohmann 2014: 35) au denumit această variabilă și *constrângerea puterii* pe baza relației care se stabilește între cei doi constituenți unde referentul mai puternic stă înaintea referentului mai puțin puternic.

Pornind de la constrângerea ierarhiei extralingvistice, s-a observat o tendință de a situa genul masculin înaintea celui feminin. Benor și Levy (2006, *apud* Lohmann 2014: 35) analizează această ordonare și observă aceeași tendință, potrivit căreia într-o pereche de sex mixt bărbatul va veni primul, ca în *son and daughter* ‘fiu și fiică’ și *men and women* ‘bărbați și femei’. Wright *et al.* (2005, *apud* Lohmann 2014: 35) au descoperit că prejudecățile care situează bărbatul înaintea femeii sunt observabile în ordonarea numelor masculine și feminine.

Relațiile ierarhice nu se limitează doar la gen, deoarece s-au găsit exemple în care instituția cu putere mai înaltă o precedă pe cea cu putere mai mică (*university and college* ‘universitate și liceu’). Lohmann (2014) a identificat și o altă serie de relații ierarhice despre care nu poate afirma că aparțin spațiului sociocultural, dar care pot fi subsumate tot acestei constrângeri. Exemplele date de Lohmann (2014: 35) sunt următoarele: *kilograms and grams* ‘kilograme și grame’, *dollars and cents* ‘dolari și cenți’, care pot fi explicate prin tendința conform căreia o valoare numerică cu o însemnătate mai mare o va preceda pe cea cu o valoare mai mică atunci când ambele sunt regăsite pe aceeași scară.

3.3. ACCESIBILITATEA CONCEPTUALĂ

O altă constrângere de ordine luată în vedere de cercetători datorită efectului puternic pe care îl are asupra ordonării constituenților construcțiilor binominale ireversibile este accesibilitatea conceptuală. Potrivit acestei constrângeri, constituentul mai accesibil din punct de vedere conceptual precedă constituentul mai puțin accesibil.

Accesibilitatea conceptuală este o constrângere care subsumează o serie de variabile precum *vertical înainte de orizontal* (*height and width* ‘înălțime și lățime’, *latitude and longitude* ‘latitudine și longitudine’), *sus înainte de jos* (*sunset and sunrise* ‘apus și răsărit’), *dreapta înainte de stânga* (*right and left* ‘dreapta și stânga’), *animat înainte de inanimat* (*people and things* ‘oameni și lucruri’), *pozitiv înainte de negativ* (*plus and minus* ‘plus și minus’), *concret înainte de abstract* (*body and mind* ‘corp și minte’), *prototipul primul* (*apple and lemon* ‘măr și lămâie’), *nivel de bază înaintea nivelului supraordonat sau a celui subordonat* (*flowers and roses* ‘flori și trandafiri’). Lohmann (2014: 39) prezintă o altă serie de derivate ale constrângerii accesibilității conceptuale: *prieten înainte de inamic* (constrângere care poate fi subsumată constrângerii pozitiv înainte de negativ), *viață înainte de moarte* (care poate fi subsumată constrângerii caracter animat înaintea celui inanimat), *solid înainte de lichid* (elemente solide sunt interpretate ca fiind concrete, iar cele lichide ca fiind abstracte), *generația prezentă înainte de alte generații*, *proximal înainte de distal*.

Plecând de la analiza accesibilității conceptuale, trei cercetători, McDonald, Bock și Kelly, au sesizat și corespondențe ale constituenților cu rolurile gramaticale în studiul *Word and World Order: Semantic, Phonological and Metrical Determinants of Serial Position*. McDonald *et al.* (1993: 190) observă cum cuvintelor care sunt mai accesibile din punct de vedere conceptual (cuvintelor a căror formă de bază este mai accesibilă datorită semnificației ei) li se vor atribui roluri mai înalte din ierarhia relațiilor gramaticale, acolo unde subiectul domină obiectul direct, iar obiectul direct îl domină pe cel indirect. Ceea ce autorii vor să sublinieze este faptul că atribuirea rolurilor gramaticale se face în funcție de concretețea conceptelor. Așadar, substantivele mai concrete pot să accedă de la un

rol gramatical mai slab la un rol gramatical înalt. Pe baza a șapte experimente, McDonald *et al.* (1993: 197–219) demonstrează cum în propozițiile active obiectul direct care era mai concret decât subiectul tinde să fie reluat ca subiect în propozițiile pasive.

Observând aplicabilitatea mare a factorilor de ordine asupra construcțiilor binominale ireversibile, cercetătorii și-au pus întrebarea dacă nu există o constrângere care ar putea fi interpretată drept o explicație universală a ordinii. Cooper și Ross (1975, *apud* Lohmann 2014: 40) propun *principiul Eu-primul* care include o serie de constrângeri expuse mai sus. Denumirea principiului exprimă ideea că în limba naturală există un vorbitor prototipic, iar trăsăturile acestuia reprezintă, de fapt, factorii care influențează ordonarea (Cooper și Ross 1975, *apud* Pinker și Birdsong 1979: 498): *în viață, adult, bărbat, animat, aici, acum, agent, solid, prietenos, puternic, patriot*. Accesibilitatea conceptuală se aseamănă cu principiul *Eu-primul* din perspectiva faptului că anumite entități sunt mai ușor de prelucrat pentru vorbitorul prototipic. Pornind de la constatările lui Cooper și Ross, Mayerthaler analizează principiul vorbitorului prototipic și afirmă că elementele care sunt mai puțin marcate sunt mai ușor perceptibile de către vorbitor, de aceea ocupă poziția frunză în construcțiile binominale ireversibile. Din moment ce vorbitorul este animat, singular și dreptaci, constituenții cu aceste calități sunt mai puțin marcați, deci mai ușor de prelucrat pentru vorbitor. De asemenea, vorbitorul „are o imagine pozitivă asupra sinelui” (Mayerthaler p. 10, *apud* Benor și Levy 2006: 238), așadar elementele pozitive sunt mai puțin marcate. Din moment ce constituenții concreți sunt mai accesibili, aceștia sunt mai puțin marcați. Întrucât vorbitorul are ochii în cap și nu picioarele, privește mai degrabă înainte decât înapoi și stă în poziție verticală, elementele care sunt în față, deasupra și verticale sunt mai puțin marcate. Elementele mai puțin marcate, așa cum le denumește Mayerthaler, reprezintă, de fapt, regulile subsumate constrângerii accesibilității conceptuale.

Teoria lui Mayerthaler a fost extinsă de Benor și Levy (2006: 238) care au identificat o serie de reguli care implică marcarea perceptuală: *north and south* ‘nord și sud’ (nordul este direcția de orientare a unei busole), *mother and dad* ‘mama și tata’ (mama este persoana care stă la baza creșterii copilului), *day and night* ‘zi și noapte’ (oamenii petrec, de obicei, mai multe ore pe zi treji decât noaptea), *see and hear* ‘văz și auz’ (văzul este forma de percepție cea mai importantă), *salt and pepper* ‘sare și piper’ (primul constituent este cel mai uzual), *family and friends* ‘familie și prieteni’ (familia este mai importantă).

Deși principiul *Eu-primul* subsumează cele mai multe dintre constrângerile care influențează ordinea în construcțiile binominale ireversibile, nu le subsumează pe toate (vezi secvențierea iconică), de aceea cercetătorii au ajuns la concluzia că toate variabilele influențează în mod independent deciziile de ordonare.

Principiul *Eu-primul* nu este singurul propus ca explicație universală responsabil pentru ordonarea celor doi constituenți. Cea mai îndelungată încercare de reducere a fost lansată de Fenk-Oczlon (1989, *apud* Lohmann 2014: 123) care

susține că frecvența este variabila responsabilă pentru majoritatea constrângerilor, cu excepția secvențierii iconice, datorită probelor care arată că această constrângere are cea mai mare pondere de predicții corecte. Mai exact, cercetătoarea afirmă că celelalte variabile sunt epifenomenale, deci simple produse secundare ale frecvenței. Totuși, rezultatele acestei constrângeri nu confirmă suficient de mult statutul ei de epifenomen față de alte variabile. Totodată, modele care conțin frecvența ca singură constrângere nu pot fi nici acestea precise. Prin urmare, nu există nicio indicație pentru ideea că frecvența este variabila superordonată care face cele mai multe constrângeri epifenomenale și nu este singura variabilă care oferă explicațiile necesare care ajută la stabilirea ordinii. Cu toate acestea, frecvența poate fi tratată ca o constrângere de ordine particulară cu influență mare asupra ordonării construcțiilor binominale ireversibile.

3.4. FRECVENȚA

Fenk-Oczlon (1989, *apud* Lohmann 2014: 54) propune constrângerea frecvenței care ar fi responsabilă pentru ordonarea constituentului cu frecvență mai mare în fața constituentului cu frecvență mai redusă. Fenk-Oczlon (1989, *apud* McDonald *et al.* 1993: 195) aplică constrângerea frecvenței pe un inventar de 400 de expresii din limbile engleză, germană și rusă, și observă că în 84% dintre situații cuvântul mai frecvent precedă cuvântul mai puțin frecvent.

3.5. LEGEA LUI PANINI

Variabila de ordonare considerată cea mai răspândită în literatura de specialitate este legea lui Panini. Conform acesteia, pe prima poziție se va afla elementul constitutiv mai scurt, iar pe cea de-a doua poziție constituentul mai lung, măsurându-se lungimea silabelor fiecăruia (*salt and pepper* ‘sare și piper’, *pride and prejudice* ‘mândrie și prejudecată’).

În concluzie, variabilele prezentate mai sus – secvențierea iconică, ierarhia extralingvistică, accesibilitatea conceptuală, frecvența și legea lui Panini – afectează ordinea constituentilor construcțiilor binominale ireversibile din limba engleză. În urma analizei, observăm cum constrângerile de ordine nu-l influențează pe vorbitor doar în ordonarea constituentilor construcțiilor binominale ireversibile, ci subliniază și diferențele esențiale dintre constituenți. Pe baza celor cinci variabile de ordine, putem extrage următoarele trăsături diferențiatore: în comparație cu cel de-al doilea constituent, primul tinde să ocupe o poziție mai înaltă în ierarhia extralingvistică, să fie mai accesibil din punct de vedere conceptual, să fie mai frecvent și mai scurt. Contrastele dintre cei doi constituenți se traduc prin ceea ce Lohmann (2014: 195) denumește „diferențe de activare“, întrucât cuvintele mai accesibile, mai frecvente, mai scurte și poziționate mai sus sunt mai ușor de preluat din lexiconul mental al vorbitorului, de aceea sunt poziționate pe primul loc.

Astfel, constituentul care deține aceste caracteristici este considerat ca fiind mai ușor de activat în limbă.

4. CONSTRUCȚII BINOMINALE IREVERSIBILE ÎN LIMBA ROMÂNĂ

În limba română, construcțiile binominale ireversibile nu au reprezentat un subiect de interes pentru literatura de specialitate. Totuși, există o lucrare a Oanei Chelaru-Murăruș (2007) intitulată *Aspecte stilistice ale coordonării prin „și” în româna vorbită. Structuri fixate prin uz*, în care autoarea analizează această subcategorie de construcții doar din perspectivă stilistică. Analiza asupra construcțiilor binominale ireversibile desfășurată în lucrările anterioare este de orientare morfosintactică. În studiul prezent, îmi propun să urmez îndeaproape analiza cercetătorilor care s-au ocupat de construcțiile binominale ireversibile englezești, observând comportamentul construcțiilor binominale ireversibile din limba română sub influența constrângerilor de ordine. Așadar, articolul va avea în vedere numai aspectele morfosintactice și nu se preocupă de efectele stilistice pe care construcțiile binominale ireversibile românești le-ar putea exprima.

Pentru analizarea construcțiilor binominale ireversibile din limba română, am întocmit un inventar de aproximativ 150 de construcții asupra cărora am aplicat constrângerile de ordine. În alcătuirea corpusului am utilizat DEX-ul și intuiția mea de vorbitoare nativă. Am realizat o clasificare a construcțiilor în funcție de trăsăturile lor. Am delimitat construcțiile identificate în diverse categorii, după cum urmează: nume proprii din Biblie și combinații cu semnificație biblică/religioasă (*Adam și Eva, Petru și Pavel, Constantin și Elena, spovedanie și împărtășanie, lumină și întuneric*), titluri de cărți pătrunse în limba comună (*mândrie și prejudecată, război și pace, frumoasa și bestia*), personaje din literatura română și universală (*Făt-Frumos și Ileana Cosânzeana, Cătălin și Cătălina, Ion și Ana, Tristan și Isolda, Orfeu și Euridice, Zeus și Hera, Cezar și Cleopatra*), titluri (*rege și regină, prinț și prințesă, țar și țarină*), grade de rudenie (*mamă și tată, frate și soră, unchi și mătușă, bunic și bunică*), fragmente din proverbe și zicători românești (*casă și masă, ciocan și nicovală, capra și varza*), structuri bazate pe opoziția pozitiv – negativ (*plus și minus, alb și negru, binele și răul, adunare și scădere*), structuri temporale și locative (*zi și noapte, răsărit și apus*), culori (*alb și negru, alb și albastru, roșu și negru*), ierarhie educațională (*primar și gimnazial, gimnazial și liceal, masterat și doctorat*); din punct de vedere gramatical, am identificat construcții articulate hotărât (*oul și găina, mama și copilul, soarele și luna*), construcții la plural (*ouă și jumări, doamnelor și domnilor, nuvele și povestiri*).

Pe baza eșantionului de exemple din limba română am aplicat constrângerile de ordine care au o influență puternică asupra construcțiilor binominale ireversibile din limba engleză. În urma experimentului, am observat că secvențierea iconică, ierarhia extralingvistică, accesibilitatea conceptuală, frecvența și legea lui Panini au

un efect puternic asupra ordonării constituenților românești din astfel de construcții, situație similară cu limba engleză.

4.1. SECVENȚIEREA ICONICĂ

Deși nu are o „acoperire” mare, secvențierea iconică explică linearizarea unor construcții precum: *spovedanie și împărtășanie, viață și moarte, crimă și pedeapsă, Iliada și Odiseea, alfa și omega, primul și ultimul, dimineață și după-amiază, dimineață și seară, zi și noapte, ianuarie și februarie, prezent și viitor, luni și ani, răsărit și apus, mic dejun și prânz, cauză și efect, incipit și final, creșă și grădiniță, masterat și doctorat.*

4.2. IERARHIA EXTRALINGVISTICĂ

Construcții binominale ireversibile românești a căror ordine este determinată de constrângerea ierarhiei extralingvistice sunt următoarele: *prinț și prințesă, rege și regină, țar și țarină, duce și ducesă, soț și soție, bărbat și femeie, naș și nașă, unchi și mătușă, văr și verișoară, frate și soră, fiu și fiică, bunic și bunică, moș și babă, tată și fiu, doamnele și domnișoarele, universitate și liceu, kilograme și grame, dolari și cenți.*

4.3. ACCESIBILITATEA CONCEPTUALĂ

Constrângerea accesibilității conceptuale, împreună cu regulile ramificate din aceasta, stă la baza ordinii construcțiilor binominale ireversibile din limba română. Construcțiile următoare pot fi subsumate regulii [pozitiv înainte de negativ]: *rai și iad, lumină și întuneric, război și pace, alb și negru, plus și minus, bunătate și răutate, binele și răul, dragoste și ură, tineri și bătrâni, viață și moarte, înger și demon, sfinți și păcătoși, zi și noapte, prieteni și dușmani, ying și yang, adunare și scădere, înmulțire și împărțire.* Pentru regula [vertical înainte de orizontal], construcțiile care se încadrează sunt *longitudine și latitudine, dreapta și stângă, vertical și orizontal, înălțime și greutate.* Pentru regula [animat înainte de inanimat], putem încadra următoarele construcții: *Jack și vrejul de fasole, Lizuca și Patrocle, baba și mitraliera, capra și varza, găina și oul, omul și bestia, oameni și viețuitoare, om și mașină, cal și căruță.* Construcțiile românești guvernate de regula *concret înainte de abstract* sunt *trup și suflet și trup și minte.* Constrângerea formulată pentru datele din limba engleză *sus înainte de jos* pune anumite probleme de interpretare în limba română, întrucât pentru construcția binominală românească *răsărit și apus* regula ar trebui reformulată *jos înainte de sus.*

4.4. FRECVENȚA

Ordinea construcțiilor binominale ireversibile românești este afectată de constrângerea frecvenței: *rai și iad, viață și moarte, sfinți și păcătoși, mândrie și prejudecată, crimă și pedeapsă, frumoasa și bestia, doamna și vagabondul, prinț și cerșetor, țar și țarină, duce și ducesă, mamă și tată, soț și soție, fiu și fiică, tată și fiu, casă și masă, alb și negru, plus și minus, bunătate și răutate, dragoste și ură, zi și noapte, oul și găina, vaca și boul, numere și litere, fete și băieți, mituri și curiozități, mâini și picioare, ouă și jumări, oale și ulcele, sare și piper, punct și virgulă, gresie și faianță, mătură și fărăș, ac și ață, cal și căruță, cap și coadă, mani și pedi, fizic și psihic, est și vest, calitate și cantitate, dreapta și stânga, vertical și orizontal, înălțime și greutate, prezent și viitor, cauză și efect, senior și junior, alb și albastru.*

4.5. LEGEA LUI PANINI

Legea lui Panini influențează ordinea construcțiilor binominale ireversibile din limba română într-un procent foarte mare: *spovedanie și împărtășanie, lumină și întuneric, sfinți și păcătoși, mândrie și prejudecată, crimă și pedeapsă, doamna și vagabondul, prinț și cerșetor, țar și țarină, duce și ducesă, soț și soție, fiu și fiică, naș și nașă, unchi și mătușă, văr și verișoară, bunic și bunică, moș și babă, ciocan și nicovală, praf și pulbere, ochi și urechi, baba și mitraliera, foc și pară, alfa și omega, ou și oțet, alb și negru, plus și minus, zi și noapte, doamnele și domnișoarele, oul și găina, mama și copilul, limba și literatura, mituri și curiozități, rațele și vânătorii, oale și ulcele, oameni și viețuitoare, mâini și picioare, unt și margarină, om și mașină, surlă și trâmbiță, trup și suflet, cal și măgar, punct și virgulă, vertical și orizontal, azi și mâine, mâine și poimâine, prezent și viitor, ac și ață, cap și coadă, alb și albastru.*

Rezultatele obținute în urma aplicării constrângerilor asupra construcțiilor binominale fixe românești demonstrează că secvențierea iconică, ierarhia extralingvistică, accesibilitatea conceptuală, legea lui Panini și frecvența influențează puternic ordinea constituenților. O trăsătură particulară a construcțiilor binominale ireversibile din limba română identificată ține de trăsătura morfologică [+articulat]. Limba română conține expresii precum *șoarecele și pisica, frumoasa și bestia, oul și găina, mama și copilul, soarele și luna* a căror ireversibilitate se datorează constituenților care sunt articulați hotărât.

5. CONCLUZII

Tema construcțiilor binominale ireversibile nu a reprezentat un subiect de interes pentru literatura română de specialitate, de aceea mi-am propus să analizez

particularitățile morfosintactice care caracterizează acest tip de construcție. Având drept punct de plecare studiile din bibliografia străină mai ales despre limba engleză, care și-au îndreptat atenția asupra linearizării construcțiilor binominale ireversibile, am întocmit un inventar de construcții binominale ireversibile românești. Am preluat constrângerile de ordonare de la cercetătorii care s-au ocupat de acest subiect pentru alte limbi și le-am aplicat asupra construcțiilor binominale ireversibile din limba română. În urma analizei, am observat cum secvențierea iconică, ierarhia extralingvistică, accesibilitatea conceptuală, frecvența și legea lui Panini influențează puternic ordonarea constituenților din construcțiile binominale ireversibile românești. Rezultatele pe care le-am obținut asupra construcțiilor binominale ireversibile din limba română sunt similare cu rezultatele obținute de cercetători asupra ireversibilelor din limba engleză.

O trăsătură interesantă a construcțiilor binominale ireversibile românești, pe care nu o întâlnim în limba engleză, este trăsătura morfologică [+articulat]. Există construcții în limba română precum *șoarecele și pisica, frumoasa și bestia, oul și găina, mama și copilul, soarele și luna* care au o ordine fixă datorită constituenților care sunt articulați hotărât. În cazul în care constituenții nu ar fi articulați, construcția n-ar mai putea fi considerată ireversibilă.

Articularea hotărâtă nu este singura proprietate care distinge construcțiile binominale ireversibile românești de cele englezești. Ordinea constituenților este diferită de la o limbă la alta. Construcția *alb și negru* din limba română se distinge de cea din limba engleză prin prisma faptului că primul constituent al construcției românești este *alb*, iar primul constituent al construcției englezești este *black*. Astfel, construcțiile binominale ireversibile din cele două limbi sunt în oglindă și, bineînțeles, funcționează după constrângeri de ordine diferite: construcția ireversibilă românească *alb și negru* funcționează după principiul pozitiv înainte de negativ, în schimb construcția din limba engleză *black and white* nu este influențată de aceeași constrângere. Construcțiile prezentate mai sus sunt doar primele dintr-o serie lungă de diferențe între cele două limbi. Lohmann (2014) propune pentru subconstrângerea *sus înainte de jos* construcția *sunset and sunrise*. Pentru limba română nu funcționează ordonarea *apus și răsărit*, ci are o frecvență mai mare varianta *răsărit și apus*. Concluzie pe care o putem trage nu are de-a face cu constituenții, ci cu constrângerile de ordine: factorii care influențează ordonarea constituenților unei construcții binominale ireversibile nu pot fi universali, ci, mai degrabă, sunt specifici pentru fiecare limbă.

Specificul fiecărei limbi influențează, totodată, construcțiile binominale ireversibile. Dacă în limba engleză există construcția binominală ireversibilă *apple and lemon* influențată de constrângerea prototipul primul, în limba română, funcționează după aceeași regulă construcția *mere și pere*. Deși în ambele limbi mărul este fructul prototipic, în engleză constituentul este în formă de singular (*apple*), iar în română în formă de plural (*mere*). În privința celui de-al doilea constituent, observăm aceeași diferență morfologică de număr: al doilea constituent

al construcției binominale ireversibile este în formă de singular (*lemon*), iar cel al construcției binominale ireversibile este în formă de plural (*pere*).

În concluzie, lucrarea de față prezintă inventarul de construcții binominale ireversibile alcătuit pentru limba română și analiza asupra acestor construcții prin aplicarea constrângerilor de ordine. În urma analizei, am arătat cum cinci constrângeri de ordine – secvențierea iconică, ierarhia extralingvistică, accesibilitatea conceptuală, frecvența și legea lui Panini – au o influență puternică asupra ordonării constituenților din construcțiile binominale ireversibile românești. Am subliniat o trăsătură particulară a limbii române pe care o regăsim în câteva construcții binominale ireversibile din limba română: articularea hotărâtă a constituenților ca în exemplul *mama și copilul*. Am arătat cum constrângerile de ordine nu pot fi universale, ci sunt specifice fiecărei limbi, de aceea unele ar trebui reformulate pentru construcțiile binominale ireversibile din limbile în care sunt studiate. Totodată, în analiza construcțiilor binominale ireversibile trebuie să avem în vedere nu doar constrângerile de ordine, ci și specificul fiecărei limbi.

SURSE

Dicționarul explicativ al limbii române DEX, 2016, ediția a III-a revăzută și adăugită, București, Univers Enciclopedic Gold.

BIBLIOGRAFIE

- Benor, Sarah B., Roger Levy, 2006, „The chicken or the egg? A probabilistic analysis of English binomials”, *Language* 82 / 2, 233–278.
- Chelaru-Murăruș, Oana, 2007, *Aspecte stilistice ale coordonării prin „și” în româna vorbită. Structuri fixate prin uz*, în *Stereotipie și expresivitate – de la limba vorbită la textul poetic* –, București, Editura Universității din București, p. 31–45.
- Cooper, William E., John Ross, 1975, „Word order”, în Grossman, San și Vance 1975: 63–111.
- Fenk-Oczlon, Gertraud, 1989, „Word frequency and word order in freezes”, *Linguistics* 27, 517–556.
- Givón, Talmy, 1988, „The pragmatics of word-order: predictability, importance and attention”, în Hammond, Moravcsik, Wirth 1988: 243–259.
- Lohmann, Arne, 2014, *English coordinate constructions: A processing perspective on constituent order*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Malkiel, Yakov, 1959, „Studies in Irreversible Binomials”, *Lingua* 8, 113–160.
- Mayerthaler, Willi, 1981, *Morphologische Natürlichkeit* (Linguistische Forschungen 28), Wiesbaden, Verlagsgesellschaft Athenaion.
- McDonald, Janet L., Kathryn Bock, Michael H. Kelly, 1993, „Word and world order: semantic, phonological, and metrical determinants of serial position”, *Cognitive Psychology* 25, 188–230.
- Pinker, Steven, David Birdsong, 1979, „Speakers’ sensitivity to rules of frozen word order”, *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* 18/18, 497–508.
- Wright, Sandra K., Jennifer Hay, Tessa Bent, 2005, „Ladies first? Phonology, frequency, and the naming conspiracy”, *Linguistics* 43/3, 531–561.

**IRREVERSIBLE BINOMIALS. THE STATE OF ART AND THE RELEVANCE
OF THE ROMANIAN DATA**

Abstract

The aim of this paper is to analyze the order of Romanian irreversible binomial constructions. The present study is based on previous research that analyzed the order of English irreversible binomial constructions. Throughout the time, researchers have observed that speakers are influenced to order the constituents of irreversible binomial constructions according to certain ordering constraints. I applied these ordering constraints on the Romanian irreversible binomial constructions in order to observe their effectiveness. I noticed that five constraints strongly influence the ordering of the constituents of the Romanian irreversible binomial constructions: iconic sequencing, extra-linguistic hierarchy, conceptual accessibility, frequency and Panini's law.

FUNCTII ALE DESCRIERII ÎN *JURNALUL UNEI FETE GREU DE MULȚUMIT. 1932–1947* DE JENI ACTERIAN

IULIANA CHIRICU

Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan-Al. Rosetti”,
iuliana_chiricu@yahoo.com

Cuvinte-cheie: jurnal, descriere, confidență, funcție, Jeni Acterian.

Key-words: diary, description, self-disclosure, function, Jeni Acterian.

1. ASPECTE TEORETICE

În acest articol, analizăm anumite modalități prin care textul descriptiv coexistă și relaționează cu textul confesiv în *Jurnalul unei fete greu de mulțumit (1932–1947)* de Jeni Acterian.

Jeni Acterian (n. 22 iunie 1916, Constanța – d. 29 aprilie 1958, București) a fost o regizoare, traducătoare și teatrologă de origine armeană, „făcând parte cu siguranță din familia marilor intelectuali interbelici” (Acterian 2007: 2). *Jurnalul* ei a văzut lumina tiparului în anul 1991, la Editura Humanitas, atunci când Arșavir Acterian (fratele autoarei) și-a dat acordul pentru publicare, ocupându-se cu precauție de dactilografierea caietelor, după cum afirmă Doina Uricariu, în prefața celei de a doua ediții a *Jurnalului*, din anul 2007 (Acterian 2007: 8). *Jurnalul unei fete greu de mulțumit* „este un *Bildungstagebuch*, un jurnal al condiției umane, o altă mărturie de pe cumile disperării – din care nu lipsesc, din fericire, accentele ludice, ironia, autoironia, efuziunile fertile” (Dinu 2012: 98).

În *Jurnal*, discursul confesiv este structurat sub formă narativă, descriptivă și dialogală. Confesiunea este definită ca „un type particulier d’activité interactionnelle” (Kerbrat-Orecchioni, Traverso 2007: 3), secvența confesivă fiind „une séquence de discours *auto-centré*, qui porte sur un état, un fait ou un événement concernant directement ou indirectement le locuteur”, care scoate la lumină un secret.

Liana Pop (2007: 409–410) descrie modul în care variază anumite elemente, precum locul, persoanele și obiectul unei dezvăluiri. Pentru confesiuni, ca gen literar, locul comunicării este reprezentat de scriitură, persoana care se dezvăluie este scriitorul, destinatarul este cititorul, iar obiectul privește aspectele secrete ale vieții personale a autorului. Ca tip de interacțiune verbală, jurnalul lui Jeni Acterian are o situație aparte în raport cu elementele identificate de Liana Pop. Încadrabil în

clasa confidenței ca hipergen, identitatea destinatarului (cititorul) și obiectul revelat (secretul) se schimbă prin însuși faptul publicării și, respectiv, al cenzurii lui Arșavir Acterian sau al pierderii posibile a unor fragmente, în timp ce situația de comunicare (scriitura ca loc de producere a actului de comunicare) și emițătorul (scriitorul) rămân neschimbate.

În legătură cu textul confesiv, observăm că lipsa unor trăiri interioare speciale este atât de rară, încât diarista o consemnează sugestiv și lapidar, alături de lipsa altor evenimente exterioare importante, precum examenele:

(1) „20 septembrie 1938 [...]

În rezumat: **Zi goală din punct de vedere „eu”**, ca și din punct de vedere „examene”, dar cel puțin fără multă plictiseală”. (p. 222)¹

Alte notații zilnice surprind numai stări sufletești. În următorul exemplu, afectele sunt denumite prin substantive (*neliniște, chin, tortură*), sunt sugerate prin metaforă („Mă arde un foc mic”) și sunt motivate, cu autoironie, într-un dialog cu sine însăși, ca obstacole în calea uitării, opuse lucidității:

(2) „9 septembrie 1938

De ce am mereu **neliniștea** asta absurdă? **Mă arde un foc mic**. Puțin, încă puțin.

Chinul administrat cu rafinement, cu lingurița. **Tortura** să fie de fiecare moment, împrăștiată sistematic în fiecare clipă, pentru că, nu e așa, s-ar putea întâmpla altfel să ajung să uit, nu? Și asta nu se poate, vezi d-ta.” (p. 218)

Definită ca un „element component al structurii textului, inclus în și subordonat față de textul narativ”, în DSL (2001: 164), „descrierea oferă informații despre personajele, obiectele, spațiul și timpul care însoțesc/configurează desfășurarea acțiunii”. Dacă, prin tradiție, descrierea este concepută ca o „pauză narativă” (cf. DSL: 164; Mancaș 2005: 5), în această lucrare, dată fiind calitatea de jurnal a operei studiate, observăm că descrierea furnizează teme de meditație repetitive, aproape obsesive, funcționând frecvent ca un declanșator al confidenței.

Mihaela Mancaș (2005: 73) consideră că funcția generală a descrierii este aceea de a oferi o informație. Ne interesează ce tip de informații oferă descrierea în textul confesiv, mai precis, ce rol poate juca fragmentul descriptiv în această formă discursivă.

Textul descriptiv este generat de ceea ce percepe privirea diaristei în realitatea care o înconjoară (natura, locurile în care se află, persoanele întâlnite, propria înfățișare redată prin autoportret, contextul istoric marcat de război). Textul confesiv are drept sursă privirea interioară asupra gândurilor și a sentimentelor, fiind o aducere la suprafață, o obiectivare a „discursului interior”. În termenii

¹ În cazul citărilor din volumul lui Jeni Acterian, *Jurnalul unei fete greu de mulțumit. 1932–1947*, ediție nouă revăzută, 2007, București, Editura Humanitas, precizăm numai numărul paginii.

naratologiei, cercetarea de față are în vedere anumite reflexe lingvistice ale focalizării externe și ale celei interne asupra evenimentelor, într-o scriitură autodiegetică, nonficțională, de tip confesiune.

În cele ce urmează, identificăm patru funcții ale descrierii în cotextul confesiv, pe baza unor criterii pragmatico-semantice, precum raportul semantic dintre mesajul textului confesiv și al celui descriptiv (corespondența dintre starea sufletească și peisaj) sau gradul de subiectivitate a enunțului: funcția de declanșator al stărilor sufletești, funcția de redare a atmosferei, funcția simbolică, funcția poetică.

În cadrul alăturării textului confesiv și a celui descriptiv, redarea atmosferei exterioare poate funcționa ca reflectare a stării interioare a diaristei, fiind valabilă și reciprocă acestei afirmații. Atunci când există o corespondență între starea interioară și peisaj, descrierea poate avea rol de declanșator al stării sufletești sau funcție simbolică. Funcția de redare a atmosferei nu implică subiectivitatea autoarei într-un grad la fel de înalt ca în cazul celorlalte funcții. Funcția poetică este implicată la nivelul construcției mesajului.

2. FUNCȚIILE DESCRIERII

2.1. FUNCȚIA DE DECLANȘATOR AL STĂRILOR SUFLETEȘTI

Descrierea poate avea funcție de declanșator sau de potențiator al unor procese interioare, stări sau trăiri, precum amintirea, introspecția, contemplația.

În următorul exemplu, clădirea Fundației declanșează amintirea („mi-am adus aminte”), reînvie imagini din trecut, provoacă reflecția („mă gândesc”), anticiparea unui atitudinii („poate am să-l regret cândva”):

(3) „7 septembrie 1938

După-amiază am trecut pe la Fundație. *Sălile din fund închise. În primele săli căldură și o atmosferă grea. Mi-am adus aminte de plinătatea și auriul zilelor de bibliotecă de acum doi ani. De Al[ice Botez] și de ceilalți care veneau pe rând să pâlăvrăgească alene, în timp ce cartea stătea răsturnată și inutilă pe masă; de plecările în grup, cu râsete proaspete și totuși amare; de bătăile și sminteala neglijent nebună a băieților. Fundația mi-a făcut azi impresia unui castel părăsit de castelani.*

Am plecat din sala de lectură cu un lung oftat ușurat. **Mă gândesc că** nu mai am decât un an de facultate și că poate am să-l regret cândva”. (p. 218)

Timpurile verbale fac distincția între gândurile *redate* și gândurile *prezente* în timpul scriiturii. Descrierea introductivă a clădirii Fundației, lipsită de ornamente stilistice („Sălile din fund închise. În primele săli căldură și o atmosferă grea.”), se transformă, în urma procesului amintirii și a impresiei provocate de aceasta într-o descriere metaforică: „Fundația mi-a făcut azi impresia unui *castel părăsit de castelani*”.

În notația următoare, neputința autoarei de a se situa cu exactitate în timp, de a găsi lucruri importante, care merită a fi scrise, determină ca venirea primăverii

să declanșeze o reflecție sumbră asupra morții, tema dominantă a jurnalului: „Atâta risipă de viață pentru a ascunde atâta moarte.” Descrierea este construită pe neconcordanța dintre imaginile vizuale și olfactive legate de venirea primăverii și imaginea oamenilor triști:

(4) „Aprilie 1939. Vineri

Nu știu în câte ale lunii suntem. Duminică e Paștele, azi e vineri, asta știu. Asta te situează oarecum în timp și are aerul unui lucru precis. Nu mai pot scrie. Nu știu de ce nu mai pot, dar cert e că nu mai pot. Îmi spun, ca explicație că nu pot scrie: pentru că am senzația că mă repet și totuși continuam să scriu? Chiar când aparent dădeam importanță lucrurilor pe care le scriam, în fond știam că bluffez și, știind că bluffez, continuam totuși să scriu. Desigur însă că asta are foarte mică importanță (ca să nu spun că n-are nici una)...

De două zile a venit primăvara. S-a instalat comod și obraznic. Și-a întins cerul albastru pe capetele noastre și a aprins soarele și ne-a împrăștiat în atmosferă parfumul purtat de briza caldă. Oamenii care văd lucrurile acestea sunt triști, cu toate că nu au nimic de spus. Atâta risipă de viață pentru a ascunde atâta moarte”. (270)

În următorul exemplu, descrierea precedă și interacționează, în același pasaj textual, cu dezvăluirea stării sufletești induse de priveliștea cerului:

(5) „17 martie 1933, seara

Astăzi dimineață am ieșit în grădină cu cartea mea. *Era tare frumos: soarele călduț de primăvară, cerul albastru fără cea mai mică pată, un cer care nu îngăduie ochilor să privească în altă parte. De atâta frumusețe, Doamne, inima parcă mi se încălzește puțin. Uiii totul câtă vreme soarele strălucește astfel.*

Acum nu mai am răbdare să citesc, nu mai am chef să rămân acasă. Vreau să rătăcesc pe străzi gălăgioase, singură printre trecători indiferenți. De ce? Mă-ntreb întruna de ce?

De câtva timp sunt în așteptarea unei întâmplări, a unei întorsături în viața mea. E o simplă aprehensiune? E numai o dorință de ceva nou?” (p. 19)

Exaltarea în fața peisajului solar este exprimată prin invocarea „Doamne”, iar efectele psihice resimțite sunt sugerate prin metafora „inima parcă mi se încălzește” și prin verbul de cogniție „a uita”. Soarele primăverii și cerul senin determină îmbunătățirea stării sufletești, spre deosebire de exemplul anterior, în care peisajul de primăvară nu schimbă perspectiva negativă asupra vieții. Perceperea naturii este determinată de starea de spirit, în exemplul 4, în timp ce, dimpotrivă, starea sufletească este influențată de peisajul exterior, în exemplul 5. În ambele sensuri, peisajul interior și peisajul exterior își corespund.

În următoarea notație, remarcăm concordanța între imaginea peisajului de primăvară și starea de spirit („Mi-a trecut melancolia”), decorul fiind și un prilej de scurtă reflecție („E o vreme în care omul e bine să fie un animal sănătos.”)

(6) „14 martie 1946

Mi-a trecut melancolia cam de vreo oră. *E o vreme splendidă. Primăvară în plin cu soare și cer albastru și nimeni și nimic nu merită risipa unui singur gând. E o vreme în care omul e bine să fie un animal sănătos*”. (p. 404)

Natura reprezintă și în următorul exemplu un cadru favorabil contemplației. Descrierea pădurii Băneasa este urmată de o serie de reflecții în centrul cărora se află sentimentul de singurătate, legat simbolistic de anotimpul toamnei. Fragmentul descriptiv este construit pe alăturarea imaginilor auditive (metafora „tăcere de piatră”), olfactive (enumerarea „miros de castani, de ciupercă, de frunze moarte”) și vizuale („O toamnă proaspătă cu culori între roșu și verde, ruginite și răspândite covor”).

(7) „2 noiembrie 1942

Acasă totul trist. Ar[șavir] muncește ca un câine fără a parveni să fie suficient... și mama ne-a făcut alaltăieri o criză atât de urâtă încât am crezut că moare. De atunci mi-am descoperit noi fire albe în păr și port cu mine un fel de greutate. În puținul timp liber, iau bicicleta și mă duc pe lângă lacuri sau în pădure. *Alaltăieri, în pădurea Băneasa, era o tăcere de piatră și un miros de castani, de ciupercă, de frunze moarte... O toamnă proaspătă cu culori între roșu și verde, ruginite și răspândite covor... Stau singură cu capul gol de gânduri, cu un fel de tristețe dincolo de minte și adu-mec aerul parfumat ca un animal, până mă pătrunde frigul și trebuie să plec. N-am nici un fel de perspectivă, de nici un fel... și port în mine un fel de perplexitate că nu mă sinucid. O uimire că frica mea de moarte este atât de inutilă... Și știind atât de limpede, lucid lucrul acesta, știind că n-am nici o perspectivă, că existența îmi este o durere continuă, totuși nu mă pot sinucide și-mi este o sfâșietoare frică de moarte. Fără soluție totul. Și starea asta, aparent paradoxală, între „eterna“ ajungere la sinucidere ca soluție și eterna descoperire că această singură soluție n-o pot adopta din frică de neant, durează de ani și ani de zile...*

*

Îmi sunt mie însămi veșnică surpriză. Mă întreb uneori unde găsesc în mine atâta forță încât să pot râde atât de limpede, să vorbesc cu atâta „interes“ de atât de multe lucruri, să mănânc cu atâta poftă. Omul e un animal crâncen de curios uneori. Unde-o fi gășind atâta putere încât să depășească (depășească?! într-un fel) o disperare atât de totală[?] Asta într-adevăr mă depășește”. (p. 364)

Însemnările despre Balcic includ descrieri lirice ale peisajului marin, motiv de meditație asupra trecerii timpului, ca în (8) („Toate lucrurile astea se împrăștie ca fumul”), sau de contemplație, ca în exemplul (9) („M-am întins cu fața în sus să văd stelele căzând.”). Textul cu accente confesive încheie, în ambele exemple, notația, având un rol interpretativ, opus celui liniar, factual, descriptiv. Marea este peisajul descris cel mai liric și mai amplu de autoare, un peisaj de care se simte apropiată până la identificare.

(8) „Luni, 2 august 1937

Vine marea. Muge marea. Asurzitor, monoton și nesfârșit. Urlă marea de-ți vine să urlî o dată mai tare decât ea, ca s-o amuțești. Să se facă odată liniște. Toată noaptea a urlat marea, ca foșnetul pădurii sub furtună.

De când sunt aici, nici disperările mele nu mai sunt ca înainte. Mă gândesc uneori ce o să rămână din timpul acesta petrecut aici. Poate nimic sau poate câteva imagini. În tot cazul, știu aproape precis că tot ce-mi umple timpul acum se duce pe apa sâmbetii. **Toate lucrurile astea se împrăștie ca fumul**". (p. 167)

(9) „București, 15 august 1937

Sunt numai de două zile aici, dar parcă sunt secole de când am plecat de la Balcic. Mi-e teribil de rău fizic. Cred că răul ăsta fizic este datorat răului „moral”. Se zbate în mine dorul de Balcic ca un chin fără scăpare, fără soluție.

Nu mă simt bine în București. Mă sufocă urâtenia pe care o găsesc în tot ce mă înconjoară. Nu-mi place nici odaia mea. Mi-e străină. Odaia în care înainte de Balcic mă simțeam bine și pe care o iubeam. De ieri dimineață, trăiesc ca într-un vis urât, sperând că la un moment dat o să mă trezesc.

Ultima mea noapte la Balcic? Îmi era sufletul ca atunci când ai un nod de lacrimi în gât și-ți strângi dinții tare ca să nu țipi. M-am dus la Mahmud. Cu Lucia Demetrius și cu tot grupul ei, ne-am dus la plop. *Era drumul alb în noaptea înstelată*. Am urcat așa, cu nasul la stele și cu mirarea mea în suflet. *Ce simplu de frumos erau toate*. [...] Mi-am exprimat dorința să stau puțin la mahoane și pe urmă să plec spre casă. Mircea s-a oferit să mă conducă. *La mahoane. Erau mari și frumoase; trase la mal au ceva părăsit și dureros. Smulse din elementul lor, le rămâne totuși aceeași gravă măreție. Era o liniște neagră, compactă. Vântul umed și proaspăt îmi zbura părul pe spate și-mi îngheța obraji. Se vedea marea ca o pată neagră în care lucea lichid și metalic un far*.

M-am întins cu fața în sus să văd stelele căzând". (p. 168–169)

În următorul exemplu, peisajul nocturn potențează sentimentul de singurătate. Cuvintele pot avea sens atât în planul realității imediate, cât și în cel al realității interioare: adjectivul „pustie” („strada pustie”), tautologia „tăcerea fără liniște” au un semnificat în realitatea exterioară (lipsa de oameni, de sunete) și unul corespondent în sfera psihică. Singurătatea, de asemenea, poate caracteriza peisajul ca element exterior sau starea sufletească a scriitoarei („Singurătatea mi s-a părut uriașă”). Comparația „cele 5 minute din noapte mi s-au părut ca o insulă” încheie notația, sugerând ieșirea din obișnuit și însingurarea eului izolat de ceilalți. Elementele colorate afectiv (prin metafore, prin tautologie) din secvența descriptivă, aparținând la două universuri diferite, fizic și psihic („tăcere de piatră”, „tăcere fără liniște”), se află în concordanță cu starea sufletească din momentul acțiunii relatate:

(10) „23 septembrie 1938

Azi-noapte m-am trezit. Era ora 4^{1/2} și spre răsărit se anunța o ușoară lumină. Am venit la fereastră. *Strada pustie, plouase și aerul era neobișnuit de parfumat pentru București. Era o tăcere de piatră. O tăcere fără liniște*. Îmi fulgerau prin cap gânduri. **Singurătatea mi s-a părut uriașă**. Imposibil de trist și de mare. Apoi **m-am gândit** brusc că, dacă mai stau câteva minute, n-am să mai pot dormi. M-am vârât în plapumă și am închis ochii, închizându-i parcă **tristeții**. Când **mi-am amintit azi de cele 5 minute din noapte, mi s-au părut ca o insulă**.” (p. 222–223)

Decorul repetitiv, sugerând starea de plictis, este urmat de exprimarea sentimentelor legate de frica de a îmbătrâni, în următoarea notație, redactată în limba franceză:

(11) „20 mars 1945

Aujourd'hui comme hier, comme demain. La même stupide... matinée. Je vais vieillir și a continue et je suis furieuse. **Je vais vieillir** de toute manière et parfois je m'en fiche. *Il fait froid et laid, mais le printemps est là quand même et a se sent.* Envie d'aller en chasse. Le sac au dos, les jambes nues, les mains béatement dans les poches. Toujours soif de soleil. Je devrais vivre dans des pays plus chauds. Ici les 3/4 de l'année j'ai froid et je me crispe. a me gate la vie.” (p. 384)

În următoarele exemple, informația transmisă prin descriere se află în opoziție cu starea sufletească. În primul exemplu, soarele contrastează cu sentimentul de *panică*, iar în al doilea, liniștea și culorile peisajului de iarnă contrastează cu angoasa („je serre les dents”) și cu aspectul fizic (tenul înfloritor):

(12) „16 august 1945

M-am trezit în **panică**. *Un soare splendid afară care nu m-a împiedicat să tremur interior cu lășitatea bine cunoscută.* Cred că pentru medici aș fi un caz inedit. O știi și o spun, este cert că e patologic, dar nu pot face nimic pentru asta”. (p. 395)

(13) „18 janvier 1946

Il y a du soleil aujourd'hui. a met un reflet dore sur la neige, les branches nues des arbres et les murs de la chambre. Je vois de ma table de travail le ciel bleu pâle qui descend en blanchissant avec sa superbe indifférence et je serre les dents.

Est-ce que a va durer longtemps **cette paralysie**? Je me demandais tout à l'heure si tout le monde est de la même manière malheureux constamment. Ils n'ont pas l'air de l'être. Mais est-ce que j'ai l'air? Quand je regarde dans la glace, je contemple en géneral un **teint florissant** qui dement tous les pessimismes du monde. Et je pese 67 kilos”. (p. 399)

La granița dintre exterior și interior, unde privirea în afară și cea lăuntrică se întâlnesc, se află autoportretul. Acesta poate funcționa ca declanșator al meditației asupra trecerii propriului timp, ca temă a confidenței. Perceperea frumuseții fizice nu înlătură obsesiile de care este chinuit eul:

(14) „De câtva timp **mă pomenesc obsedată** de trecerea asta a lucrurilor. Și obsedată mai ales de trecerea anilor mei. **Îmi dau scama clar** că sunt în epoca mea cea mai frumoasă și că asta nu poate dura mai mult de un an, doi. Nu se poate să dureze strălucirea asta mai mult. **N-am regretat** niciodată cei 17 ani ai mei pentru că eram oribilă pe atunci. *Prospețimea* pe care trebuia s-o am la 17 ani o am de-abia acum. **Regret** că trece pentru că n-o vede cine aș vrea s-o vadă. **Am impresia** că, dacă ar vedea-o, ar însemna că există cu adevărat. Așa cum trăiesc acum, *frumusețea* vârâtă în cărți și văzută de oameni indiferenți n-are parcă nici o realitate. **Și-mi pare rău.**

Seara, uneori, *îmi lucesc ochii atât de frumos, întunecat și trist. Am o culoare de bronz și părul greu, negru... Păcat...*” (p. 223)

Verbe exprimând stări de conștiință, procese mentale prezente (*îmi dau seama, am impresia, regret, îmi pare rău*) sau trecute (*n-am regretat*) introduc tușele de autoportret. Prospețimea exterioară, așa cum apare sinelui sau celorlalți, contrastează cu sentimentul efemerității. Privirea reflexivă analizează ceea ce înregistrează privirea exterioară. Această însemnare se construiește pe o trecere dinspre focalizarea internă („mă pomenesc obsedată”) înspre focalizarea externă („sunt în epoca mea cea mai frumoasă”, „Am o culoare de bronz și părul greu, negru”) și, apoi, din nou, înspre focalizarea internă, cu rol evaluativ („Păcat...”), încheind cercul (auto)analizei.

Jurnalul oferă spațiu sincerității, portretele celorlalți sunt originale prin ineditul caracterizărilor fizice și psihice, persoanele întâlnite devenind, astfel, personaje în povestea vieții diaristei. În (15), portretele (fizice și/sau psihice) reprezintă o confidență în sine, deoarece cuprind evaluări negative, de nedecarat sub aceeași formă într-un alt context:

(15) „Joi, 29 septembrie 1938

Fundație. Croiset – Pindar.

Dra Popescu-Ulmu, grasă, feministă, stupidă. Făcea o lucrare despre Croce.

Di Istrati mult mai amabil de când l-am repezit.

S-au făcut exerciții de apărare pasivă. Idioți. Să faci «repetiții» pentru război, parcă moartea ar fi un spectacol de teatru.

După-masă, Mircea [Berindei]. A lucrat la portret, pe urmă ne-am plimbat puțin pe lângă lacuri”. (p. 226)

„14 ianuarie 1942

Noua cameră are un singur avantaj. E cald. În schimb, am în fața mea o *individă* care în valuri succesive mă irită și mă amuză. *E mitocancă, vulgară, proastă, urâtă și incultă.* [...]” (p. 344)

„Joi, 17 noiembrie 1938

[...] L-am văzut pe M.N. *Tot păduche de lemn a rămas.* [...] Sorana, care mă cunoaște foarte puțin, a avut [o] «revelație». *Cum e și excesivă și prăpăstioasă,* m-a luat și m-a dus într-o cofetărie – de unde mă conduse la vehiculul care trebuia să mă ducă acasă – și a început să exclame, să vorbească, să vorbească. Am stat vreo oră, în care timp a vorbit aproape numai ea. E, după cum știam, *o exaltată. O exaltată clocotitoare și cu crunte lucidități* [...]”. (p. 241)

Portretele pot fi construite prin acumulări de atribute ce alătură, într-un interval restrâns, trăsături morale și fizice dintre cele mai diverse („Dra Popescu-Ulmu, grasă, feministă, stupidă”; „E mitocancă, vulgară, proastă, urâtă și incultă”), prin metafore cu rol devalorizant („Tot păduche de lemn a rămas”; „O exaltată clocotitoare”), autoarea stabilind, uneori, o relație de cauzalitate între anumite întâmplări

și personalitatea celor descriși: „Dl Istrati mult mai amabil *de când l-am repezit*”; „*Cum e și excesivă și prăpăstioasă [Sorana], m-a luat și m-a dus într-o cofetărie*”.

Portretul poate juca rolul de declanșator al amintirii și al altor trăiri, printr-un proces de transfer cauzat de asemănări ce au la bază procese psihice:

(16) „Vineri, 21 martie 1941 [...]”

De la Silvia plecat pe la 11 și mers la Mac să-i duc carnetul de șofer din partea lui M. *A fost tare simpatic. Fuma pipă și mirosea a tutun bun dintr-acela din care fumează H[aig].* Mi-am adus spontan aminte de el (mania mea a mirosurilor) și mi-a dat un fior chinuit prin inimă. Nu știu ce cap trebuie să fi făcut, pentru că, privind spre Mac, am văzut că se uită curios la mine. M-am scuturat și i-am dat o jumătate de explicație spunând că H. are același tutun de pipă. Pe urmă am schimbat iute vorba și am început să râd pe nu știu ce fleac. *Mi-e o milă groaznică de H. Îi văd zâmbetul copilăros și încăpățânat... dragul de el idiot... cum pot exista oameni cu atât de puțină perspicacitate încât să-l bage în ocnă pe cel mai inofensiv dintre muritori*”. (p. 334–335)

Receptarea olfactivă a fumului de tutun face trecerea de la scurtul portret, detașat, al lui Mac, la cel al fratelui lui Jeni, Haig, incluzând un termen cu o puternică încărcătură afectivă precum „milă”, amplificat de atributul „groaznică”, și o structură apelativă plină de emotivitate („dragul de el idiot”): „*Mi-e o milă groaznică de H. Îi văd zâmbetul copilăros și încăpățânat... dragul de el idiot*”. În acest caz, un portret servește de suport celui de al doilea portret.

Alături de natură și de persoanele prezentate, războiul este, de asemenea, un prilej de descriere și de reflecție. Ca eveniment marcant în plan istoric, intersectează viața scriitoarei, provocând, cu necesitate, meditația asupra morții. În (17), ne aflăm pe tărâmul imaginarului, al divagației filozofice:

(17) „16 septembrie 1938 [...]”

Războiul iar se anunță. Văd moartea din ce în ce mai cu teroare. Și este singurul motiv care mă oprește de la sinucidere. Cu alte cuvinte, grozav m-aș omorî dacă asta nu ar însemna că trebuie să mor. Lăsând gluma la o parte, viața mi-e din ce în ce mai mult o plictisitoare corvoadă, dar, așa cum e, o prefer morții (oh! De-ar exista o a treia posibilitate!!!).

Moartea (adică tot ce se vede aici din ea) este o inexprimabilă teroare și oroare. Începând cu descompunerea aceea fizică (mirosul, viermii, hidoșenia, scheletul etc.) și sfârșind cu toate ipotezele care se fac cu «viața post-mortem» (stupidă expresie!). Dacă înlăturăm copilăriile neverosimile ale religiilor, care ne înfățișează o viață de dincolo care grozav seamănă cu o viață de aici, rămân două posibilități: neantul, care mi se pare un lucru atât de înfricoșător uneori încât ajunsesem să spun la un moment dat că infernul creștin, cu ororile lui iremediabile, e totuși preferabil totalei dispariții, acestei definitive anihilări, și o misterioasă posibilitate, ipoteza fără nume. Moartea cum nu o putem nici măcar imagina, ea depășind poate posibilitățile trupului, fizicului.

Totuși, uneori, nici această iluzorie posibilitate (de care nu pot spune că nu mă satisface, de îndată ce nu se poate ști nimic despre ea) nu mă consolează pe mine, cea de acum. Îmi spun că satisfacția mea de după moarte (presupunând că ar fi) nu

împiedică ca eu, cel de acum să nu mai fie. Dacă n-ar fi decât că moare trupul, și tot este enorm. Trupul care, orice s-ar zice, este acum al nostru...” (p. 220–221)

Pornind de la o definiție a morții, declanșată de iminența războiului, Jeni Aterian își expune viziunea sub forma unei demonstrații cu elemente afective. Vocabularul incertitudinii sau al imaginarului cultural (*inexprimabil, neverosimil, posibilitate, neant, infern, misterios, ipoteză, iluzorie posibilitate*) și vocabularul afectivității (*teroare, oroare, plictisitor, înfricoșător, satisfacție*) domină expunerea. Războiul este identificat, metaforic, cu moartea, descrisă, din punct de vedere fizic, în toată „hidoșenia”, iar din punct de vedere spiritual, surprinzând teama de necunoscut.

În exemplul 18, împotrivirea în fața morții este un sentiment exprimat fără patos, introdus printr-un verb de gândire („Nu cred că aș vrea să mor.”):

(18) „26 septembrie 1938

Ar trebui să citesc pentru examene.

Se vorbește prea mult de război în jurul meu. Începe să prindă realitate. Nu cred că aș vrea să mor. La 22 de ani și fără să fi trăit mai nimic este pur și simplu absurd. Îți vine să-l întrebi pe Dumnezeu: «Bine, dar ce rost are să mă fi născut dacă era să mor fără să mi se întâmple nimic?»

E adevărat că întrebarea asta poți s-o pui în orice caz.

Nu văd în trecutul meu decât *lungi tristeți, tăiate de violente disperări și zile întregi de întunecată și neputincioasă plictiseală*. Afară de câteva luminoase săptămâni la Balcic și o singură prietenie care contează. Tot restul prea mărunț și cotidian, și nimic cu adevărat important”. (p. 224)

Argumentele vizează, de această dată, nu oroarea resimțită la gândul morții, ci sentimentul absurdului („La 22 de ani și fără să fi trăit mai nimic este pur și simplu absurd.”). Dialogul fictiv cu Dumnezeu este o tehnică retorică cu rol dramatic. Notația, la limita discursului confesiv și a celui descriptiv, se încheie printr-o enumerare de substantive afective, precedate de adjective sugestive, amplificatoare: „Nu văd în trecutul meu decât *lungi tristeți, tăiate de violente disperări și zile întregi de întunecată și neputincioasă plictiseală*.”

În *Jurnal*, peisajul exterior poate declanșa, potența sau oglindi stări interioare, după cum starea sufletească influențează modul în care este perceput peisajul și în care este construită descrierea acestuia.

2.2. FUNCȚIA DE REDARE A ATMOSFEREI

Prin funcția de „redare a atmosferei” înțelegem redarea decorului în care se află sau s-a aflat diarista, fără o aparentă implicare subiectivă în actul descrierii. Starea sufletească și modul în care este perceput peisajul nu se influențează

reciproc, deși perspectiva descrierii este, în esență, una internă, detașarea, impersonalitatea, nefiind o trăsătură a jurnalului ca tip de discurs.

În următorul exemplu, arhilexemul secvenței descriptive este chiar „atmosferă”, cu complinirea „de plictis”. Enunțul rezumă lapidar și sugestiv o secvență narativă, reluând ideea principală a acesteia („M-am plictisit cordial”). Impresia de detașare predomină:

(19) „Duminică, 22 decembrie 1940

La telefon Cor[ina Constantinescu] din partea lui M[arieta Sadova]. Avea o lojă la un concert simfonic la Aro. M-am îmbrăcat alene și m-am dus. Dirija lung și lălău Nottara Uvertura la „Parsifal”, la „Maestrii cântăreți”. Încolo, prostii prost cântate. M-am plictisit cordial. În lojă Cor., fratele ei și un unchi al ei. În pauză ne-am dus de-am cumpărat ciocolată să ne îndulcim. *Atmosferă de plictis*”. (p. 316)

Următoarea notație este structurată în întregime sub forma unei descrieri de atmosferă, la timpul prezent. Cu toate acestea, percepția nu este una total obiectivă, dată fiind apariția adjectivului din sfera afectivității „trist” („Aspectul e trist”). Timpul privirii și timpul scrierii coincid:

(20) „29 octombrie 1933

E destul de cald. Nici un vânt. Cerul alb-gri. Iarba arsă, pete verzi uitate ici-colo. Arborii, unii complet verzi încă, alții îngălbeniți sau fără frunze. Aspectul e trist. Dar, în loc de iarnă, parcă e un iz de primăvară. Găinile piuie. O pisică miaună exacerbat. Miorlăitul sună monoton, departe. Dacă ar amuți i-ar lipsi ceva peisajului”. (p. 55)

Descrierea atmosferei de afară schimbă subiectul notației și o încheie fără divagații confesive (21). Portretul este brusc abandonat în favoarea unei descrieri cu funcția de a aduce în prim-plan decorul exterior, ca o cortină, peste evenimentele văzute cu ochii minții:

(21) „14 ianuarie 1942

Noua cameră are un singur avantaj. E cald. În schimb, am în fața mea o individă care în valuri succesive mă irită și mă amuză. E mitocancă, vulgară, proastă, urâtă și incultă. Ne mângâie urechile cu dramatica ei viață conjugală. „Nellu” a ajuns „problema” biroului, îl descrie drept un „tip” cuceritor (în felul Miticilor lui Caragiale), dar vicios. O vai! Are toate viciile: cartofor, bețiv și muieratic. Ce sont ses expressions. Ea l-a luat, cunoscându-i viciile, pentru a-l reeduca. Și a reușit atât de bine încât de azi-dimineață plânge și oftează desperat.

*

A nins toate zilele astea întruna. Frig și zăpadă”. (p. 344)

Următoarea descriere la timpul prezent, cu funcție decorativă, nu determină nicio acțiune („il faudrait”), nicio stare specială de spirit:

(22) „21 iunie 1945 [...]

Le soleil brille si fort que le ciel en est décoloré. Les branches de l'arbre que je vois par cette fenêtre ont l'air assez embêté. Il faudrait que j'aile au club cet après-midi, mais ma byciclette cloche depuis quelque temps et je ne parviens pas à savoir ce qu'elle a, l'imbécile". (p. 388)

Ilustrativă pentru stilul concis al autoarei și pentru descrierile scurte este următoarea notație, în limba engleză, pe care o redăm în întregime:

(23) „4 mai 1942

A dreadful morning". (p. 358)

Decorul își depășește limitele, putând ține loc textului confesiv însuși, prin puterea de sugestie a celor descrise.

2.3. FUNCȚIA SIMBOLICĂ

Descrierea poate avea o funcție simbolică atunci când joacă rolul de semnificant al unei stări interioare, ca în majoritatea exemplurilor redată în acest articol, fapt datorat imposibilității euului de a ieși din sine însuși, reflectate în acest jurnal. Astfel, descrierea poate ține locul discursului confesiv, într-un gen de discurs autocentrat, precum în exemplul 23.

Următoarea notație conține o suprapunere a planurilor descriptive, prin mijlocirea lexemului comun „plumb” din descrierea arhilexemelor „zi” și „suflet”:

(24) 17 septembrie 1938

E frig, ceață, ploaie. Zi de plumb, cu tot plumbul revărsat pe sufletul meu". (p. 221)

Vremea nu este cauza directă a stării interioare, ci un element semnificant de care scriitoarea se folosește pentru a sugera, bacovian, o stare de spirit.

Orice tip de scriitură conține semne ale subiectivității scriitorului². Scriitorul de jurnal intim își apropiază realitatea exterioară, căreia nu i se poate sustrage; interiorul și exteriorul devin oglinzi care se reflectă reciproc, razele care se intersectează nu pot fi ușor separate, așa cum se întâmplă în conștiință: „Adevărul este că *înăuntru* și *în afară*, *interior* și *exterior* sunt noțiuni relative când este vorba de scrierea subiectivă, fie doar și pentru simplul fapt că, odată *observată*, *judecat*, *apropiat* (acceptată) sau *respinsă*, lumea din afară se umple de semnele celui care observă și notează ceea ce observă” (Simion 2018: 185). Privirea este direcționată dinspre interior înspre exterior, chiar dacă, din punct de vedere discursiv, descrierea precedă confesiunea.

² „Cum distingem *omul interior* de *omul exterior* în scriitura confesivă (lăsând la o parte faptul că orice scriitură este, într-o anumită măsură, confesivă: ea comunică și, în același timp, *îl comunică* pe cel care comunică idei, întâmplări, fapte, concepte etc.; stilisticienii mai vechi au lămurit această dublă funcție a limbajului; de la Leo Spitzer la Tudor Vianu există o întreagă literatură pe această temă)?!” (Simion 2018: 188).

În următorul exemplu, cuvântul „agreabil”, ocurent atât în secvența confesivă, cât și la începutul celei descriptive, stabilește corespondențe între o semantică a confesiunii și una a descrierii:

(25) „8 mars 1945

Je plonge et je me laisse couler comme une flèche lente sur l'eau calme. Puis je m'arrête et c'est un retour sur soi-même, un moment de recueillement. C'est un peu comme ça, mais ça n'est sûrement pas de loin aussi **agréable** (nostalgie de la volupté). Ce qui est étrange c'est que **l'été 1942 reste dans mon souvenir comme le plus agréable**. Quand j'y regarde de près c'était une torture incohérente. Les matinées étaient sinistres à la CAFA et à la maison il y avait deux malades. Pourtant, une fois échappée de l'enfer bureaucratique j'allais en vitesse bouffer un rien de rien, je passais une robe de cretonne sur un costume de bain et je m'enfuyais toute seule au bord du lac! Étendue au soleil, paresse et engourdissement et quand j'avais trop chaud, l'eau était là, à la fois fraîche et tiède et je nageais jusqu'à en avoir un léger halètement et la sensation de m'être rafraîchie jusqu'à la moelle. Mais le plus agréable c'était, je crois, le moment où, le soir venu, je passais sur mes épaules encore humides la robe légère et, les pieds nus dans mes espadrilles, je m'acheminais entre les arbres. Il n'y a rien comme la santé et le sport pour oublier tout – je veux dire la mort évidemment, mais je me gène”. (p. 382-383)

Marea simbolizează ființa scriitoarei, în măsura în care Jeni Acterian regăsește în imaginea acestui spațiu tot ce îi place. Textul confesiv este urmat de descrierea mării, privirea rămânând însă în interior. Enunțul-graniță între confesiune și descriere este „J'aime le bleu, le vague, la paresse et la musique”, evocând o atmosferă poetică baudelairiană. Limba franceză funcționează ca un paravan transparent între *le dehors* și *le dedans*, reflectând cu acuretete exteriorul, ca limbă străină, și potențând profunzimea și particularitățile reflecției, prin poeticitate:

(26) „26 janvier 1946

Vagabonde. Ça ne me dérange pas du tout d'ailleurs. Plus je suis nomade, plus ça me plaît. Mon idéal régné dans les jambes, ou mes jambes régner sur l'idéal. Qui pourrait préciser? Mes yeux regardent vaguement les espaces et le scepticisme est insuffisant. **On se demande ce qui peut suffire jamais. J'aime le bleu, le vague, la paresse et la musique.** La mer par dessus tout, parce que c'est la synthèse de tout ce que j'aime. C'est bleu, c'est vague, c'est paresseux et musical, c'est fluide et profond et violent et doux, c'est lointain et proche, palpable et insaisissable, on s'y noie et on y vit, ça vous caresse et vous illusionne”. (p. 400)

2.4. FUNCȚIA POETICĂ

În *Jurnal*, autoarea explorează cu măiestrie domeniul figurilor de stil (cu precădere, metafora, comparația, epitetul) în construcția descrierilor, ceea ce oferă un caracter poetic textului. Descrierea poate fi făcută simultan cu timpul scrierii sau prin intermediul evocării, folosind mai ales imagini vizuale, auditive, olfactive.

În exemplul de mai jos, în lipsa unei introspecții explicite, relatarea pe scurt a evenimentelor zilei, cu eliminarea auxiliarului („umblat”), se încheie cu descrierea pomilor, fără o altă valoare decât cea stilistică. Narațiunea lapidară este urmată de un scurt enunț descriptiv, conținând un epitet, și o comparație care unește vizualul („pomi galbeni”) cu auditivul („ca o muzică”):

(27) „Sâmbătă, 29 octombrie 1938

La Fundație. Apoi cu Alice Botez. Umblat iar pe jos până pe Grivița, la o cofetărie, după aceea pe șoseaua Jianu, unde *pomii galbeni își tremurau frunzele ca o muzică*” (p. 234)

Deși este împotriva poetizării vieții, după cum reiese din însemnarea de mai jos, Jeni Acterian nu poate evita poetizarea scriiturii :

(28) „10 august 1940 – 4 noaptea

S-au stins luminile afară chiar acum. E în față o pereche. Stau pe palisadă și el fumează, ea trâncăne. M-am trezit acum vreo jumătate de oră. *E o căldură scârboasă în casă. O căldură dintr-acelea care apasă pe creier.* M-am simțit deodată colosal de lucidă. Mi-e rău. Cred că am o criză de nervi. Trebuie cu orice preț să iau iarăși niște medicamente. De câtva timp mă locuiește în mod organic teamacă am să înnebunesc. Asta e atât de real încât mi-e și frică să scriu despre. De când s-au stins luminile afară e o *bezna groaznică*. Probabil că are să înceapă să se facă ziuă. Scriu ca să mă aflu în treabă, la lumină electrică, și ca să-mi risipesc teama. Blestemat e orașul. Nici la 4 noaptea *nu e liniște. Trec întruna căruțe și mașini și se aud trenuri departe.* Doamne, de-aș putea pleca undeva. De-aș putea evadadin chinul ăsta. Unde ? Simt că am să înnebunesc. Am împlinit 24 de ani. Asta înseamnă cel puțin 10 ani de când mă zvârcolesc conștient. Conștient, lucid, deci fără soluție. Nu mai pot. Cred că mă neurastenizez. De-aș putea evada, Doamne. Dar știu perfect că nu se poate. S-a făcut ora 5. S-a luminat afară aproape complet. Am deschis toate geamurile și s-a mai răcorit puțin. Probabil că între 3–6 noaptea sunt singurele ore când se poate respira puțin. Am stat tot timpul la fereastră. Sunt atât de trează, atât de trează că e o durere. Bizară e totuși viața asta. Un lucru contradictoriu și **neverosimil**. Complet **neverosimil** și totuși **real**. Căci este **real**, nu? Încerc uneori să prind **clipa**. Mi se întâmplă asta destul de des. (Astea sunt lucruri pe care se construiesc oamenii disperați sau poate, mai bine zis, disperările oamenilor.) Ziceam că încerc să prind uneori **clipa** ca acum, de pildă: *e ora 5 și 25, soarele e în față, un glob roșu la orizont încă nu destul de puternic ca să nu te poți uita la el. E destul de răcoare încă. Se aud niște zgomote de căruțe, de mașini și vag, timid, uneori un cocoș. O dimineață citadină, nimic poetic, nimic excepțional. Am văzut construindu-se dimineața asta*, am fost tot timpul lucidă, mi-a venit de câteva ori să plâng fără lacrimi. Ei și? **Clipa**: asta e clipa. (Din momentul în care am început să scriu despre *ea* au trecut deja multe). În momentele în care încerc astfel să prind **clipa**, îmi spun că viața este, ea, o **realitate**, asta pare un fapt incontestabil. Nu te poți baza pe faptul că totul curge pentru a sublinia că este **ireală**. Cei cu „Viața e vis” sunt niște poeți. Totuși, după cum e incontestabil pentru orice om normal și care nu se găsește într-o stare de poetizare că viața e reală, este tot atât de incontestabil că e o **bizară realitate**.

O ciudată, imperfectă realitate care are darul să devină **irealitate**. Faptul că devine **irealitate** nu ne dă dreptul de a spune că nu e **realitate**, dar ne dă alt drept, singurul drept, anume acela de a ne zbate în cerc vicios. Bietul nostru creier de nenorociți. **Suntem ca niște vite duse la abator**". (p. 297–298)

Notația începe cu o perspectivă exterioară asupra a ceea ce se întâmplă la ora 4 noaptea. Prin artificii determinate de utilizarea prezentului și a adverbului „acum”, întărit de adverbul „chiar”, timpul scrierii pare simultan cu timpul privirii pe fereastră („S-au stins luminile afară chiar acum. E în față o pereche. Stau pe palisadă și el fumează, ea trâncăne”). Deși scurtele descrieri folosesc puține figuri de stil (epitetul „scârboasă”, metaforele „soarele e în față, un glob roșu la orizont”, „Am văzut construindu-se dimineața asta”), scriitura devine literară prin procedee narative precum glisarea dinspre focalizarea externă spre cea internă, reflecția asupra actului scrierii („Scriu ca să mă aflu în treabă, la lumină electrică, și ca să-mi risipesc teama”), alternanța dintre timpul prezent și timpul perfect compus al verbelor, apariția unor cuvinte-cheie în discursul confesiv, ce definesc tema discursului. Cuvintele repetate în mod aproape obsesiv sunt *neverosimil*, *real*, (bizară, ciudată, imperfectă) *realitate*, *irealitate*, *clipă*. Scrierea jurnalului ar putea funcționa ca un instrument imperfect de luptă împotriva trecerii timpului și a iluzionării: „Ei și? Clipa: asta e clipa. (Din momentul în care am început să scriu despre ea au trecut deja multe)”. Pasajul confesiv se încheie printr-o comparație cu rol de depoziționare a vieții, nu și a însemnării: „Suntem ca niște vite duse la abator”.

Publicarea *Jurnalului* supune analizei formale ceea ce a fost cu adevărat trăit: „jurnalul intim nu este decât un act de autocomunicare” (Moraru Stancu 2018 : 13). Suferința nu a diminuat valoarea scriiturii, ci a decantat surplusul unei posibile expresii bogat ornamentate și a păstrat esențialul. Figurile de stil nu au un rol ornamental, ci sugestiv și informațional. Funcția poetică a descrierilor sporește valoarea literară a *Jurnalului*.

3. CONCLUZII

Parte componentă a textului confesiv, descrierea în jurnalul lui Jeni Acterian este marcată de subiectivitatea și afectivitatea autoarei și conține numeroase procedee stilistice inovatoare, ce reflectă o viziune proprie asupra obiectului descris. Peisajul, evenimentul sau portretul declanșează, oglindesc, influențează starea interioară a scriitoarei sau contrastează cu starea sa sufletească din momentul scrierii. Pe baza analizei exemplurilor, am distins patru funcții ale descrierii în *Jurnalul* lui Jeni Acterian (funcția de declanșator al stărilor sufletești, funcția de caracterizare a atmosferei, funcția simbolică, funcția poetică), cărora le-am delimitat caracteristicile și modul de realizare la nivelul fiecărui enunț avut în vedere. Aceste funcții se pot suprapune sau intersecta, dar pot fi delimitate dacă

luăm în considerare raportul cu textul confesiv, gradul de subiectivitate al enunțurilor, calitatea de semnificant a enunțului descriptiv sau valoarea poetică a construcției mesajului.

SURSE

Acterian, Jeni, 2007, *Jurnalul unei fete greu de mulțumit. 1932–1947*, ediție nouă revăzută, București, Editura Humanitas.

BIBLIOGRAFIE

- Dinu, Adela, 2012, *Diaristica feminină românească*, Cluj-Napoca, Eikon.
- Kerbrat-Orecchioni, Catherine, Véronique Traverso, 2007, *Confidence / Confiding. Dévoilement de soi dans l'interaction / Self-disclosure in Interaction*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag.
- Mancaș, Mihaela, 2005, *Tablou și acțiune. Descrierea în proza narativă românească*, București, Editura Universității din București.
- Moraru Stancu, Mihaela, 2018, *De la jurnalul intim de secol 20 la blog în spațiul românesc*, București, Editura Universității din București.
- Pop, Liana, *La confidence: genres, marqueurs, stratégies et niveaux de textualisation*, în Kerbrat-Orecchioni, Catherine, Véronique Traverso, 2007, *Confidence / Confiding. Dévoilement de soi dans l'interaction / Self-disclosure in Interaction*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, p. 407–426.
- Simion, Eugen, 2018, *Ficțiunea jurnalului intim. Există o poetică a jurnalului?*, vol. I, București, Tracus Arte.

Sigle

DSL – Bidu-Vrânceanu, Angela, Cristina Călărașu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, 2001, *Dicționar de științe ale limbii*, București, Editura Nemira.

FUNCTIONS OF THE DESCRIPTION IN *JURNALUL UNEI FETE GREU DE MULȚUMIT. 1932–1947* (*THE DIARY OF A GIRL HARD TO PLEASE. 1932–1947*) BY JENI ACTERIAN

Abstract

In this paper we analyse four functions of the description in *Jurnalul unei fete greu de mulțumit (1932–1947)* (*The diary of a girl hard to please. 1932–1947*) by Jeni Acterian: the function of activating moods, the function of reflecting the ambience, the symbolic and the poetic functions. The description is influenced by the author's subjectivity and emotions. The figures of speech are not only decorative, but informative and suggestive for some states of mind. While defining the functions of the description in the diary, we considered the context of self-disclosure, the degree of subjectivity of the utterances, the description itself as a signifier or the poetic value of the message.

**GRIGORE BRÂNCUȘ,
UN MARE LINGVIST ȘI PROFESOR
(1929–2022)**

La 1 aprilie 2022 ne-a părăsit, la vârsta de 93 de ani, GRIGORE BRÂNCUȘ, unul dintre marii lingviști ai acestei țări, care mai bine de 65 de ani a acoperit scena lingvistică românească, atât prin forța contribuției sale științifice, cât și prin efectele în timp ale contribuției sale profesionale la Catedra de limba română a Universității din București. Voce inconfundabilă în peisajul lingvisticii românești, extrem de prezent și de activ până în ultimele zile ale existenței sale, profesorul Grigore Brâncuș a lăsat o operă lingvistică remarcabilă, iar, prin îndelungata activitate profesională, a contribuit la formația a numeroși lingviști, în special din școala lingvistică bucureșteană. Ca membru corespondent al Academiei Române (din 2006), apoi membru titular al Academiei Române (din 2011) și ca director onorific al Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” (din 2017), Grigore Brâncuș a fost una dintre personalitățile cu maximă recunoaștere științifică, bucurându-se de cele mai înalte distincții ale momentului.

1. GRIGORE BRÂNCUȘ – PROFESORUL

Pe Grigore Brâncuș l-am avut profesor încă din anul I de facultate, D-sa făcând parte din grupul minunat de profesori care au făcut ca tinerețea noastră universitară, într-o epocă nesigură și apăsătoare, să fie plină de bucurii științifice și intelectuale. Nu l-am avut la disciplina de Istorie a limbii române, cum era de așteptat, ci la disciplina de Morfologie a românei contemporane.

Și deși ne aflam în perioada structuralismului „dur”, caracterizată, doctrinar, prin ireconcilierea sincroniei cu diacronia și prin supremația cercetărilor de tip sincron, profesorul Brâncuș făcea o notă cu totul discordantă, examinând fenomenele lingvistice ale românei contemporane în strânsă conexiune cu cele de tip dialectal, cu cele de tip popular, cu cele de tip istoric și caracterizând româna actuală ca pe un fenomen de tip dinamic, în mișcare și în variație. Cursul-carte din 1976, destinat flexiunii verbului în româna contemporană (*Limba română contemporană. Morfologia verbului*, Tipografia Universității București, 1976), dă măsura acestei investigații cu totul speciale. Nenumărate sunt incursiunile în aspectele dialectale ale românei, în cele de tip istoric, în cele ale limbajului popular, atunci când acestea servesc la înțelegerea fenomenelor de română actuală. Este o investigație care

premerge cu mult timp cercetările lingvistice actuale, când limbile sunt examinate simultan din perspective diverse, sincronice și diacronice, tocmai pentru a adânci investigația privind funcționarea extrem de complexă a unei limbi.

Peste câțiva ani, profesorul Brâncuș a revenit la cursul „de suflet”, *Istoria limbii române*, pe care cu multă știință de carte și deosebită plăcere didactică l-a ținut neîntrerupt până la vârsta de 75 de ani. Generații și generații de studenți, masteranzi și doctoranzi s-au format sub atenta și savanta supraveghere a profesorului Brâncuș. Cursul-carte *Introducere în istoria limbii române*, I (2002), cu capitole fundamentale precum: originile limbii române, trăsăturile românei comune, dialectele sud- și nord-dunărene, contacte cu limbile vecine (slavă, maghiară, turcă, greacă), elemente de fonetică istorică, este un exemplu remarcabil de sinteză didactică, impresionantă prin claritate, informație exactă, îngemănarea informației generale cu noutățile proprii, astfel că și astăzi, după mulți ani, rămâne un curs de căpătâi pentru studenți și nu numai.

L-am avut profesor și la cursul opțional de albaneză, unde am avut privilegiul ca doi ani universitari să-i fiu studentă într-o grupă frecventată adesea de numai doi studenți. Am înmagazinat o informație lingvistică imensă și diversă, căci discuțiile noastre priveau toate domeniile lingvistice, iar profesorul era extrem de generos în a ne furniza cât mai mult material. Din această perioadă (anii 1959-61) datează o relație specială pe care am avut-o cu profesorul Brâncuș în tot restul vieții: m-am simțit, fără ca D-sa să-mi fi spus ceva vreodată, apreciată și apărută, atât în calitatea sa de șef de catedră (1972–84, 1990–96), cât și în cea de prodecan (1970–72) și nu e puțin lucru, când ești tânăr, să știi că există cineva „administrativ” de înaltă calitate profesională care nu te va judeca niciodată incorect.

2. GRIGORE BRÂNCUȘ – LINGVISTUL

Domeniile predilecte au fost numeroase: istoria limbii române și gramatica istorică a limbii române, concordanțe româno-albaneze, vocabularul autohton al limbii române și albanistică, dialectologie nord- și sud-dunăreană, toponimie și onomastică, lexicologie (istoria cuvintelor), lexicografie, etimologie, limbă literară și istoria lingvisticii, descrierea morfologică a românei actuale, predarea limbii române pentru străini, editare filologică de text. Din această simplă enumerare, apare ca evident faptul că direcțiile de cercetare au fost multiple, profesorul fiind unul dintre cercetătorii cu preocupări și interese diverse, neîncătușați într-o unică direcție de cercetare. Tot de la început trebuie remarcată și bogăția numerică a cercetărilor (în bibliografia „selectivă” din 2010, datorată profesorului Brâncuș însuși, găsim 130 de titluri, cărți și articole fundamentale, și nu sunt toate!).

2.1. Demn continuator al profesorului său, Alexandru Rosetti, Grigore Brâncuș și-a asumat deschis sarcina continuării și slujirii ideilor științifice ale profesorului

înaintaș, propunându-și, ca și acesta, ca domeniu predilect, studiul istoriei limbii române. Profesorul Brâncuș a fost unul dintre cercetătorii capabili să investigheze diverse compartimente ale istoriei vechi, de la cele fonetice (vezi studiile remarcabile despre istoria consoanelor „h” și „ș” sau despre rotacismul lui „n”), la cele lexicale (vezi elemente de vocabular și, în special, vocabularul autohton) sau la cele de gramatică (vezi istoria numeralului românesc sau a supinului etc.).

Domeniul în care profesorul Brâncuș s-a impus ca nume singular în istoria lingvisticii românești, cu cercetări recunoscute internațional, a fost cel al substratului traco-dac și, strâns legat de aceasta, al concordanțelor româno-albaneze (privind schimbările fonetice, paralele gramaticale și de vocabular, paralele frazeologice și de expresii comune etc.). Bun cunoscător de albaneză, cu lecturi serioase în domeniu, dar și cu proprii cercetări de albanistică (vezi genul neutru sau valoarea aoristului în albaneză), cercetător extrem de prudent în analiza faptelor de substrat, ca și profesorul său Alexandru Rosetti, în contrast evident cu exuberanța dacistă a lui Hasdeu și a altora, profesorul Brâncuș a elaborat capitoul cel mai consistent și cel mai convingător asupra substratului limbii române. Avem dimensiunile reale ale valorii acestui rezultat în lucrarea *Tratatul de istorie a limbii române*, vol. I, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2018, unde un capitol amplu (32 de pagini) este destinat substratului, cuprinzând, pe de o parte, prezentarea surselor (directe și indirecte) pentru cunoașterea limbii dacilor, iar, pe de alta, inventarul faptelor (sigure și probabile) atribuite substratului. Multe dintre faptele inventariate (fonetică, morfologie, lexic, sufixare) sunt rezultatul unor cercetări proprii, iar altele sunt recunoscute ca aparținând substratului numai după o atentă și riguroasă re-analiză.

2.2. Cartea *Istoria cuvintelor* (ediția I –1991; ediția a II-a, mult extinsă – 2004) prezintă istoria a 52 de cuvinte din lexicul fundamental de origine latină, dar și 2–3 formații autohtone și vechi slave, ajungând, prin nenumăratele relaționări pe care le face, la analiza unui total de peste 100 de cuvinte românești fundamentale. Plecând de la analize de detaliu, cartea a dat răspunsuri la întrebări fundamentale, precum: unitatea limbii române, continuitatea și stabilitatea ei, tendințele generale ale românei etc. Impresionantă prin conexiunile pe care le stabilește (cu istoria externă, cu folclorul, etnologia sau istoria creștinismului), extrem de agreabilă ca informație și ca stil, cartea *Istoria cuvintelor* este una dintre cele mai accesibile și, în același timp, și cele mai savante ale profesorului.

2.3. Interesul pentru lexicografie și etimologie a fost continuu, manifestându-se atât prin recenzii și discuțiile substanțiale pe marginea importanțelor dicționare apărute de-a lungul vremii, cât și prin operațiile de redactare propriu-zisă și/sau de revizie a etimologiilor pentru DLRM, pentru DLR și pentru noul DLR (apărut în 2022). Frecvențele „note etimologice”, răspândite în întreaga sa activitate în revistele de specialitate, stau și ele mărturie a acestui continuu interes.

2.4. Preocupările în domeniul dialectologiei au fost numeroase și datează de la începutul activității sale de cercetare, predominante fiind cele referitoare la graiul din Oltenia, pe care l-a vorbit și pe care l-a examinat cu mândrie sub diverse aspecte (să se vadă, de exemplu, celebrul studiu despre perfectul simplu în graiul oltenesc). Dar și alte graiuri (cel muntenesc, în special), precum și dialectele sud-dunărene (mai ales, dialectul aromânesc) au intrat în sfera sa de investigație. Datorăm profesorului Brâncuș admirabile recenzii la monografiile dialectale, la atlase și glosare dialectale, analizele sale acoperind un material dialectal imens.

2.5. Istoria limbii literare și istoria lingvisticii au intrat și ele în sfera de interes a profesorului, cu cercetări asupra limbii scriitorilor din secolul al XIX-lea: Barbu Paris Mumuleanu, Costache Negruzzi, Eminescu, Maiorescu, dar și anterior secolului al XIX-lea, cu cercetări asupra sintaxei frazei în *Istoria hieroglică* a lui Dimitrie Cantemir. Mari savanți-lingviști precum: Cipariu, Philippide, Capidan, Șăineanu și, în mod deosebit, Hasdeu au atras atenția profesorului, cu analize profunde asupra concepției lor lingvistice.

Interesul pentru opera lingvistică și istorică a lui Hasdeu, atracția nemărginită pentru figura savantului, cu care împărțea în comun pasiunea pentru substrat, au determinat apariția unor excelente ediții filologice destinate operei lui Hasdeu. *Etimologicum Magnum Romaniae*, în trei volume 1972, 1974, 1976, *Istoria critică a românilor*, 1984, reeditare în 1999, sau antologia *Perit-au dacii?*, 2009, sunt exemple de ediții filologice de mare întindere și de mare rigoare științifică. Datorăm profesorului Brâncuș creșterea interesului pentru opera lui Hasdeu, dar și un impuls special dat revigorării unei școli de editare științifică de text filologic din secolul al XIX-lea.

Nu trebuie uitată o carte recentă din 2014, lucrare minunată destinată analizei limbii lui Marin Sorescu din ciclul „La Lilieci”, analiză pusă sub semnul „expresiei populare” în opera scriitorului.

2.6. Deși preocupările profesorului Brâncuș au fost predominant diacronice, descrierea morfologică a românei actuale s-a bucurat și ea de titluri semnificative. Studiul despre sufixul *-ez* la neologisme (1975), despre productivitatea conjugărilor (1976), despre tendințele în morfologia românei actuale, cu raportul dintre formele de prezent „tare” și de prezent „slab” (1976), despre pluralul neutrelor în româna actuală (1978), despre pluralul femininelor neologice (1985) sunt cercetări de vârf, cu observații și concluzii care își păstrează neștirbită valabilitatea după decenii și decenii de la publicare.

Preocupările sale pentru româna contemporană s-au materializat și într-un excelent manual de învățare a românei de către străini, conceput, întâi, în 3 volume (prima ediție 1978, 1980, 1981), redus ulterior la unul singur, cu ediții succesive, din 1991 până în 2003. Manualul, avându-l drept coordonator și coautor pe profesorul Brâncuș, a dominat decenii întregi predarea limbii române studenților

străini, care intra, ca și astăzi, sub controlul administrativ și științific al Catedrei de limba română, unde șef de catedră era profesorul Brâncuș. Destinația specială a manualului a determinat criteriile noi de selecție a faptelor, perspectiva contrastivă și comparativă, precum și cea a frecvenței faptelor în uzul lingvistic actual devenind primordiale în selecția și descrierea românei contemporane.

3. Cu ocazia sărbătoririi profesorului la împlinirea vârstei de 90 de ani¹, afirmam (și repet cu ocazia acestui necrolog) că profesorul Brâncuș face parte din fondul „de adâncime” al existenței mele, contribuind substanțial la devenirea mea ca lingvist și ca profesor. Profesorul „a plecat” dintre noi, dar rămâne prezent printr-o operă întinsă și inconfundabilă, precum și prin zestrea științifică și amintirile puternice lăsate elevilor săi.

Gabriela Pană Dindelegan
Academia Română

¹ Este vorba despre comunicarea prezentată în Aula Academiei Române, 20 martie 2019, cu ocazia sărbătoririi academicianului Grigore Brâncuș la împlinirea a 90 de ani, publicată în Gabriela Pană Dindelegan, *Dinamică și variație. Studii de gramatică*, II, București, Editura Academiei Române, p. 159–163. Numeroase dintre realizările științifice și profesionale ale lingvistului Grigore Brâncuș, inventariate și analizate cu acel prilej, sunt reluate, ca omagiu postmortem, în necrologul de față.

LIMBĂ ȘI CULTURĂ TRADIȚIONALĂ ÎN CERCETAREA LUI GRIGORE BRÂNCUȘ

CĂTĂLINA VĂTĂȘESCU

Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române
catalinavatesescu@gmail.com

Cuvinte-cheie: romanizare; substrat traco-dac; cultură și civilizație tradiționale;
Gr. Brâncuș.

Key-words: Romanization; Thraco-Dacian substrate; traditional culture and
civilization; *Gr. Brâncuș.*

Preocupat constant de contactul stratului latin cu substratul traco-dac și de luminarea într-o cât mai cuprinzătoare perspectivă a raportului dintre cele două idiomuri în procesul de romanizare, Grigore Brâncuș s-a aplecat asupra unei largi serii de aspecte culturale și de civilizație tradițională care să lămurească împrejurările conservării cu atâta fidelitate a latinității lingvistice în Dacia și în cele două Moesii. Latina populară și colocvială, izolată de timpuriu în aria orientală a României, s-a păstrat nealterată, acomodându-se bazei de articulație a vorbitorilor indigeni. Ruperea timpurie de centrele novatoare din aria romanică occidentală a permis o influență puternică a substratului și o păstrare vie a caracteristicilor latinei populare (Brâncuș 2004: 7,8¹).

Interesul pentru realitatea extralingvistică în urmărirea istoriei cuvintelor moștenite din latină și din substrat rămâne permanent și este exprimat cu limpezime:

¹ O descriere succintă a caracteristicilor romanității orientale, care explică studierea stăruitoare din perspectiva raportului dintre limbă și cultura și civilizația populară, se află și în ultimul studiu publicat: „În Dacia și în cele două Moesii, latinitatea lingvistică a fost conservată cu mai multă fidelitate decât în Occident, fapt care trebuie pus pe seama caracterului popular și colocvial al latinei din această arie laterală a României. Astfel, se extind morfemele *i* și *u* pentru reorganizarea paradigmatelor și a opozițiilor, se dezvoltă mult *cazul vocativ*, apar *construcții prepoziționale emfatic* ori *discontinue* de felul: *mi-a dat mie, mă vede pe mine*, se extinde *cumulul de mărci*, determinarea devine redundantă în structuri de tipul *omul cela bunul* și, la fel, negația în *nu a plecat nimeni, nu vede nimic*, la timpurile verbului se creează *desinențe de număr și persoană*, apar alternanțe în radical ca elemente hipercaracterizatoare, se dezvoltă formulele de *adresare*, sintaxa are caracteristici populare (*coordonarea și construcțiile prepoziționale* în flexiunea cazuală), se preferă forme analitice (perfect, viitor), încărcarea cu valori sintactice a acuzativului, abateri expresive de topică. Vocabularul a pierdut *termenii citadini* de felul *pater, mater, via, platea*... De amintit aici caracterul popular al *terminologiei creștine* difuzate de timpuriu în aria romanizată orientală” (Brâncuș, 2021: 531; sublinierile aparțin autorului).

„Dat fiind caracterul popular și istoric al lexicului cercetat de noi, preferințele comparative s-au îndreptat cu precădere spre limba albaneză, a cărei înrudire originară cu substratul românesc este unanim recunoscută. ...După cum se știe, elementele lexicale din stratul primar al limbii au o mare bogăție de semnificații, se caracterizează prin evoluții (fonetice, gramaticale, semantice) foarte importante, reflectă realități vechi ale istoriei noastre. ... Am preferat cuvintele a căror examinare istorică pune în lumină unitatea limbii și a culturii populare românești, îndeletnicirile noastre străvechi, diferitele practici, obiceiuri, atribute morale, instituții populare etc.... Pe această cale metodologică, cercetarea lingvistică poate contribui la crearea unei imagini generale asupra formelor de viață materială și spirituală, a poporului nostru de-a lungul istoriei sale. ... Româna a evoluat de la origini până astăzi potrivit unor tendințe de tip latin, manifestate inițial în latina populară. ... Am acordat o atenție deosebită acelor elemente lexicale care ascund urme ale mentalității lumii preromane din Dacia. ... Analizele pe care le-am propus ... exprimă vederile noastre asupra evoluției cuvintelor, a legăturilor vocabularului cu viața socială, economică și spirituală a vorbitorilor, în general cu experiența istorică a poporului român” (Brâncuș 2004: 5, 6).

Avantajele acestei perspective asupra limbii care ține seama de realitățile specifice de cultură și de civilizație sunt puse în lumină în cercetarea lui Th. Capidan, căruia Gr. Brâncuș i-a dedicat un studiu cu importante valențe teoretice: „Aproape toate studiile de lingvistică balcanică ale lui Capidan sunt elaborate din perspectiva largă a raportului dintre limba și particularitățile istoriei popoarelor din această peninsulă. El a surprins astfel, cu mai multă claritate decât alți lingviști și istorici, procesul constituirii romanității balcanice, sensul mișcărilor de populație în timpurile străvechi, zonele de contact dintre populații diferite, formarea unor arii lingvistice relativ închise” (Brâncuș 2008a: 248).

Gr. Brâncuș concepe o comparație largită cu albaneza care să ofere posibilitatea unor ipoteze asupra condițiilor în care s-a petrecut acțiunea substratului asupra stratului latin:

„Am luat în seamă, cu interes, sensurile particulare, în special pe cele figurate ale multor cuvinte de bază. De asemenea, ne-am orientat spre acele fapte de limbă care exprimă particularități de civilizație și cultură populară veche, elemente de mitologie, credințe, practici, obiceiuri populare străvechi”. „Intenția noastră a fost să punem în lumină, mai profund decât se poate face prin cercetarea etimologică a celor aproape o sută de cuvinte comune din fondul preroman, „miracolul” înrudirii originare a celor două limbi și, implicit, străvechea afinitate spirituală a popoarelor român și albanez”. „Comparația românei cu albaneza din perspectiva aceasta, în care sunt atrase toate compartimentele limbii, a fost susținută, într-un fel sau altul, încă din secolul trecut [al XIX-lea], de învățați ca Miklosich, Ascoli, Schuchardt, Hasdeu ș.a.” (Brâncuș 1999: 7).

Ținând seama de datele culturii tradiționale rurale, sunt puse în lumină condițiile în care se conservă și se structurează semantica lexicului moștenit în Romania orientală, prin comparație cu Romania occidentală. Iată câteva exemple.

Valorile pe care le cunoaște cuvântul *timp* față de sinonimul împrumutat din slavă *vreme*, de exemplu, țin de apartenența lui la limbajul agricol și pastoral. În aceste împrejurări, rom. *timp* a menținut din latină valoarea semantică de ‘anotimp’ (Brâncuș 2004: 29). Activitățile agrare și pastorale au impus românilor, a căror existență se desfășura în zonele de munte și de sub munte, un calendar cu două anotimpuri, iarnă și vară. Asta explică de ce în aceste zone, unde vara nu era excesiv de caldă, a fost conservat pentru a numi acest anotimp cuvântul latin pentru ‘primăvară’ (*ver*, *veris*, pl.*vera*) și tot așa se explică numele pentru ‘primăvară’ ca referindu-se la anotimpul care precede vara. Pentru vorbitorii de română, termenul *primăvară* (cu -v- păstrat) continuă să fie simțit ca un derivat de la *vară*, nu și-a pierdut motivația semantică și legătura cu *vera* pe care o avea în latină. Pentru agricultorii și păstorii care își împărțeau viața între vărat și iernat, între Sângeorz și Sâmedru, anul avea două sezoane de care trebuia să țină seamă. Alături de *prima vera*², *vera* (pl.) a fost conservat de asemenea de albaneză, unde are amândouă sensurile ‘vară’ și ‘primăvară’. Gr. Brâncuș atrage atenția asupra acestei concordanțe dictate de condiții de economie populară și de condiții de climă asemănătoare, care duc la continuarea în cele două limbi nu a lat. *eastatis* ‘vară toridă’ (pe care îl au celelalte limbi romanice), ci la evoluția semantică a lat. *ver / vera* de la sensul ‘primăvară’ la sensul ‘vară’; în celelalte limbi romanice, *vera* apare numai dialectal (în italiană, spaniolă).

Muntele și plaiul sunt zonele esențiale ale civilizației tradiționale românești. Predispoziția de a trăi în acest mediu are o istorie străveche, transmisă, poate, de la daci, despre care un scriitor latin nota că trăiesc nedezlipiți de munți (*Daci montibus inhaerent*³). Prin opoziție cu *munte*, *țară* (lat. *terra*) a căpătat sensul de ‘câmpie’, ‘sat, așezare umană’. Un mare număr de expresii s-au format în traiul transhumant. Muntele și plaiul explică un vocabular deosebit de bogat de entopice care dovedesc străbaterea lor cu ușurință (Brâncuș 2004: 114–121). Sinonimia dintre *munte* și *mal* a dus la fixarea sensului cu care termenul din substrat este cunoscut astăzi, față de corespondentul albanez, *mal* ‘munte’. În toponimie, însă, rom. *mal* păstrează sensul de origine (Brâncuș 1995: 39). Materialul lingvistic dă seama de caracteristicile unei locuri străvechi a spațiului muntos, de trăsăturile unei civilizații adaptate la resursele oferite de munte, deal, plai și pădure. Atât în română, *groapă* ‘loc neted, plan, cam perpendicular pe panta muntelui’, cât și alb. *gropë* ‘câmpie mare înconjurată de dealuri sau de munți’ își datorează folosirea ca entopice limbajului păstoresc (Brâncuș 1999: 93). Numele aproape tuturor arborilor din spațiul românesc sunt moștenite din latină și din substrat, de către o populație statornică. Influențele reprezintă un număr mic de nume de arbori de câmpie (Brâncuș 2004: 153).

² Înregistrat în inscripțiile din Peninsula Balcanică (Densusianu 1901/1975: 79-81, 140).

³ L.A. Florus, prima jumătate a secolului al II-lea d.Hr. (*Bellum Dacicum*, Academia Română, *Fontes ad historiam Dacoromaniae pertinentes*, I, București, Editura Academiei, 1964, p. 524–525).

Specifică pentru viața socială arhaică a românilor și albanezilor este păstrarea sensului latinesc al etimonului *pacare*: *a (se) împăca, pajtoj, paqësoj, paqoj*. Limbile romanice occidentale au dezvoltat sensul diferit ‘a mulțumi plătind, a satisface plătind’ (Brâncuș 2004: 139).

Analiza amănunțită a semanticii cuvântului *rost* în terminologia războiului de țesut și a terminologiei industriei casnice populare scoate la lumină formarea unor sensuri foarte variate, unele cu un înalt grad de abstractizare, intrate, din limba populară în limbajul cult: ‘mod de organizare, ordine, rânduială, angajament, grupare; situație socială, înțeles, tâlc, noimă, scop, menire, socoteală, rațiune, justificare’. Concluzia analizei este: „Cu semnificații sărace și concrete la origine, *rost* a devenit în limba contemporană, trecând mai întâi prin filiera terminologiei rustice a industriei casnice, un cuvânt cu o poziție foarte importantă în ansamblul vocabularului” (Brâncuș 2004: 165). Substantivele *fir*, alb. *fill* intră în „expresii care își au originea în industria casnică a țesătoriei, proprie crescătorilor de vite” (Brâncuș 1999: 87).

Analiza sinonimiei dintre termenul de origine latină *bătrân* și cel din substrat *moș* ține seama în chip exemplar de întreaga istorie socială care a permis păstrarea lui *veteranus* cu un sens dezvoltat numai în română și de integrarea celor două cuvinte în sistemul juridic tradițional; *moș*, care se compară cu alb. *moshë* ‘vârstă’, are numai în română, spre deosebire de termenul din albaneză, un loc central în lexicul moștenirii, al organizării și al obiceiurilor familiale, al calendarului popular (Brâncuș 2004: 42–44, 110–114).

O ipoteză etimologică, pe care comparația cu albaneza ar putea-o susține, explică verbul *a desfăta* ca derivat de la *a făta*. Modelul perechii de antonime din albaneză *shëfrej* ‘a suferi’: *dëfrej* ‘a desfăta’, în care raportul lexical se stabilește între suferință și eliberarea de suferință, face legătura etimologică între *făta* și *a desfăta*, pe care au remarcat-o Laurian și Massim și Ov. Densusianu, și poate fi un argument în favoarea acestei etimologii. Verbul românesc ar avea, așadar, origine pastorală (Brâncuș 1999: 73).

Pentru etimologia lui *țepur* ‘(despre coarne, urechi) îndreptat în sus, ascuțit’, comparația cu alb. *cjapor* id. (< *cjap* ‘țap’) arată că ar fi de preferat derivarea de la *țap* celei care leagă termenul de *țepă*. Sinonimia cu *bouriu* întărește această explicație, ca și norma accentuală care este aceeași cu a cuvintelor vechi terminate în *-ure*: *ăbure, brústure, sâmbure* (Brâncuș 1999: 172).

Apariția în română a unor sensuri pe care latina nu le avea, sau fixarea ca principale în română a unor sensuri care în latină sunt numai slab atestate, sunt puse, cu prudență, pe seama influenței semantice a substratului. Pentru susținerea acestei posibilități, se apelează la comparația cu albaneza. Grigore Brâncuș propune, în felul acesta, păstrarea unei direcții de cercetare care i se datorează lui Hasdeu și, apoi, lui Ov. Densusianu, care vorbea de „creații ale latinei balcanice după model albanez” (Brâncuș 1999: 21).

Prezentând într-o serie de studii concepția lui Hasdeu privitoare la cercetarea limbii în legătură cu toate manifestările realității sociale și ale culturii tradiționale, Gr. Brâncuș subliniază: „[Hasdeu] a gândit lingvistica în relație directă cu celelalte

științe sociale: istoria, sociologia, psihologia populară, istoria religiei și a miturilor. ... În finalul studiului introductiv la volumul al II-lea din *Etymologicum*, el se exprimă clar: « Orice cuvânt oglindește un lucru, o ființă, o idee, o datină »” (Brâncuș 2013a: 144⁴). În 1882 Hasdeu discută deosebirea dintre *lingvistica pură* și *lingvistica aplicată*.

„Prin lingvistica aplicată el înțelege studierea limbii în raport cu realitatea reflectată, cercetarea limbajelor funcționale, onomasiologia etc., în general studiul limbii ca expresie a formelor de cultură și de civilizație ale unui popor” (Brâncuș 2013a: 147). „În EMR – subliniază Gr. Brâncuș – lingvistica (cu multe ei ramuri) și filologia se regăsesc laolaltă cu disciplinele înrudite cu ele: istoria, literatura, folclorul, sociologia, dreptul, istoria religiilor și a miturilor etc., toate acestea punând în evidență specificul cultural și de civilizație al poporului român. În concepția lui Hasdeu, lingvistica este știința cu mijloacele căreia se pot studia formele, oricât de îndepărtate în trecut, ale vieții poporului, deci este o știință necesară tuturor disciplinelor umaniste” (Brâncuș 2013b: 118)⁵.

Hasdeu este precursor al teoriei câmpurilor semantice. „El a ajuns la această modalitate de studiere a vocabularului prin gruparea cuvintelor după criteriul referinței la diverse aspecte ale realității, pornind de la concepția că lingvistica trebuie pusă în slujba cercetărilor de istorie a civilizației și culturii” (Brâncuș 2013a: 162). În notele la ediția *Studiilor de lingvistică și filologie* ale lui Hasdeu, Gr. Brâncuș a făcut o prezentare amănunțită a caietelor studenților care urmaseră cursul de *Principii de filologie comparativă ario-europee* din anii 1893–1894 și 1896–1897 și a publicat rezumatele cursurilor din 1874 apărute în *Columna lui Traian*. Interesant, de exemplu, este, în textul din 1874/1875, îndemnul lui Hasdeu către cei care vor să adune și să studieze descântecurile și pe care îl cităm după ediția lui Gr. Brâncuș din 1988: „D. Hasdeu îndeamnă pe junii scrutatori a nu se mai mărgini ca până acum numai la fântâne latine, căci nici o națiune, ca și nici un individ, nu s-a născut undeva dintr-un singur ascendinte” (Hasdeu 1988 II: 501)⁶. În același domeniu al spiritualității tradiționale, pe marginea studiului lui Hasdeu

⁴ Studiul acesta este o formă revăzută a *Introducerii* la Hasdeu 1988.

⁵ Studiul lui Gr. Brâncuș evidențiază faptul că Hasdeu s-a aplecat cu precădere asupra vocabularului strict popular, considerat singurul interesant pentru istoria culturii și a civilizației populare reflectate în limbă. Demersul lui Hasdeu se înscrie într-un „curent mai larg, determinat, foarte probabil, de o orientare generală a culturii noastre umaniste de atunci spre istorie și folclor. Interesul pentru autohtonism, instituit, teoretic, încă înainte de Revoluția de la 1848, devenise o tradiție” (Brâncuș 2013b: 119).

⁶ Brâncuș atrage atenția în comentarii asupra temelor lucrărilor de seminar ale studenților care urmau cursurile lui Hasdeu (lucrările lor sunt păstrate la Arhivele Naționale împreună cu rezumatele și manuscrisele cursurilor de *filologie comparativă ario-europee: Originea basmelor și deosebirea lor de roman și nuvelă* (student în anul II, 1894), *Ființele mitologice bărbătești* (student în anul al III-lea), *Căsătoria dintre o ființă omenească și alta supraomenească* (două lucrări de studenți din anul III), *Descântecurile* (elev al Școlii normale superioare), *Cântecurile de leagăn* (student anul III, 1892). Între ele sunt și două lucrări (excelente, spune Brâncuș) ale lui August Scriban din 1896 când acesta era în anul al III-lea: *Limbile artificiale* și *Elementul conservativ arhaic în jocurile și graiurile copiilor*. Aduagă că, după câte se pare, caietele nu au fost, totuși, corectate de profesor.

asupra *doinei*, Gr. Brâncuș reține într-o notă observația acestuia referitoare la posibila origine a *doinei* ca gen literar popular : „Concluzia lui Hasdeu merită toată atenția: « Poezia poporană lirică ... negreșit nu ca limbă, ci ca inspirațiune, ca gen și ca spirit » este autohtonă în întreaga lume romanică. « La toți neolatinii – zice el – *doina* e autohtonă : la apus – celtică, la răsărit – dacică ... » Hasdeu a reluat problemele legate de doină într-un curs de filologie comparată (consacrat literaturii populare: strigături și jocuri, hore, doine, colinde) predat în anul universitar 1893–1894” (Hasdeu 1988 II: 529–530).

În cele ce urmează menționăm câteva evoluții de sens ale cuvintelor moștenite din latină, asupra cărora se oprește Grigore Brâncuș. Aceste evoluții au loc în latina balcanică, caracterizează numai romanitatea orientală, iar pentru explicarea lor nu este exclusă o influență semantică autohtonă. Influența probabilă a substratului poate fi probată prin comparația cu albaneza.

Observațiile pe care Gr. Brâncuș le face asupra semanticii și foneticii numelor *grâu* și *grăunte/grăunță* pun în lumină, alături de cercetările istorice, continuitatea ocupațiilor legate de agricultură. Româna a moștenit din latină *granum* ‘grăunte’ și nu *frumentum*. Modificarea semantică prin metonimie (numele fructului pentru numele plantei) trebuie să fi avut loc pe terenul latinei balcanice, pentru că s-a păstrat și în împrumutul pe care albaneza l-a făcut din latină. Trebuie adăugat și faptul că reflexul românesc al lui *granum* intră, ca structură sonoră, într-un grup de cuvinte străvechi, de origine latină sau traco-dacă, a căror particularitate de evoluție s-ar putea datora acțiunii substratului (*frâu, brâu, pârâu*) (Brâncuș 2013a: 161).

Amintim tot aici că, după Gr. Brâncuș, este posibil ca lat. (*ad*)*venire* să fi căpătat de timpuriu în latina balcanică înțelesul ‘a dospi, a fermenta’, iar fiindcă în „lumea preromană din Dacia cultura grâului era o îndeletnicire importantă, e posibil ca această semnificație să fi fost înlesnită și de un calc după substrat” (Brâncuș, 1999: 28).

Plecând de la mulțimea izvoarelor istorice care arată că apicultura era o îndeletnicire de seamă a dacilor și de la faptul că terminologia fundamentală a domeniului este moștenită din latină, Brâncuș nu exclude că modificarea semantică de la ‘stup’ (sensul etimonului latin) la ‘albină’ să fi fost susținută și de acțiunea substratului traco-dac, dovadă că și corespondentul albanez *bletë* ‘albină’ păstrează în graiuri sensul inițial de ‘stup’. Adaugă că schimbarea de sens ar trebui pusă și în legătură cu faptul că mierea se aduna și prin scorburile copacilor unde albinele se aflau în stare sălbatică (Brâncuș 2004: 25); observația aceasta, după părerea noastră, poate fi susținută și cu argumentul comparării cu prevederile din codul albanez de legi nescrise, care reglementează în amănunțime drepturile de proprietate ale celui care a găsit un roi de albine sălbatice sau drepturile de proprietate asupra albinelor roite de la un proprietar și care își fac stup într-o scorbură (*Kanun* 1933 §§199–212)⁷.

⁷ Pentru discuția etimologică a cuvântului albanez și pentru sensurile sale inițiale ‘stup’, ‘roi’, vezi AE: 105; Bardhyl Demiraj, autorul dicționarului, demonstrează convingător originea autohtonă a termenului albanez.

Bărbat s. ‘persoană adultă de sex masculin’, ‘soț, om însurat’; adj. ‘curajos, energic, voinic, harnic’ continuă lat. *barbatus*, derivat de la *barba*. Gr. Brâncuș, ca și Hasdeu, presupune că termenul s-a păstrat cu sensul ‘persoană adultă de sex masculin’ dat fiind faptul că dacii purtau barbă. Limbile romanice celelalte nu cunosc sensul substantivului din limba română. Sensul echivalent cu lat. *vir* s-a dezvoltat în latina târzie (*barbatus id est viris* cf. CDDE, nr. 134⁸), alături de cel de ‘soț, om însurat’ (*barbati legitimi*), care, împreună cu diminutivul *barbatulus*, apare în inscripțiile din Sud-estul european (Mihăescu, 1978: 294). Sensurile sporadic înregistrate în latina târzie sunt exclusive în română. Gr. Brâncuș face constatarea că toate sensurile cu care este folosit cuvântul românesc concordă cu cele ale corespondentului albanez *burrë* ‘bărbat, soț, voinic, viteaz, om de onoare’, care poate fi frecvent folosit și ca adjectiv în aceleași contexte ca în română. Această corespondență permite, după părerea sa, să se avanseze ipoteza influenței asupra termenului moștenit de română din latină din partea unui cuvânt de substrat având sensurile cuvântului albanez (Brâncuș 2004: 38–41). Cuvântul albanez este, după toate probabilitățile, autohton⁹.

Numai româna cu toate dialectele ei a moștenit pe *anima* cu o semnificație concretă, *inimă* identificându-se semantic cu *cor*, *cordis* (pe care, dintre toate limbile romanice, numai româna nu l-a conservat). Este greu de găsit o explicație privitoare la specializarea semantică a lui *anima* în română. Dovezile intervenției substratului lipsesc. S-ar putea invoca drept unic argument comparația cu albaneza, limbă în care, dialectal, cuvântul care denumește ‘inima’ poate fi raportat la o bază care însemnează ‘suflet’: în albaneza din Italia există perechea de termeni *zë* ‘suflet’, *zëmër* ‘inimă’ (Brâncuș 2004: 89, 90).

Interesantă din punctul de vedere al psihologiei populare, este bogăția semantică a structurilor organizate în jurul numelor de culori. Reținem, de

⁸ În vechea italiană, în vechea franceză, în provensală și în spaniolă, este cunoscut sensul adjectival ‘curajos, puternic’, fără a avea frecvența din română.

⁹ Pentru cuvântul albanez au fost propuse mai multe etimologii, dar vechimea lui nu este contestată (AE: 113, 114). Ceea ce este de interes în ipoteza lui Gr. Brâncuș este semantica identică a cuvântului albanez și a celui românesc.

Jana Balacciu-Matei (1998) a respins posibila influență autohtonă asupra semanticii cuvântului latin și a propus o interpretare care ține seama de evoluția lat. *masculus*, care în dacoromână s-a păstrat cu sensul ‘porc castrat’ (*mascur*). După părerea ei, *barbatus* a preluat sensul pierdut de *masculus* și a dezvoltat în primă instanță sensul ‘non-castrat’. Demonstrația aceasta lasă la o parte faptul că în dialectele sud-dunărene, care conservă *barbatus* cu aceleași valori ca în dacoromână, *mascur* are sensul general ‘mascul’ (pentru aromână, vezi DDA²). Pe de altă parte, faptul că în dacoromână cuvântul are un sens restrâns, referitor numai la porc, arată că evoluția de sens e târzie și nu putea provoca, prin opoziție, o timpurie evoluție de sens a lui *barbatus*; nu trebuie ignorat nici faptul că și în dacoromână, sensul ‘porc castrat’ este limitat numai la graiul din Bucovina, în restul dialectului sensul fiind ‘vier’ (PEW, nr. 1044). Ținând seama că și în albaneză *mashkull* ‘mascul’ (< lat.), chestiunea care se pune este de a lămuri restrângerile de sens ale cuvântului din dacoromână, care se raportează exclusiv la porc, putând desemna, regional, porcul, indiferent de sex, porcul mistreț, porcul castrat, purcelul (DLR).

exemplu, numele mitologice populare formate de la *alb* (*Albele*, zâne bune în mitologia dacoromână, dar rele în cea aromânească, tot așa cum alb. *të bardhat* se referă la ființe supranaturale care fac rău), sau, din lexicul agrar, *pâine albă* ‘grâne, bucate’, *albă* ‘făină, făină de grâu’, alb. *të bardhat* ‘grâne, cereale’¹⁰.

Interesantă este și constatarea că în amândouă limbile expresiile care cuprind numele de culoare *roșu* redau însușirea de indefinit, sau negativ a timpului și spațiului în înțelegerea concretă populară (Brâncuș 1999: 149).

Gr. Brâncuș atrage atenția că expresiile, construcțiile și combinațiile metaforice reflectă elemente specifice psihologiei populare românești. Verbele *a încânta* și *a descânta* (*descântec*, *descântat*, *descântătură*), împreună cu baza lor de formare *a cânta*, ne descoperă, prin semantica lor aspecte străvechi (Brâncuș 2004: 59). Interesantă este corespondența semantică între rom. *fapt* ‘vrajă, farmec, făcătură’ și alb. reg. *e bame*, *e bamja*, substantiv format de la un adjectiv (provenit din participiu) din familia verbului *běj* ‘a face’ (Brâncuș 1999: 80).

Semnificative sunt concordanțele dintre română și albaneză pe care Gr. Brâncuș, care a studiat amănunțit și sistematic istoria fonemului *ă* (alb. *ë*) și funcțiile sale morfologice, le descoperă, de asemenea, în folosirea interjecției *ă*, ca sunet primar cum o numește, ca strigăt specific colindătorilor, ca strigăt care precede bocetele și vaietele, în exprimarea unei afirmații (*ăhă*, *ăhë*; în română există și varianta *ihî*) (Brâncuș, 1999: 29).

Psihologia populară păstrează explică apariția termenilor *dor*, alb. *mall* (lat. *malum*), așa cum a explicat pentru română Ov. Densusianu. Comparația cu albaneza și situațiile în care se folosește termenul din această limbă întăresc explicația lui Densusianu (Brâncuș 1999: 74–78).

Pline de interes sunt observațiile asupra sinonimiei unui cuvânt latin și a unui împrumut slav. Chiar dacă enunțată ca aproximativă, distincția pe care o menționăm în continuare reprezintă o fină observație stilistică. Față de *vorbă*, *cuvânt* a căpătat noblețea limbii scrise; el este propriu limbajului culturii și al științei, pe când *vorbă* caracterizează aspectul popular al limbii împreună cu zonele ei afective. Este urmărită atent evoluția celor doi termeni: termenul moștenit primește semnificațiile neologice păstrându-se în varianta cultă a limbii, în vreme ce împrumutul slav pierde din prestigiul stilistic pe care îl avea în limba cronicilor vechi și se fixează în vocabularul popular și familiar: „Avem de-a face cu o pereche sinonimică constituită dintr-un termen de origine latină și altul de origine slavă, pe care limba, în evoluția lui îi distanțează stilistic: cel latin se impune în aria cultă a limbii, iar cel slav în cea populară. Exemple de acest fel, care, în esență, privesc raportul dintre fondul lexical latin și cel slav din limba noastră, se mai pot da: *preot – popă*, *timp – vreme*, *vitregă – mașteră*” (Brâncuș 2004: 62, 63).

¹⁰ Pentru numeroasele paralele între română și albaneză în care intră atât urmașul lat. *albus* cât și sinonimul din substrat *bardzu* și termenul albanez cu care se compară cuvântul autohton din română (*i*, *e bardhë* adj. ‘alb’) vezi Brâncuș, 2004: 21–23, Brâncuș 1999: 20–21.

Gr. Brâncuș pune în lumină existența și formarea terminologiei populare: „Un cuvânt aparținând lexicului esențial al limbii comune, cum este cazul cuvântului *a bate*, poate participa, prin sensurile noi pe care le dezvoltă, în derivate, în expresii, în diferite unități frazeologice etc., la constituirea terminologiei populare, în general a vocabularului specializat prin care se definesc variantele limbii populare. *A bate* e un cuvânt cu o mare încărcătură semantică și cu o prezență contextuală extraordinară” (Brâncuș 2004: 37)¹¹.

Este evidențiată existența în stratul rustic al vocabularului a unor termeni moșteniți, cum este *turtă* ‘pâine nedospită’ (lat. *torta*, în sintagma *panis torta* ‘pâine împletită’). Persistența lui *turtă* se explică și prin aceea că pâinea nedospită, azima, a fost întrebuințată în practici legate de diferite obiceiuri și credințe populare. Exemplele din toate regiunile de diferite obiceiuri legate de calendarul de credințe „dovedesc că *turtă* a fost izolat de timpuriu în limbajul, prin natura sa destul de rezistent, al obiceiurilor și credințelor populare. ... Cuvânt de origine latină, *turtă*, uitat în vocabularul rustic, își datorează persistența în timp mai ales faptului că se referă la practici străvechi – forme de manifestare a spiritualității populare românești” (Brâncuș 2004: 183–185).

În domeniul numelor de ființe mitologice, supranaturale, de sărbători populare, alături de *Albele*, pe care le-am amintit mai sus, *Bunele*, de asemenea nume la plural, articulat, denumește ‘spiritele, zânele, ursitoarele’ și s-ar putea raporta la alb. *të mirat* ‘bunele’, cu același sens mitologic (Brâncuș 1999: nr. 38; 2004: 46). Comparația dintre română și albaneză poate fi un argument că termenul albanez este mai curând o folosire metaforică a adjectivului *i mirë* ‘bun’ decât un împrumut din gr. *μοίρα*. Mai amintim, din seria bogată de denumiri de ființe mitologice populare, *Ale frumoasele*, *Frumoasele*, denumind eufemistic ‘zâne (de obicei rele)’ (Brâncuș 2004: 73). Nume de personaje mitologice sunt identic formate: *Jumătate-de-om*, alb. *gjysmë-njeri* (Brâncuș 1999: 99).

Comentariile lingvistice legate de sensul jocului *călușarilor* (nume derivat de la diminutivul *căluș*, format cu sufixul *-uș* de origine probabil autohtonă) propun o raportare la cultul cavalerului trac prin aducerea în discuție și a inscripției *Menzinai* pe un inel de argint, formă care ar corespunde rom. *mânz*, alb. *mëz* (Brâncuș 2004: 49)¹².

Șarpele este obiectul a numeroase credințe populare. Moștenirea de nume de târătoare din latină este mai săracă decât cea din substrat, iar termenii din substrat numesc ființe mitologice: *balaur*, *bală*, *șopârlă*. Interesant este raportul între sinonimele *viperă*, moștenit din latină și *năpârcă*, conservat din substrat: *viperă*

¹¹ Gr. Brâncuș observă în alcătuirea dicționarului etimologic al lui Hasdeu inventarul bogat de termeni tehnici populari: „... termenii tehnici populari, în bună parte arhaici sau dialectali, se bucură de o înregistrare abundentă, căci aceștia reprezintă, după cum se știe, un mijloc foarte important de elucidare a unor aspecte vechi de civilizație populară” (Brâncuș 2013b: 119). Vezi, de asemenea, analiza, menționată mai sus, pe care Brâncuș o face termenului *rost*.

¹² Pentru probabilul nume al divinității trace, vezi și Poghirc 1969: 332, cu bibliografie.

este un termen care pare cult, are aspectul unui neologism, pe când *năpârcă* este popular. *Năpârcă* și derivatele sale sunt prezente în descântece, derivatul *năpârcitură* având chiar sensul ‘farmec, vrajă (aruncată asupra cuiva)’ (Brâncuș 2004: 178–182).

Babele, numele mitologic pentru primele zile ale lunii martie, cu corespondent în albaneză, ar putea fi denumirea mai nouă, cu un element împrumutat, care a înlocuit cuvântul din substrat *moașe*. Existența în albaneză a numelui autohton (*plakat* ‘bătrânele’) dovedește că împrumutul a înlocuit cuvinte vechi (probabil *vechile*, *bătrânele* sau *moașile*, cuvânt care se păstrează la aromâni cu acest sens). Singura dovadă de limbă că ar putea fi vorba de termenul din substrat este faptul că *babelor* le urmează zilele *moșilor*. Un alt context cultural care ar indica o mai veche folosire a femininului din substrat sunt toponimele cu caracter mitic care asociază *Baba* și *Moșul*, asociere din care, probabil, făcuse parte *Moașa*. Există, de altfel, oronime sinonime: *Moașa*, *Baba*, *Bătrâna* (Brâncuș 1999: 30, 31).

Comparația cu albaneza permite evidențierea unui posibil nume cu semnificație mitologică în blesteme, sau folosit pentru a speria copiii. Termenul *bubă* are un corespondent albanez pe care lucrările lexicografice ale acestei limbi îl înregistrează: *bubë*, ființă fantastică închipuită ca un șarpe mare, cu care se sperie de obicei copiii. Cuvântul românesc nu este inclus în dicționare și nu apare nici în anchetele dialectale care conțin răspunsuri la întrebarea „cu ce speriați copiii ca să nu se poarte rău?”. Ar putea fi o creație elementară a limbajului copiilor, dar consemnarea corespondenței o înscrie în inventarul de denumiri comune cu semnificație în psihologia populară (Brâncuș 1999: 40).

Numărul mare de nume populare de plante de leac ar fi o dovadă de foarte mare vechime a medicinei populare la români. În lumea antică dacii erau renumiți în domeniul medicinei populare, fapt dovedit și de lista de plante tămăduitoare a medicului grec Pedanos Dioscorides (Brâncuș 2004: 87). Merită semnalate numele bolilor de animale: de exemplu derivatele *gurar*, *gurare*, *gurariță*, boală a vitelor, căreia în albaneză îi corespunde o formație foarte apropiată, semantic și ca structură, *gojēz* (< *gojē* ‘gură’) (Brâncuș, 1999: 94). La fel, sunt construite pe aceeași bază semantică numele rom. *sângerare*, *sângerătură* (boală a oilor), alb. *gjakēz* (< *gjak* ‘sânge’) (Brâncuș 1999: 155).

Interesului pentru manifestarea în limbă a aspectelor vieții spirituale tradiționale i se datorează articolul despre descântece publicat în 2008¹³ (Brâncuș 2008b: 89–92), în care este evidențiat fondul vechi legat de credințele precreștine, cunoscute în zone largi de cultură proprii comunităților tradiționale, pentru geneza lor fiind necesar a se stăruie mai mult asupra ariei balcanice. Gr. Brâncuș nu exclude proveniența preromană a unora din descântecele românești, „căci geto-dacii erau cunoscuți pentru lecurile de plante, pe care le însoțeau, foarte probabil, cu diferite

¹³ Este vorba de referatul prezentat la susținerea tezei de doctorat, pe care a îndrumat-o, a Emanuelei Timotin (2010).

practici magice și formule orale adecvate”. Unele elemente și practici apar atât în descântece cât și în poveștile populare și par avea un caracter străvechi: „apa neîncepută, marginile pământului, diferite metamorfoze, personificări, numere simbolice”. În descântece, arată el, fondul lingvistic este arhaic, conservator, păstrător al sensurilor foarte vechi. În sintaxa și morfologia lor se află elemente care le apropie de fenomene balcanice: topica inversată a perfectului compus amintește de valorile unui mod specific balcanic, cu un puternic caracter afectiv, propriu în primul rând albanezei, admirativul.

Pentru studiul substratului o perspectivă nouă cu rezultate care contribuie în chip esențial la reconstruirea fazelor mai vechi ale limbii atât din punctul de vedere al foneticii, al semanticii cât și din cel gramatical o formează strângerea într-un sistem atent descifrat a datelor de toponimie și antroponimie, dat fiind conservatorismul onomasticii față de domeniul numelor comune (Brâncuș 1995). Capacitatea de transfer în domeniul numelor proprii este o „trăsătură foarte importantă a vocabularului autohton, considerată din perspectiva pe care acesta o ocupă în ansamblul lexical” (Brâncuș 1995: 19). Studiul antroponimelor este interesant și din perspectiva cunoașterii sistemului tradițional de porecle și supranume. Onomastica pune în lumină tendințe comune de denumire pe tot teritoriul românesc: „Nume laic, *Bucur* a fost întrebuințat la început în zonele pastorale, conservatoare prin excelență ale urmelor lingvistice rămase de la daci. Din atestările vechi de care dispunem, observăm că acest termen e cunoscut mai cu seamă în județele limitrofe Carpaților estici și meridionali, dar și în Banat, Crișana, sudul Ardealului, în Bucovina, practic pe tot cuprinsul pastoral al României. Dispersiunea geografică generală a acestui nume ar putea fi considerată ca un argument al faptului că prin transhumanța pastorală au fost asigurate, de-a lungul istoriei, legăturile intime dintre grupurile sociale de români” (Brâncuș 2004: 75).

Studiul numelor de familie din comuna natală Peștișani aduce date lingvistice importante asupra mișcării de populație, în diferite epoci, dinspre Ardeal către nordul Olteniei (Brâncuș 2007a).

Atenția permanentă de urmărire a reflectării realităților tradiționale în limbă a dus și la ancheta privitoare la numele date animalelor domestice, cu întrebări legate de felul în care au fost alese numele (Brâncuș 2007b). Este o direcție de cercetare cu rezultate notabile, care luminează, din nou, mișcările de populație, transhumanța; „aceste nume pot proba influența deosebită a cadrului geografic, a mediului natural în general în care au trăit crescătorii de vite, asupra dezvoltării, într-o anumită direcție, a imaginației populare” (Brâncuș 2007b: 124).

Preocupările lui Gr. Brâncuș continuă, cu o desăvârșită cunoaștere a istoriei românei și albanezei și a culturii tradiționale care unește aceste două popoare, direcțiile de cercetare pe care le identificase în alcătuirea dicționarului etimologic al lui B.P. Hasdeu: interesul pentru terminologia tehnică rurală, pentru practicile populare, pentru medicina populară, viața psihică (superstiții, credințe, obiceiuri, tradiții, legende, sărbători, astronomie populară), pentru numele proprii (de

persoane, legate de mituri, de credințe străvechi creștine sau păgâne, de personaje din producțiile folclorice, descântece, vrăji. „Aglomerarea de fapte extralingvistice nu este o «lacună» a *Dicționarului*, ci un *scop* pe care, cu toată conștiința, Hasdeu l-a urmărit printr-o muncă titanică și o nemaivăzută pasiune”, iar „libertățile mari pe care autorul și le-a îngăduit în organizarea materialului lingvistic propriu-zis concordă întru totul cu modul de înfățișare a abundenței de elemente extralingvistice (istorice, folclorice, etnografice etc.)” (Brâncuș 2013b: 120–132; 141)¹⁴. Propriile studii au adăugat un material extrem de bogat rezultat din comparația cu albaneza, în analiza căruia oferă soluții și ipoteze de explicație istorică care interesează în cea mai mare măsură pe lingvist, istoric, folclorist ori etnograf. Ultimele cărți publicate, cea despre ciclul *La liliaci* de Marin Sorescu (2014) și cea de *Memorii* (2020), având ca obiect viața satului așa cum a cunoscut-o și a înțeles-o apoi cu mijloacele lingvistului interesat de realitatea păstrată de generații, îi datorează profunđa originalitate complexității perspectivei de abordare.

DICȚIONARE

AE = Bardhyl Demiraj, *Albanische Etymologien. Untersuchungen zum albanischen Erbwortschatz*, Amsterdam – Atlanta, GA, 1997.

CDDE = I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Gr. Brâncuș, Paralela 45, 2003 [1907–1914].

DDA² = T. Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân (general și etimologic)*, ed. a II-a, București, Editura Academiei, 1974.

DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, literele M-Z, București, 1965 ș. u.

HEM = B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*. 3, Ediție îngrijită și studiu introductiv de Grigore Brâncuș, București, Editura Minerva, 1976.

PEW = Sextil Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache I. Lateinisches Element*, Heidelberg, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1905.

BIBLIOGRAFIE

Balacciu Matei, J., 1998, „Etimologie și semantică: rom. *bărbat*”, *Studii și cercetări lingvistice*, XLIX, 1–2, p. 21–26.

Brâncuș, Gr., 1995, „Transferul în onomastică al cuvintelor de substrat”, în Gr. Brâncuș, *Cercetări asupra fondului traco-dac al limbii române*, București, Institutul Român de Tracologie Bibliotheca Thracologica VIII, p. 18–47.

¹⁴ Metoda interferenței științelor umanistice care studiază împletirea fenomenelor de limbă cu faptele de istorie socială și politică stă și la baza elaborării *Istoriei critice a românilor*. În prefața la ediția critică a acestei opere a lui Hasdeu, Gr. Brâncuș demonstrează amplu că „Hasdeu invocă permanent elementele de limbă a căror analiză istorică dezvăluie realități fundamentale din epocile trecute ale istoriei noastre” (Hasdeu 1984: XLIII).

- Brâncuș, Gr., 1999, *Concordanțe lingvistice româno-albaneze*, București, Institutul Român de Tracologie, Bibliotheca Thracologica, XXX.
- Brâncuș, Gr., 2004, *Istoria cuvintelor. Unitate de limbă și cultură românească*, ediția a doua, București, Editura Fundației România de mâine.
- Brâncuș, Gr., 2007a, „Nume de familie din comuna Peștișani, jud. Gorj”, în Gr. Brâncuș, *Studii de istorie a limbii române*, [I], București, Editura Academiei Române, p. 104–123.
- Brâncuș, Gr., 2007b, „Nume date animalelor domestice”, în Gr. Brâncuș, *Studii de istorie a limbii române*, [I], București, Editura Academiei Române, p. 124–130.
- Brâncuș, Gr., 2008, „Theodor Capidan și problemele substratului limbii române”, în Gr. Brâncuș, *Studii de istorie a limbii române*, II, p. 248–252.
- Brâncuș, Gr., 2013a, „Publicistica lingvistică și filologică a lui B.P. Hasdeu”, în Gr. Brâncuș, *Studii de istorie a limbii române*, III, București, Editura Academiei Române, p. 143–169.
- Brâncuș, Gr., 2013b, „Etymologicum Magnum Romaniae”, în Gr. Brâncuș, *Studii de istorie a limbii române*, III, București, Editura Academiei Române, p. 116–142.
- Brâncuș, Gr., 2014, *Expresie populară în ciclul La liliaci de Marin Sorescu*, București, Editura Academiei.
- Brâncuș, Gr., 2020, *Memorii*, București, Editura Academiei.
- Brâncuș, Gr., 2021, „Definirea substratului limbii române”, în Oana Chelaru-Murăruș, Mihaela-Viorica Constantinescu, Claudia Ene, Gabriela Stoica, Andra Vasilescu, *Limbă, societate, cultură. In honorem Liliana Ionescu-Ruxăndoiu și Mihaela Mancaș*, II, București, Editura Universității București, p. 529–535.
- Densusianu, Ov., 1975/1901, *Histoire de la langue roumaine. I. Les origines*, în Ov. Densusianu, *Opere*, vol. II, ediție îngrijită de B. Cazacu, V. Rusu și I. Șerb, București, Editura Minerva.
- Hasdeu, B.P., 1984/1875, *Istoria critică a românilor*, Ediție îngrijită și studiu introductiv de Grigore Brâncuș. Studiu introductiv și note de Manole Neagoie, București, Editura Minerva.
- Hasdeu, B.P., 1988, *Studii de lingvistică și filologie*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Grigore Brâncuș, I-II, București, Editura Minerva.
- Kanun, 1933, *Kanuni i Lekë Dukagjinit (vepër postume) permbledhë e kodifikue prej Shtjefen Konst. Gjeçov*, Shkodër, ediție anastatică, prefață Syrja Pupovci, Prishtinë, 1971.
- Mihăescu, H., 1978, *La langue latine dans le Sud-est de l'Europe*, București, Paris, Editura Academiei, Société d'édition « Les belles lettres ».
- Poghirc, C., 1969, „Influența autohtonă”, în Al. Rosetti, B. Cazacu, I. Coteanu (ed.), *Istoria limbii române*, II, București, Editura Academiei, p. 313–365.
- Timotin, E., 2010, *Descîntecele manuscrise românești (secolele al XVII-lea – al XVIII-lea)*, ediție critică, studii lingvistice și filologice, București, Editura Academiei Române.

TRADITIONAL LANGUAGE AND CULTURE IN GRIGORE BRÂNCUȘ'S LINGUISTIC WORKS

Abstract

Grigore Brâncuș thoroughly examined various cultural aspects regarding the traditional civilization, in order to clarify the circumstances of the faithful preservation of the linguistic Latinity in Dacia and in the two regions of Moesia, as well as the possible action of the Thracian-Dacian substratum.

In his opinion, such elements of traditional culture explain the various differences (semantic/of inventory) between the Romanian vocabulary and the vocabulary of Western Romance languages.

Some Romanian words inherited from Latin (*grâu, bărbat, aveni, albină*) might have developed specific meanings under the influence of the Thracio-Dacian substratum. With this direction of research, Gr. Brâncuș continued B. P. Hasdeu's research, whose methodology and results he analysed in an impressive number of articles.

Gr. Brâncuș's interest in traditional culture and in its influence on traditional language generated an impressive work focused on Romanisation, on Oriental Romance and on the multiple action of the Thracio-Dacian substratum of Romanian, a work which is important for linguists, ethnographers and historians.

Omagiu profesorului Grigore Brâncuș: la 90 de ani, editori Gheorghe Chivu, Cătălina Vătășescu, București, Editura Universității din București, 2019, 601 p.

Apărut în 2019, volumul este un omagiu adus Profesorului Grigore Brâncuș la împlinirea vârstei de 90 de ani, reunind studii diverse semnate de autori din toate centrele universitare românești, cu scopul de a transmite admirația și recunoștința față de ilustrul lingvist, a cărui operă prodigioasă acoperă domenii variate: gramatică, dialectologie, stilistică, istoria limbii, filologie, lexicologie, antroponimie, toponimie.

Prezentarea, în partea inițială a volumului, a datelor biografice semnificative (p. 11) și a bibliografiei selective a studiilor publicate, cuprinzând 139 de titluri (p. 12–18), este urmată de patru articole omagiale și gratulatorii, semnate de acad. Eugen Simion, acad. Alexandru Bodoc, Marius Dobrescu și Maria Marin.

Articolele, în număr de 52, sunt prezentate în paginile volumului într-o secțiune unică, în ordinea alfabetică a numelui de familie al autorului, înscriindu-se în ariile tematice abordate de savantul român pe parcursul lungii sale cariere. Vom prezenta contribuțiile omagiale pe secțiuni tematice, deși, în multe cazuri, articolele sunt interdisciplinare.

Studiile dedicate problemelor de **lexicologie** și **lexicografie** beneficiază de o prezență extinsă în cadrul volumului. În articolul „Elemente lexicale sud-dunărene în *Lexiconul de la Buda* (1825)”, Maria Aldea analizează un corpus de 25 de articole din dicționarul Școlii Ardelene, care conțin în descrierea lor un marcaj de tip lexem, sintagmă sau construcție mai amplă ce trimite la zona sud-dunăreană (*sud-dunărean*, *macedo-valah*, *aromân* etc., p. 34). Autoarea arată că redactorii dicționarului au încercat să sublinieze înrudirea românilor nord- și sud-dunăreni și originea lor comună cu celelalte popoare neo-latine prin cuvinte asemănătoare formal și semantic (ex. drom. reg. *aiu*, arom. *aliu* < lat. *allium*; drom. *iertu*, arom. *l'ertu* < lat. *libertare*).

Gh. Chivu realizează un studiu interesant al elementelor aromâne prezente în texte literare de la începutul secolului al XIX-lea (p. 153–159). Astfel în scrierile lui Petru Maior se disting cuvinte precum *custa* „a trăi”, *demânda* „a porunci”, *înveriga* „a înconjura”, *vrut*, *-ă* „iubit”, *-ă* sau forme verbale ca *escu* „sunt” și *lipsește* „trebuie”.

Florica Dimitrescu lansează un îndemn echipei de lexicografi care se ocupă de actualizarea DEX-ului, acela de a lua în calcul spre includere o serie de cuvinte noi care nu există în edițiile anterioare ale dicționarului explicativ (p. 211–217). Autoarea semnalează o serie de termeni excerptați din *Anuarul Academiei Române* (2017): *armenolog*, *biobază*, *bioinformatică*, *ecosistemic*, *interpersonal*, *microtehnologie*, *nanomer*, *nanotehnologie*, *predictiv*, *socio-uman* etc.

Valeria Guțu Romalo (p. 247–252) face o interesantă analiză a cuvintelor care constituie domeniul lexical al categoriei /timp/ (ex. *zi*, *săptămână*, *lună*, *an*, *deceniu*, *secol*, *mileniu*), cu atenție specială asupra substantivului *centenar*.

Articolul semnat de Cristian Moroianu (p. 343–355) aduce în atenție probleme conceptuale legate de variantele împrumuturilor lexicale, tratamentul lexicografic, precum și clasificarea acestora; articolul impresionează, printre altele, și prin multitudinea exemplelor: *calamar* și *calmar*; *campion* și *șampion*; *cartilaj* și *cartilagi*; *conclude* și *concheia*, *conchide* etc.

Un alt articol interesant este cel semnat de Liliana Ionescu-Ruxândoiu, în care, pe baza datelor din comedia *O noapte furtunoasă*, sunt analizate forme de adresare și de referire din a doua jumătate a secolului al XIX-lea (p. 411–421), cu unele constatări legate de reflectarea sistemului de relații interumane și de evoluția acestora. Enumerăm câteva exemple: *cocon*, *cocoană*, *conu(l)*, *monsiiu*, *madam*, *monșer*, *onorabile*, *cetățene*, *jupâne*, *nene*, *țafă*.

Manuela Saramandu prezintă unități frazeologice calchiate sau traduse din franceză, cu valoare substantivală (*soif de pouvoir* = *sete de putere*), adjectivală (*être en vie* = *a fi în viață*), adverbială (*face à face* = *față în față*), structuri verbale (*faire signe* = *a face semn*; *perdre patience* = *a (-și) pierde răbdarea*), numărul mare al acestora indicând influența covârșitoare a francezei în procesul de modernizare a limbii române (p. 423–427).

Influența neogreacă asupra lexicului limbii române este evidențiată în articolul Lilianeii Soare (p. 443–451), pe baza textului *Învățăture de multe științe*, tipărit în 1811.

Ioana Vintilă-Rădulescu se ocupă de două studii de caz din terminologia juridică, ce pun problema unor principii lexicografice implicite: lat. *ab intestato*, dar rom. *ab intestat?*; rom. *sponsor*, cu un nou sens (p. 579–588); frapează sensul substantivului *sponsor* în texte legislative românești: „străinul, posesor al unui permis de ședere [...], care solicită reîntregirea familiei ori ai cărui membri de familie solicită reîntregirea familiei cu acesta” (definiție preluată din OUG 194/2002) (p. 583).

Câteva articole sunt dedicate **vocabularului de substrat**, care s-a numărat printre preocupările științifice de bază ale savantului omagiat. Adrian Chircu urmărește prezența cuvintelor autohtone în cel mai cuprinzător dicționar din perioada veche a scrisului românesc, *Dictiones Latinae cum Valachica interpretatione*, tradus de cărturarul Teodor Corbea. În vederea analizei faptelor de limbă, autorul a parcurs o serie de lucrări dedicate elementului de substrat, în special studiile profesorului Brâncuș din ultimele decenii. Autorul face o constatare interesantă: nu toate cuvintele reținute de Grigore Brâncuș pentru a ilustra vocabularul autohton al limbii române sunt prezente în dicționarul tradus de Corbea, ceea ce indică faptul că aveau o circulație restrânsă, ca și în prezent. Au fost identificate însă numeroase unități lexicale care au funcționat ca baze în procesul derivării ori al compunerii (în special, în cazul numelor de plante), rezultând astfel noi cuvinte: ex. *abur*, cu derivatele *aburare*, *aburescu*, *aburare*, *aburezu*, *aburos*; *gușă*, cu derivatele *gușat*, *gușuliță*, *gușcioară* și compusele: *gușa-porumbului*, *iarba-gușei*. Studiul întreprins de autor atestă „existența unei continuități lingvistice de netăgăduit” (p. 140), dicționarul lui Corbea confirmând individualitatea pe care termenii autohtoni o asigură limbii române, prin prezența unui număr însemnat de cuvinte de substrat.

Termenii de substrat utilizați în *Biblia de la București* fac obiectul articolului semnat de Mihaela Marin (p. 275–291): *abur*, *bucura*, *buză*, *codru*, *copil*, *fărâma*, *groapă*, *grumaz*, *măgar*, *mire*, *moș*, *pururea*, *strugure* și *vatră*. De asemenea, autoarea face analiza derivatelor cuvintelor de substrat și a sintagmelor, a locuțiunilor și a expresiilor în care apar acestea.

Nu lipsesc, cum era de așteptat, studiile de **balcanistică**. Vasilka Aleksova, de la Universitatea din Sofia, aduce o perspectivă interesantă asupra istoriei unor cuvinte românești de origine bulgară (*podoabă*, *plocon*, *zalog*) (p. 40–46). Ina Arapi prezintă unele concordanțe albanoromâne în formarea cuvintelor, cu atenție specială asupra prefixelor comune, ex. alb. *akë-*, rom. *acă-* (p. 47–67).

Articolul lui Bahri Beci (Paris) abordează problema trăsăturilor comune limbilor balcanice din perspectiva împrumuturilor furnizate de limba albaneză (p. 93–105). Interesant este și articolul lui Bardhyl Demiraj (tradus din albaneză de Cătălina Vătășescu), care conține o amplă prezentare a celor două incipituri, în albaneză și aromână, situate pe spațiile laterale ale așa-numitei „Gravuri de la Ardenița”, care însoțește icoana Fecioarei de la Mănăstirea Ardenița din districtul Fier, în Albania.

Numeroasele denumiri ale plantei *sovârv* în context lingvistic balcanic fac obiectul articolului Marinei Domosiletskaya (p. 219–230); pentru română sunt de semnalat fitonimele *sovârf*, *maghiran* (cu variantele *maghiran*, *măgheran*), *oregano*. Este interesant de menționat proveniența slavă a lui *sovârf*, proveniența greacă a lui *maghiran*, precum și existența în română și în aromână a unor forme bazate pe grecescul *origanos*: rom. *origan*, *oregan*, *oregano* (Muntenia), *arigan*, *rgan*, ar. *ariyan*, *riyan(u)*, *arigan*, *rgan* (p. 226).

Articolul Manuelei Nevaci evidențiază concordanțe lexicale româno-albaneze pe baza *Atlasului lingvistic al dialectului aromân* (p. 365–385). Cătălina Vătășescu prezintă sensuri comune referitoare la realități de cultură tradițională în română și albaneză: rom. *a călca*, alb. *shkel* (p. 572–577).

Dintre contribuțiile dedicate **etimologiei**, menționăm articolul Angelei Bidu-Vrănceanu (p. 107–108), care prezintă principiile generale ale etimologiei ca disciplină științifică, subliniind importanța cercetărilor întreprinse de profesorul Grigore Brâncuș și a îndrumării oferite de acesta altor cercetători din domeniul istoriei limbii.

Iulia Mărgărit analizează cuvântul *rubedenie* sub raportul sensurilor și al originii (p. 299–305), iar Doru Mihăescu aduce o serie de sugestii de completări la câteva dicționare, printre care DLR (*Dicționarul limbii române*), oferind o serie de atestări și discuții etimologice pentru termeni existenți în denumirile unor vechi localități din județul Roman (p. 319–324), în timp ce Florin Vasilescu se ocupă de originea cuvântului *gașcă* (p. 565–569).

Dragoș Moldoveanu (p. 325–341) prezintă soluțiile etimologice controversate propuse pentru rom. *stăpân*, pe care îl consideră de origine veche iraniană (**asta-pān-* „ocrotitorul casei”), idee lansată anterior de indo-europenistul rus O. N. Trubačev. Oana Uță-Bărbulescu tratează problema straturilor etimologice ale verbelor care desemnează noțiunea „a sfârși” în limba română (*a sfârși*, *a cumpli*, *a isprăvi*, *a termina*, *a găta* versus *a găti*, ultimele, cu evoluții semantice diferite, p. 505–550).

Dintre articolele în care sunt tratate probleme de **morfologie**, amintim articolul lui Ștefan Găitănanu, care prezintă clasa lexico-gramaticală a articolului ca operator de cuantificare în limba română (p. 241–246). Maria Marin se ocupă de unele particularități ale utilizării formelor de conjugare în graiurile dacoromâne sudice (p. 269–273). Isabela Nedelcu realizează un studiu al utilizării mărcii *lui* de genitiv-dativ în varietățile regionale ale dacoromânei (357–364).

Gabriela Pană Dindelegan face o comparație între flexiunea substantivului și cea a adjectivului (p. 393–402). Clasa cuantificatorilor nedefiniți face obiectul articolului semnat de Andra Vasilescu (p. 553–563). Rodica Zafiu prezintă contexte și valori ale viitorului ipotetic românesc (condiționalul sintetic), formă sintetică arhaică din paradigma verbală românească (ex. *ne iubirem*, *se ferire*, *să nu furem*, *se mearseru*) (p. 589–597). Nicolae Saramandu prezintă un studiu interesant despre forma de feminin a numeralului *trei* în aromână și în albaneză (p. 429–436).

Studiile de **romanistică** sunt reprezentate de contribuțiile Emanuelei Dima și a Danei Teleoacă. E. Dima prezintă un proiect în derulare, dedicat antroponimiei românești în context romanic (p. 183–189), subliniind ideea că Romanitatea Occidentală păstrează mecanisme denominative foarte asemănătoare celor din română. Articolul conține detalii foarte interesante despre sistemul denominativ latinesc (trinomial: *nomen gentilicium*, *praenomen* și *cognomen*, acesta din urmă fiind adăugat cu aproximație din secolul al II-lea î.H.). Formula denominativă trimembră a cunoscut un declin după secolul al II-lea d.H., favorizând structura bimembră (*praenomen* + *cognomen*), așa cum rezultă din materialul epigrafic existent în teritoriul dacic. „Cu unele fluctuații [...], formulele bimembre au cunoscut răspândire generală în întregul spațiu cucerit de romani” (p. 186). D. Teleoacă analizează comparativ tipare propoziționale cu adverbul *cum* în română și în celelalte limbi romanice (p. 477–486).

O poziție aparte ocupă articolele dedicate studiului **limbii române vechi**. Eugenia Dima prezintă un text inedit în limba română, rămas manuscris, *Psaltirea prooroc-împăratului David prefăcută în versuri* de Nicolae Liciu (1846). Alexandru Mareș aduce în atenție câteva manuscrise și tipărituri românești vechi prezente în biblioteci din străinătate, neșemnalate până în prezent (p. 265–268). Maria Stanciu Istrate face o interesantă descriere a compuselor cântărești care denumesc atribute ale divinității în vechea română literară (*bine-cinstit*, *bine-ascultător*, *dreptslăvitor*, *îndelung-răbdătoriu*, *mult milostiv* etc., p. 453–460). O redacție românească inedită, din prima jumătate a secolului al XIX-lea, a scrierii *Visul Maicii Domnului* este prezentată în articolul semnat de Emanuela Timotin (p. 487–495).

Contribuțiile din domeniul **stilisticii** sunt semnate de Mihaela Mancaș („Metafora afectivității în poezia premodernă”, p. 253–264) și de Renata Topciu (care analizează metafora fonică ritmată, procedeul stilistic comun în frazeologia română și albaneză, p. 501–504).

Verginica Barbu-Mititelu și Dan Tufiș aduc în discuție o problemă modernă a lingvisticii: **informatizarea lexicului**. Autorii prezintă probleme care țin de prelucrarea morfologică automată a limbii române, aducând la cunoștința cititorilor că în cadrul Institutului de Cercetări pentru Inteligență Artificială „Mihai Drăgănescu” au fost realizate corpusurile RoCo-news și ROMBAC. Se face, de asemenea, o scurtă prezentare a proiectului CoRoLa și a provocărilor ridicate de acesta (p. 69–78).

Prezentăm sumar în continuare patru articole care tratează **diacronic** probleme morfologice, semantice, sintactice sau fonetice. Cezar Bălășoiu discută despre schimbările morfologice în evoluția unor substantive moștenite din latină în română (trecerea de la neutru latin la feminin, trecerea la

masculin a numelor de pomi, de genul feminin în latină), cu atenție specială asupra substantivelor *floare, alboare, pasăre* (p. 79–91). Articolul semnat de Cristina Florescu este o analiză semantică a rom. *inimă* în raport cu lat. *anima* (p. 231–239). Articolul semnat de Adina Dragomirescu și de Adnana Boioc se înscrie în seria studiilor de sintaxă diacronică. Autoarele se ocupă de verbe de mișcare construite cu un complement predicativ în limba română veche (p. 109–120): *a rămâne, a ajunge, a ieși, a se prinde, a se ține, a veni* – păstrate în limba actuală; *a se afla, a sta, a se ridica, a intra, a se așeza, a se pune, a precede* – verbe cu valoare copulativă sau atributivă dispărute în trecerea la stadiul modern al limbii. Dedicat foneticii istorice, articolul „Fonetismele *poruncii*”, semnat de Adina Chirilă și de Alexandru Gafton, prezintă explicații interesante ale avaturilor fonetice ale lexemelor *poruncă* și *porunci* (p. 143–152).

Nu lipsesc din paginile volumului nici contribuțiile de **istoria lingvisticii**. B.P. Hasdeu este prezentat ca întemeietorul studiilor românești de slavistică, în articolul Zamferei Mihail (p. 307–318). Tot aici merită menționat articolul lui Eugen Pavel, „Discipolii lui Petru Maior” (p. 403–409).

Studiile de **istorie** nuanțează volumul. Lia Brad Chisacof prezintă două teorii „fals întemeietoare despre greci și români” (p. 121–129), iar Luiza Marinescu (p. 293–298) prezintă relația dintre savantul Bogdan Petriceicu Hasdeu și cele două Iulii ale sale (soția și fiica) prin prisma corespondenței dintre aceștia.

Articolele reunite în prezentul volum omagial scot în evidență, prin diversitatea tematică, valoroasa contribuție a Profesorului Grigore Brâncuș în variate domenii ale lingvisticii românești. Activitatea științifică a savantului a avut și va avea un impact semnificativ asupra formării multor serii de cercetători lingviști, putând fi utilizată și de folcloriști, istorici etc. Este notabil că opera Profesorului Grigore Brâncuș se bucură de o bună receptare atât în mediile universitare și academice românești, cât și în cele internaționale (de pildă, în centrele științifice albaneze, după cum arată Viorel Stănilă, de la Institutul de Studii Sud-Est Europene din București, p. 461–476).

IULIA BARBU-COMAROMI

Institutul de Lingvistică al Academiei Române
 „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”,
 București, Calea 13 Septembrie nr. 13
 iulia.barbu@gmail.com

Mihaela POPESCU, *Dicționar de cuvinte livrești în limba română (DCLR)*,
 București, Editura Letras, Colecția Dicționare fundamentale, 2021, 231 p.

Lucrare de pionierat în lexicografia românească, *Dicționarul de cuvinte livrești în limba română*, semnat de Mihaela Popescu, aduce în atenția publicului larg 1595 de lexeme ce aparțin unui stil de exprimare erudit, reprezentând rezultatul unui proces de examinare atentă și de evaluare a conținutului a cinci dicționare explicative, normative și de neologisme, publicate în intervalul 2005–2016. Constatarea lipsei de consecvență și, deseori, de actualitate a reprezentării mărcilor de uzaj menite să oglindească variabilitatea limbii române în dicționare, precum și absența din peisajul lexicografiei românești a unui astfel de dicționar constituie motivele principale invocate de autoare pentru conceperea acestui valoros instrument de lucru.

Alături de partea substanțială a *Dicționarului de cuvinte livrești în limba română. DCLR* (p. 49–212), reprezentată de inventarul și definirea termenilor, lucrarea cuprinde următoarele secțiuni: *Introducere* (p. 7–13), *Considerații teoretice* (p. 14–29), *Structura și conținutul DCLR* (p. 30–39), *Norme de redactare* (p. 40–47), *Anexe* (p. 213–223) și, în cele din urmă, *Bibliografie*.

Încă de la început, autoarea atrage atenția asupra accepției pe care o asociază noțiunii *livresc* și prin care se delimitează de alte lucrări lexicografice sau nelexicografice românești care, de-a lungul timpului, au avut ca obiect de studiu această categorie de lexeme. Este vorba de o abordare care are în vedere „sistemul de variabilitate” în cadrul limbii române, *uzul actual*, nu istoricul etimologic al elementelor lexicale. În mod concret, dicționarul conferă statut de *cuvinte livresți* acelor lexeme care sunt „componentele unei arii de variație hibride, deopotrivă *diastritică* (cuvintele sunt utilizate de membrii unei anumite clase socio-culturale, elitiste), *diafazică* (*diastilistică*) (cuvintele sunt utilizate în circumstanțe determinate: diferite tipuri de discurs erudit, elitist) și *diafrecvențială* (ocurența cuvintelor este rară, în raport cu elementele altor partiții variaționale)” (p. 11).

Materialul lexical pe care îl include *Dicționarul de cuvinte livresți* a avut la bază următoarele lucrări lexicografice: DOOM, NDU, DCR, DAN și DEX². Deși toate cuvintele care purtau marca *livresc* în cel puțin una dintre sursele de excerptare au fost incluse în dicționar, statutul lor de termeni *livresți* a fost evaluat din perspectiva uzului și astfel, acolo unde a considerat necesar, autoarea și-a exprimat scepticismul, marcând prin semnul „?!” cuvintele pe care le asociază mai degrabă limbii comune (ex. *aplomb*, *dezinhibare*, *magnific*) sau unor arii sectoriale (ex. *paralipomenă*, *prozodem*, *eufuism*). O situație specială semnalată în secțiunea ce precede dicționarul propriu-zis privește inconsecvența cu care tratează unele cuvinte sursele lexicografice din care a fost excerptat materialul. În aceste cazuri, au fost notate în cadrul articolului de dicționar mărcile de uzaj indicate de fiecare dintre cele cinci lucrări lexicografice, iar opțiunea autoarei cu privire la statutul lexemului în cauză este reflectată de prezența sau absența aceluiași simbol, „?!”, înaintea cuvântului-intrare. Substantivul *preconcepție*, de pildă, considerat *livresc* în DCR este precedat de „?!”, semnalând așadar rezerva autoarei de a-l încadra printre termenii *livresți* de actualitate. Verbul *a carota*, în schimb, considerat *livresc* în DOOM și DEX, *franțuzism* în NDU și *familiar* în DAN nu este precedat de vreun simbol, cititorul putând să îl considere un cuvânt cu statut cert, *livresc*.

Inventarul de termeni nu se limitează însă la lexemele cărora le asociază marca *livresc* dicționarele folosite ca surse principale. Sunt cuprinse în această lucrare cuvinte specifice limbajului erudit pe care niciunul dintre cele cinci dicționare nu le marchează astfel sau pe care nu le înregistrează deloc. Cu ajutorul unor surse suplimentare, cum ar fi *Baza de texte în format electronic* a Departamentului de lexicografie și etimologie al Institutului de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” sau *Baza CoRoLa*, autoarea îmbogățește inventarul și evidențiază elementele lexicale noi considerate *livresți* prin simbolul „!” plasat înaintea cuvântului-intrare.

Extrem de util pentru cititor este faptul că sunt definite în acest dicționar și cuvinte care ajută la înțelegerea onora dintre definițiile lexemelor *livresți*, „cuvinte de sprijin”, cum le numește autoarea. În practica lexicografică obișnuită, se întâmplă frecvent ca în definiția unui lexem să apară un cuvânt din aceeași familie lexicală. Este, de pildă, cazul adjectivului *pupilar* („care aparține pupilului, privitor la pupil”), a cărui înțelegere este mijlocită de conținutul semantic descriptiv al substantivului *pupil* („persoană minoră aflată sub tutela sau în grija altcuiva decât părinții”). Dat fiind că există numeroase situații în acest dicționar în care un cuvânt *livresc* necesită raportare la un cuvânt care nu are acest statut în limbă, cititorul ar fi fost nevoit să apeleze la o sursă lexicografică diferită pentru a se edifica. Prevăzând această posibilă problemă, autoarea a decis să includă și totodată să definească și elemente lexicale nelivresți, relevante pentru interpretarea celor *livresți*, marcându-le printr-un semn distinct, „*”.

Structura intrărilor *Dicționarului de cuvinte livresți* are elemente comune cu cea a unui dicționar explicativ, putând fi consultat de publicul larg cu mare ușurință. Cuvintele titlu sunt urmate, în funcție de clasa morfologică de care aparțin, de formele lor de plural (pentru substantive și adjective) sau de formele de prezent indicativ (pentru verbe). Se oferă apoi definiția lexemului și, acolo unde este cazul, se indică sinonimele și pronunția acestuia. La finalul fiecărei intrări sunt înșiruite cele cinci surse lexicografice din care a fost excerptat materialul și se semnalează, prin simboluri diferite, dacă lexemul apare în acestea cu marca de uzaj *livresc* („+”), dacă nu îi este asociată marca *livresc* („-”) sau dacă nu este înregistrat deloc în sursa respectivă („Ø”).

Secțiunea de *Anexe* oferă acces facil la o anumită categorie de cuvinte – cuvinte considerate de autoare ca nemaifiind *livresți* / cuvinte în curs de asimilare în limba comună / cuvinte considerate

livrești în pofida felului în care sunt ele marcate în alte dicționare etc. –, de interes atât pentru cititorul obișnuit interesat de dinamica limbii, cât și pentru cercetătorii lingviști care caută o sursă utilă de informare și inspirație pentru studii privitoare la evoluția unor cuvinte.

Deși este prezentat modest de către autoare ca o „radiografie a situației elementelor livrești în dicționarele explicative și normative actuale” (p. 47), *Dicționarul de cuvinte livrești în limba română* oferă publicului mult mai mult: avem, pentru prima dată în spațiul lexicografic românesc, o lucrare care, pe lângă faptul că reunește întregul material lexical livresc din limbă, reevaluează statutul fiecărui lexem în parte din perspectiva uzului actual, iar, în final, conturează o imagine clară și cuprinzătoare asupra acestei însemnate clase de cuvinte, deseori neglijate în literatura de specialitate.

ȘTEFANIA OPREA

Institutul de Lingvistică al Academiei Române

„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”,

București, Calea 13 Septembrie nr. 13

vulpe_steffania@yahoo.com